

LIETUVOS TEISĖS UNIVERSITETAS

**INFORMACINIŲ
TECHNOLOGIJŲ
VISUOMENĖ:
HUMANITARINĖS
INTERPRETACIJOS**

Monografija

Vilnius 2002

Knygos autoriai:

Bronius Deksnys (I skyriaus 3 paragrafas); dr. Romas Juzefovičius (III skyriaus 4 paragrafas); dr. Antanas Keras ir prof. Rimantas Petrauskas (III skyriaus 2 paragrafas); dr. Andrius Konickis (II skyriaus 4 paragrafas); prof. Juozas Algimantas Krikštopaitis (I skyriaus 1 paragrafas; II skyriaus 3 paragrafas); Eugenija Krukauskienė, Romualdas Krukauskas (II skyriaus 1 paragrafas); prof. Kęstutis Makariūnas (III skyriaus 1 paragrafas); dr. Gediminas Mesonis (II skyriaus 2 paragrafas); dr. Jūratė Morkūnienė (I skyriaus 2 paragrafas); dr. Anelė Vosyliūtė (III skyriaus 3 paragrafas).

Sudarytojai ir atsakingieji redaktoriai prof. *Juozas Algimantas Krikštopaitis* ir dr. *Jūratė Morkūnienė*

Recenzavo:

akad. Algirdas Gaižutis

dr. Žibartas Jackūnas

dr. Antanas Čiužas

dr. Virginija Jakimenko

Lietuvos teisės universiteto vadovėlių, monografijų, mokslinių, mokomųjų bei metodinių leidinių aprobavimo spaudai komisija 2002 m. rugsėjo 30 d. posėdyje (protokolas Nr. 4) monografiją patvirtino spausdinti

TURINYS

PRATARMĖ.....	5
I SKYRIUS. SAMPRATA.....	7
1. Informacijos samprata: komentarai ir interpretacijos	7
2. Informacinė visuomenė kaip žinių visuomenė	17
3. Informacinės visuomenės raidos humanitariniai aspektai Alvino Tofflerio futurologijoje	34
II SKYRIUS. VISUOMENĖ.....	59
1. Informacinės visuomenės kūrimo strategija ir jos įgyvendinimo keliai	59
2. Informacinė ir teisinė visuomenė: vienovė ir priešvara	73
3. Individualios raiškos problema informacinės globalizacijos tinkle	85
4. Visuomenė tarp informacijos ir dezinformacijos	93
III SKYRIUS. MOKSLAS	111
1. Dabartinė Lietuvos mokslo būklė ir siekiai formuoti strategiją	111
2. Informacinės visuomenės iššūkiai rengiant teisininkus.....	118
3. Sociologinio žinojimo plėtra ir intelektualų patirtis.....	133
4. Lituanistinių mokslo žinių vieta informacinėje erdvėje: istorinė patirtis ir dabarties tendencijos.....	158
SUMMARY	180

CONTENTS

INTRODUCTION	5
I CHAPTER. CONCEPTION	7
1. The Concept of Information: Commentaries and Interpretations	7
2. The Information Society as a Knowledge Society	17
3. The Evolution of Information Society in Alvin Toffler's Futurology	34
II CHAPTER. SOCIETY	59
1. Creation of Strategy of the Information Society	59
2. The Informational and Legal Society: Unity and Contradictions	73
3. Information Society Challenge to Individual Identity	85
4. The Society between Information and Disinformation	93
III CHAPTER. SCIENCE	111
1. The Present Situation of Lithuanian Science and Formation of the Science's Strategy	111
2. Challenges of Information Society and Education of Lawyers	118
3. The Development of Sociological Knowledge and Experience of Intellectuals	133
4. Lithuanian Studies in the Information Field	158
SUMMARY	180

PRATARMĖ

Trečiasis tūkstantmetis, kurio slenkstį esame jau peržengę, stumia visuomenę į mūsų akyse ryškėjančios informacinės civilizacijos glėbį, pilną netikėtų įvykių ir keistos tikrovės vaizdinių, naikinančių ribas tarp įprasto keturmačio erdvėlaikio ir virtualiuos realybės, išnyrančios monitorių ekranuose. Keblios problemos užgulė pečius žmogaus, nespėjančio apsiprasti naujoje situacijoje. Įvykių ir reiškinių vertinimo būdai neteko apibrėžtummo. Esmingai pakitus vertybinei orientacijai, atsirado nesusipratimų, sukelusių nepasitikėjimą ateitimi, neretai cinišką požiūrį į valstybę, kultūrą, istorinę praeitį ir kalbos dalykus.

Siūlomas leidinys apima tam tikrą dalį tos aibės klausimų, kurie kyla visuomenei atsidūrus intensyviame informacinių poveikių lauke. Nūdienu akivaizdžiai liudija: formuojasi aukštų technologijų gaminius naudojanti visuomenė, kurią jau įpratome vadinti informacine visuomene. Tai globalus žmoniją užklupęs reiškinys. Spartus permainų laikmetis neša sukrėtimus bei krizes, kurių apmąstyti dažnai nespėjame. Tačiau likti nuosalyje negalime, nes sprendžiasi reikalai, lemiantys artimos ateities perspektyvas.

Autorinį darbą mes vertiname kaip svarbų asmeninės kūrybos rezultatą. Tačiau turime nepamiršti, kad vieno asmens monografija atskleidžia tiriamą objektą vienu žiūros kampu. XX amžiaus mokslas subrandino sampratą, siūlančią teiginį: kuo daugiau interpretacijų ir požiūrių, tuo išsamiau nušviečiamas klausimas. Tokią taktiką pasirinko ir čia pristatomo leidinio sudarytojai.

Knygą sudaro vienuolikos autorių tekstai. Jų požiūrių įvairovę suvienijo bendras tikslas, nusakytas leidinio pavadinimu. Medžiaga suskirstyta pagal prasmines sąvokas – turinio raktažodžius. Šios sąvokos yra kaip temos grupuojantys ir skaitytojo žvilgsnį orientuojantys elementai.

Pradžioje aptariama informacijos sąvoka, jos ištakos bei reikšmės (J. A. Krikštopaitis). Toliau nušviečiamas informacinės visuomenės kaip žinių visuomenės esmė (J. Morkūnienė), svarstomi aukštųjų technologijų visuomenės kūrimo strategijos metmenys (E. Krukauskienė, R. Krukauskas). Knygoje taip pat paliečiami informacijos sklaidos paradoksai (A. Konickis), pristatomos A. Tofflerio pažiūros, susijusios su technologijų raida (B. Deksnys), gvildenamos individualios raiškos globaliame tinkle ypatybės (J. A. Krikštopaitis). Daug dėmesio skiriama Lietuvos mokslui bei jo perspektyvai (K. Makariūnas), sociologinės minties plėtrai (A. Vosyliūtė). Taip pat leidinyje aptariami lituanistinės žinijos dalykai (R. Juzefovičius), teisiniai informacinės visuomenės (G. Mesonis) bei teisininkų ugdymo (A. Keras, R. Petrauskas) klausimai.

Monografijoje nagrinėjamos temos buvo aptartos seminaruose, svarstytos tarptautinėse konferencijose ir pasauliniuose kongresuose (1998–2001). Globalizacijos problema, susieta su Baltijos šalių mokslo patyrimu, buvo aptarta XXI pasauliniame mokslo istorikų kongrese Mexico City (2001, J. A. Krikštopaitis); žinių visuomenės kūrimo ir atviros visuomenės raidos problema Lietuvoje buvo pristatyta XX pasauliniame filosofų kongrese Bostone (1998, J. Morkūnienė); sociologinio žinojimo plėtra – XIV pasauliniame sociologų kongrese Monrealyje (1998, A. Vosyliūtė); pilietiškumo akademinėje visuomenėje raiška – Pasaulio lituanistų bendrijos konferencijoje Vilniuje (1999, K. Makariūnas); tarptautiniame forume „eBaltics: Informacinės technologijos ir telekomunikacijos 2002“ Rygoje (2002, R. Petrauskas). Šis leidinys – daugelio mokslininkų sutelktų pastangų rezultatas – gali būti naudingas mokslo bendruomenei ir tiems skaitytojams, kuriems rūpi informacinių technologijų visuomenės problemos bei mūsų kultūros išlikimo klausimai šiuolaikiniame globalizacijos procese.

I skyrius. SAMPRATA

1. INFORMACIJOS SAMPRATA: KOMENTARAI IR INTERPRETACIJOS

Sąvoka *informacija* šiandien jau yra ne tik plačiai vartojamas mokslininkų bei inžinierių terminas, bet ir kalbos elementas, paplitęs buityje. Įpratę prie nuolatinės žodžių vartosenos, jau nekreipiame dėmesio į jų reikšmes, pamirštame sąvokos turinio ribas. Matyt, todėl įsigali tuščias kalbėjimas – „neinformatyvus murmėjimas“ apie viską ir nieką. Susimąščius apie pastebimą komunikacijos turinio prastėjimą, stiprėja pasakata stabtelėti ir pagvildinti mums rūpimas sąvokas.

Verta čia pasiūlytos temos aptarimą pradėti nuo elementarių dalykų, kuriuos profesionalai žino, bet skubėdami kartais primiršta. Elementarūs dalykai priimtini, kai rimto pokalbio dalyviai siekia nuoseklumo. Beje, nuoseklumo reikalavimas stiprina argumentų pagrindus.

Visų pirma prisiminkime: kiekvienas signalas perduoda žinią – tam tikrą pranešimą, informaciją apie ką nors. Žinios nešiklio – signalo raiškos formos ir būdai labai įvairūs. Signalas gali sklisti kaip šviesos, elektros, garso virpesiai–bangos, įgyti mimikos, šokio pavidalus arba sustingti kaip ženklas įvairiuose dirbiniuose. Su pastaraisiais nuolatos susiduria archeologai. Jiems amžinus klausimus kelia iškasenų arba senųjų radinių ornamentika, mįslinga daiktų paskirtis ir panašūs dalykai.

Iš to, kas trumpai pasakyta, plaukia svarbūs teiginiai, kurių aptarimui tektų skirti nemažai laiko. Todėl paminėsime tik vieną iš jų: signalas turi dvi vieną kitą papildančias ir neatsiejamas puses, t. y. jis reiškiasi kaip *fizinis procesas* (judesys, virpesys, procesas ir pan.) ir kaip *informaci-*

jos nešiklis. Tai reiškia, kad signalo forma – materiali, o turinys – informatyvus ir atpažįstamas dėl sąmonės veiklos. Kai prasideda aktyvi intelektinė veikla, šios dvi signalo pusės tampa esminiais kultūros tekstų elementais. Trumpai tariant, signalas yra materialus darinys, turintis nematerialią ypatybę – žinią. Gyvajame pasaulyje vyksta įvairūs signalo atspindžio, siuntimo–priėmimo, kaupimo, analizės, elgsenos reguliavimo bei valdymo procesai. Galima sakyti, kad signalas, siūlydamas žinias apie pasaulio sandarą, apie įvairius procesus, juos veikia, reguliuoja ir subrandina būsimų įvykių prielaidas. Tai reiškia, kad sukaupia informacija *susieja* praeitį su ateitimi. Istoriniai tekstai tarsi veikia – netgi manipuliuoja – mūsų mąstymą, poelgius, tikslus, rezga veiksmų bei įvykių įvairovę.

Giliai įsišaknijo samprata, kuri informacijai priskiria vienintelę funkcinę ypatybę: perduoti žinias iš vieno į kitą objektą. Ja remiasi skurdus komunikacijos proceso modelis, susidedantis iš dviejų sąveikos elementų: signalo Siuntėjo ir Priėmėjo.

Šiuo metu mokslo apyvartoje sukasi keletas informacijos teorijų ir platus interpretacijų spektras, galintis tenkinti įvairių sričių poreikius. Prisiminkime du XX amžiaus viduryje pasiūlytus netradicinius aiškinimus, kurie, iš esmės pakeisdami informacijos sampratą, suteikė produktyvių paskatų teoriniams bei filosofiniams aptarimams. Nesileisdami į aiškinimų labirintus prisiminkime, kad iš pirmosios teorijos (C. E. Shannon, 1948) išplaukia reikšminga išvada: informacija – tai žinios, kurios *sumažina* mūsų *žinojimo neapibrėžtumą*, t. y. jei mes perskaitome (iššifruojame gautą signalą), tai mūsų žinios apie jos siuntėją tampa tikslesnės ir išsamesnės. Paprastas pavyzdys: matome kaip paštininkas į mūsų dėžutę įmeta didelį ir storą laišką. Tai dar labai neaiški žinia. Paėmę laišką į rankas matome lakonišką siuntėjo redakcijos pavadinimą. Neapibrėžtumas mažėja, nes jau žinome, kad laiške įdėtas naujas leidinys. Čia randame žurnalą, ant kurio viršelio parašytas jo pavadinimas, o viduje regime turinį ir čia nurodytus straipsnių pavadinimus bei jų autorius. Turimos informacijos neapibrėžtumas sumažėja ryškiai: mes jau žinome ne tik koks tai leidinys, bet ir ko iš jo tekstų galime laukti. Šis pavyzdys rodo,

kad gaunama informacija, mažindama turimų žinių chaotiškumą, konkretizuodama jų turinį, didina sistemos – žinių apie objektą – tvarką, konstruoja tiriamo objekto vaizdinį.

Dar kartą sugrįžę prie nurodyto pavyzdžio aptarkime tolesnę minčių eigą. Reikalas tas, kad, žurnalo turinyje aptikę savo pavardę, mes tikriausiai reaguosime emocingai. Gauta informacija sužadina impulsus imtis veiksmų: skubiai tikrinti, (a) ar mūsų tekstas gerai išspausdintas, (b) ar redakcija tinkamoje vietoje įdėjo autoriaus straipsnį, (c) gal mūsų konkurentams suteikta palankesnė vieta? Tai, kas pasakyta, liudija, kad informacija yra susijusi ne tik su kiekybinėmis žinių išraiškomis, bet ir su jų kokybiniais vertinimais, kurie, tapę informacijos priėmėjo elgsenos reguliatoriais, gali sukelti veiksmų ir situacijų pokyčius.

Įkandin pirmosios interpretacijos pasirodė antroji, kitaip nušvietusi informacijos sampratą (W. Eshby, 1956). Naujasis aiškinimas teigė, kad informacija – tai uždaros tapatybės išskaidymas, tai nieko nereiškančio tolydumo įveikimas. Informacija atsiranda *artikuliuojant* tapatybę. Įvairovės didėjimas tolygus informacijos augimui.

Vaizdžiai tariant, tapatybė yra beveidė ir tuščia. Fizikinėje realybėje taip atsitinka, kai Visatos dalis kolapsuoja – pavirsta „juodąja skylė“. Tai paslaptingas virsmas, kai viskas susikoncentruoja neišmatuojamo dydžio taške. Jame glūdi tai, kas tinkamu momentu gali pradėti vėl diferencijuotis, plėstis, vystytis¹. Tuomet informacijos srautai nesustabdomai ima sklisti: informacijos židiniai atsiranda visur, kur pasireiškia skirtybės ir sąveikos².

Įdomu pažymėti, kad panašūs dalykai – nors kokybiškai skirtingi – vyko ir vyksta žmogaus sąmonėje. Prisiminkime pasaulio sukūrimo mi-

¹ Atkreipiame dėmesį į tai, kad gamtos moksluose chaotiškumo–tvarkingumo ar neapibrėžtumo–konkretumo santykių nusako specifinė sąvoka „entropė“, skirta išreikšti tikimybės funkciją. Vadinaši, informacijos ir entropės reikšmės galime susieti. Šiame aptarime minėta sąsaja dar nebus nagrinėjama.

² Du skirtingi esiniai sudaro elementarią skirtybę. Tai prielaida, kuria remiasi informacijos samprata. Ši samprata siūlo konkretų teiginį: pasirenkant vieną iš skirtingų, bet tikimybiškai ekvivalentiškų teiginių, gaunamas informacijos kiekio vienetas – bitas. Jei priimame signalą žinią, kuriame nesugebame iššifruoti alternatyvių teiginių, tai esame priversti pripažinti, kad prieštaro sudaro tapatybę, neturinčią jokios informacijos.

tus, teigiančius, kad pradžių pradžioje tvyrojo neaiški, be požymių chaosinė pirmapradė terpė, iš kurios skiriantis fundamentinėms (Tamsa–Šviesa, Viršus–Apačia ir kitoms) kūrėsi Pasaulis. Mitologija liudija, kad archainio žmogaus sąmonėje tvėrėsi tikrovė, atskleidusi jo akistatą su gamtos pasauliu – kosmosu, atsirandančiu iš judančio, pulsuojančio chaoso gelmių.

Žmogaus gyvenimo realybę sudaro neaprepiama daiktų ir reiškinių įvairovė. Todėl nuspėti informacijos skleidimo–priėmimo kelius bei komunikacijos galimybes nėra lengva. Paplitusių kiekybinę informacijos nusakymo būdą išplėtojo šiuolaikiniai matematikos metodai. Kokybinis ir vertybinis informacijos – jos turinio, reikšmių – apibūdinimas dar tik mezgasi. Čia pažanga lėta ir paini. Sudėtingi yra kriterijų parinkimo ir vertinimo klausimai, keliantys netylančius ginčus ir abejones.

Kokybinio vertinimo dalykus mėgina nagrinėti semiotikai. Ženklų sistemų tyrinėtojų netenkina dabartinė komunikacijos samprata, esanti informacijos teoriniuose tekstuose, pagal kuriuos žinios siuntėjas ir priėmėjas suprantami kaip negyvi automatai. Remiantis tokiu vaizdiniu, signalai ir juose glūdinti informacija tampa neutraliu komunikacijos elementu, kuriame nėra galimybių reikštis autentiškai⁴. Tad nėra ko stebėtis, kai humanitarų teoretikai skeptiškai vertina tokią per daug supaprastintą ir „technologizuotą“ mąstymo schemą.

Intensyvūs informacijos srautai, užpildydami erdvę, persmelkia absoliučiai visus realius objektus, kurie, galima sakyti, tiesiog „maudosi“ neaprepiamoje informacijos jūroje. Gamtos mokslai paliudijo, kad be

³ Visų pirma čia turima omenyje senovės Indijos literatūros kūrinių „Rigveda“ himnai. Neseniai pasirodė prastas lietuviškas knygos *T. Aufrecht* „Die hymnen der Rigveda“ (Bd. I–II, 2 Aufl. 1877) vertimas. Todėl rekomenduotina naudotis vertimais anglų, vokiečių arba rusų kalba, kurie pasižymi vertimo filologine kultūra ir, kas svarbu, turi mokslinius, patikimai argumentuotus komentarus.

⁴ A. J. Greimas, kalbėdamas apie informacijos teoriją, pažymi: „Komunikacijoje pasireiškia sudėtingi semiotiniai sinkretizmai, kur reikšmingas vaidmuo tenka somatinėms pozicijoms, gestikuliacijai, erdviniam artumui. Komunikacijos dalyviai yra ne automatai, bet kompetentingi subjektai (...) komunikuojantys apdovanoti įvairiu „žinojimu daryti“, kad jie – daugelio kultūrinių kodų savininkai“ (*A. J. Greimas, Ž. Kurtėsas*. Semiotika ir jos kaimynės. Mokslas, jo metodai ir kalba. Vilnius: Mintis, 1981, p. 91–92).

informacijos kaupimo, jos panaudojimo ir perdavimo mechanizmų būtų neįmanoma gyvojo pasaulio raida. Be visuomenėje ir jos struktūrose sukauptos informacijos ir jos skleidimo, be tos įprasminotos įvairovės, kurią mes vadiname kultūra, negalėtų egzistuoti pati visuomenė ir jos dariniai: etnosas, tautos, valstybės.

Žmonijos sukauptos žinios, jų analizė duoda pagrindą teigti, kad informacija – universali pasaulio sandaros ir jos *struktūrų sąveikų ypatybė*. Ji yra būtina sistemų evoliucijos, reprodukcijos, potencialių galimybių kaupimo sąlyga. Išvystytos komunikacijų sistemos sudaro sąlygas visuomenei efektyviai kaupti informaciją, ją atrinkti, saugoti ir operatyviai surasti globaliai pasiklydusiose žinių saugyklose. Civilizacijos laimėjimas – elektroninės valdymo sistemos, galinčios numatyti krizes – ir net jų išvengti – bei nuspėti katastrofų grėsmes. Ir vis dėlto tos pačios sistemos gali pasisukti priešinga kryptimi: tapti pavojų ir agresijų šaltiniu.

Šiandien vienareikšmiškai apibrėžti informacijos sąvokos neįmanoma. Reikia apsiriboti pastarųjų dešimtmečių aiškinimais, pagal kuriuos galima būtų teigti, kad informacija yra *viena iš universaliausių realybės savybių*, atskleidžiančių galimybę (a) nustatyti vidinę sistemų būklę ir aplinkos poveikį, (b) perduoti apibendrintus duomenis kitiems objektams. Jų aptarimas nuvestų mus į siauresnes, labiau specializuotas sritis. Palikus tuos dalykus nuošalėje, vertėtų paliesti kelis klausimus, susiejančius informacijos turinį, pasklidusį technologų reikalų srityse, su humanitarinėmis įžvalgomis.

Ypač svarbi išsilavinimo vaidmens reikšmė išryškėja informacinės technologijos eroje. Čia žmogaus išsilavinimą sąlyginai galima vertinti kaip *kokybinę* sukauptos informacijos *išraišką*. Istorikas, mokantis lotynų, senąją slavų bei lenkų kalbas, galės sėkmingiau nagrinėti Lietuvos Metriką ar metraščius nei tyrinėtojas, mokantis tik vieną kalbą. Daugelio kalbų mokovo apibendrinimai bus turiningesni, nes mokslininko galimybės lems ne adityvi kalbų suma, bet įsavitos vertybės: kalbų lingvistinės ypatybės, stilistika ir kiti dalykai, atveriantys vartus į kitų kultūrų semantikos lobynus. Išvystytas intelektas, įgijęs papildomų galių, at-

siveria visoms kultūroms, atsirinkdamas patikimas vertybes ir siūlydamas savašias. Informacija, tekėdama visomis kryptimis ir kanalais, kaupiasi sąmonėje, jos giluminiuose sluoksniuose. Turtinga ir nuolatos sintetinama žinių sandaupa tampa saviraiškos ir kūrybos substancija, iš kurios išsirutulioja individualybė, jos autentiškumas.

Kiekvienas subjektas ar jo pagalbininkas – dirbtinis intelektas gali priimtą informaciją suprasti tik tuomet, jei jau turi tam tikrą minimalią informacijos sandaupą – tezaurą. Tačiau įsisavinamos informacijos kiekis nėra beribis. Virš tam tikros optimalios ribos informacija liks neįsavinta. Ji bus suprantama kaip neartikuliuojamas chaosinis triukšmas. Trumpai tariant, įsavinama informacija yra kiekybiškai apibrėžiama žemutine ir aukštutine ribomis. Informacijos „gaudyklė“ kaip sistema, imituojanti intelektą, galės egzistuoti ir vystytis, jei gaus informacijos kiekį, didesnį už jau įsavinto tezauro. Sistema, negaudama šio būtino informacijos kiekio, pradeda degraduoti. Atsargų mažėjimą nulemia sąnaudų kasdieniams poreikiams ir įvairūs poveikiai, „išbarstantys“ turimą informaciją.

Pastaroji pastraipa siūlo apibendrinančius teiginius, tarnaujančius kaip „intelektualūs“ modeliai. Pagal juos veikiantys mechanizmai gali priimti, apdoroti ir operatyviai surasti reikalingą informaciją, daryti poelgius lemiančius sprendimus. Nepaisant tokio supaprastinimo, pagal analogišką elgsenos schemą veikia natūralus, mąstantis individas. Visa tai liudija, kad žmogaus ugdymas vyksta nuolatos bendraujant, kaupiant patyrimą. Būtent šiuo teiginiu remiasi dabartinė, visame pasaulyje plintanti tezė: žmogaus ugdymas ir lavinimasis turi vykti nuolatos – iki jo gyvenimo baigties. Minėtą argumentą stiprina mūsų dienų situacija – eksponentiškai kylantis naujų žinių kiekis, informacinės technologijos raida, demografinė kreivė, rinkos dėsnių savivalė, sukelianti aršią konkurenciją.

Jei sugrįžtume prie archainių rašytinių paminklų, tai aptiktume didžios išminties tekstus, kurių autoriai rėmėsi ilgos patirties analize. Prisiminkime visiems žinomą Biblijos sakinį „Pradžioje buvo žodis“.

Panagrinėkime šią mintį tuo aspektu, kurį jau aptarėme.

Išstartas žodis yra ir mintis, ir garsinis signalas, nešantis informaciją. Tai reiškia: Biblija, teigdama „Pradžioje buvo žodis“, konstatuoja, kad prieš Pasaulio tvėrimą atsirado žodis – *pirminė elementari informacija*, inicijavusi visuotinę tapsmą.

Turėdami omenyje tai, kas pasakyta, aptarkime tris materialaus pasaulio hierarchines sferas. Pradėkime nuo socialinės.

Kiekvienos socialinės struktūros steigimas prasideda nuo išsakytos idėjos, jos kalbinės išraiškos – teksto. Valstybė kuriama skelbiant deklaraciją–programą. Nuo akto, paviešinto dar karo pabaigos suirutėje, prasidėjo modernios Lietuvos valstybės steigimas 1918 metais, taip pat jos nepriklausomybės atkūrimas 1990 metais, nors čia dar siautėjo okupacinė kariuomenė.

Visos organizacijos – sąjungos, bendrovės ar akademinės institucijos startuoja, įgyvendindamos pradinį žodį, išplėtotą konkretaus projekto programoje. Šeima – ši elementari sociumo ląstelė atsiranda dviem skirtingų lyčių asmenims sutarus gyventi kartu, turėti bendrą ūkį, remti vienas kitą, atlikti reprodukcinę funkciją. Suprantama, tokia partnerystė pagal visuomenėje nusistovėjusią tradiciją vykdo giminės pratęsimo programą, kuri prasideda nuo abipusio potraukio, nulemta žmogaus psichikos bei somatinių apraiškų. Teisinius įgaliojimus turinti įstaiga tvirtina galutinį sutarimą, įkūnijantį sutuoktinių pradinius žodžius, kuriuose glūdi šeimos idėja, konkrečiai realizuojama socialinėje terpėje.

Tikslinga veikla, kaupianti patyrimą, yra svarbiausia gyvybės ypatybė. Apdorojant kaupiamą informaciją, plėtojama, koreguojama tolesnės veiklos ir elgsenos programa⁵. Biologinių sistemų pasaulyje kiekvienas struktūros startas prasideda genų lygmeniu. Čia yra sukaupta evoliucijai būtina informacija, visas iki smulkmenų *užkoduotas gyvojo organizmo projektas*. Atsiradusi klaida genų sandaroje sukelia organizmo projekto

⁵ Literatūra apie informaciją gyvajame pasaulyje yra labai plati ir pagal paskirtį įvairi. Besidomintiesiems rekomenduojame susipažinti su profesionaliai atlikta V. Korogodinių apžvalga: *Priroda* (rusų kalba). 1993. Nr. 12. P. 3–10.

pokyčius – mutacijas. O tai reiškia, kad „klaidinanti informacija“ gali tapti pakitusio projekto naujos realizacijos krypties, t. y. gyvos sistemos evoliucijos, faktoriumi.

Kalbant apie gyvojo pasaulio sistemas, vertėtų įsidėmėti svarbią Clode'o Lévi–Strausso pastabą dėl fundamentinių dalykų: genetinis kodas yra absoliutus lingvistikos prototipas⁶. Reikalas tas, kad struktūriniai vienetai, tokie kaip fonemos kalbotyroje arba atomai bei molekulės gamtos moksluose, neturi jokios prasmės siūlančios preferencijos. Tačiau vienetų dariniai ir kombinacijos–žodžiai, sakiniai arba iš molekulių susidedantys cheminiai junginiai ir pirminės biologinės struktūros (nukleotidų tripletai) jau sudaro informatyvias teksto konfigūracijas – frazes, slepiančias atitinkamas prasmes. Molekulinis DNR darinys, kaip ir žodžių frazės, sudaro tą tikslingą informacinę sandaupą – projektą, iš kurio vystosi organizmas, o iš žodinių frazių – sudėtingi literatūrinių kūrinių siužetai. Taigi gyvosios gamtos universalioji kalba glūdi genų lygmeniu. C. Lévi–Straussas, kurdamas savo interpretacijas, pasirinko lingvistinį modelį, kurį plėtojo Paryžiaus lingvistų būrelis autoritetai N. S. Trubeckojus ir R. O. Jakobsonas. Mums svarbu tai, kad šis modelis susieja lingvistiką su dabartine informacijos samprata. Visi C. Lévi–Strausso darbai, ypač „Mitų struktūra“, siūlo mąstymą, pasireiškiantį per kalbą, susieti su gamtos mikropasaulyje glūdinčia informacijos nešiklių struktūra. Tai vertinga, grįsta mokslo argumentais, nuoroda, kuri, be abejo, taps tyrimų kelrodžiu.

Informacija, lokalizuota genų struktūroje, išliks kol egzistuos gyvasis pasaulis. Informacija, kaupiama įvairių žmogaus kūrinių tekstuose, išliks jau išnykus jų autoriams ir net visuomenei. Artefaktuose užfiksuota informacija, kurią aptinka tyrinėtojai, kasinėdami išnykusių civilizacijų griuvenas, tarsi įkūnija amžinąją žmonių svajonę – įgyti nemirtinumą ar bent pratęsti savo buvimą kultūroje. Šiuo požiūriu *informacija yra tai, kas realizuoja tariamo amžinumo viltį*: genetiniame lygmenyje aptinkame žmogaus biologinį tęstinumą, o tekstuose – išliekamus jo

⁶ C. Lévi–Strauss. Mythologiques. IV. L'Homme nu. Paris: Librairie Plon. 1971. P. 611–613.

dvasinės veiklos rezultatus. Aptarę socialinę ir gyvojo pasaulio sferas, stabtelėjime ties fizikinių reiškinių riba.

Mokslas, aprėpiantis sistemas nuo atomo branduolio struktūrų iki megagalaktikų, liudija, kad neorganinis pasaulis yra sutvarkytas pagal griežtas, neturinčias išimčių taisykles, kurias nusako tam tikros kiekybinių santykių išraiškos – universaliosios konstantos, žyminčios kokybinių pokyčių ribas. Iš esmės tai amžini visus fizikinius bei cheminius procesus programuojantys faktoriai, kuriuos pažinimo kelyje aptiko smalsus žmogaus protas. Tai tarsi paslaptingas žodis ir įsakmi nuoroda – pradinė informacija, būtina logiškai artikuliuoti neapibrėžtą kontinuumą ir – „paleisti“ pasaulio saviraidos programą.

Natūralūs negyvojo pasaulio objektai negali tikslingai kaupti informacijos, jos apibendrinti. Tuo šis pasaulis skiriasi nuo gyvojo. Kalba vystėsi įvairiais būdais individams bendraujant tarpusavyje. Pagaliau atradus raštą, žmogaus patyrimą buvo galima kaupti, informaciją fiksuojant ženklais ir jų deriniais. Šiandien informacija kaupiama archyvuose, bibliotekose, garso ir vaizdo įrašų saugyklose ir sudaro esminę technosferos dalį. Ji jau kaip savarankiškas antropogeninis darinys cirkuliuoja sociume, valdydama, manipuliudama, kartais net gniuždydama jos elementus. Šis globalinės technosferos „nervų“ tinklas tapo supersistema, nesustabdomai plečiančia ne tik žinių sandėklas, bet ir savo įtakos galią.

Šiandien jau žinome, kad visus tris čia aptartus materialaus pasaulio lygmenis – sociumą, gyvybę, fizikines struktūras *valdo informacija*, sukaupta jų elementuose bei dariniuose. Seniausi mums žinomi kosmologiniai tekstai⁹ kalba apie Pasaulio atsiradimą iš slypinčios pradinės

⁷ Pavyzdys: Planko konstanta h atskleidžia fizikinę tiesą – faktą: virpesių energija mikropasaulyje gali kisti arba skliti porcijomis $h\nu$; ši konstanta jas reguliuoja kiekybiškai.

⁸ Išskyrus žmogaus sukurtus mechanizmus, tikslingai veikiančius pagal žmogaus sudarytas programas.

⁹ Pasaulio atsiradimą pasakojantys mitai – universalūs naratyvai, aptinkami visų civilizacijų bei kultūrų palikime. Šią universalumo ypatybę aptaria ir argumentuoja C. Lévi-Straussas veikale „*Anthropologie structurale*“ (vertimas knygoje „Mitologija šiandien“, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 50–75).

sėkloje užuomazgos. Čia glūdi vaizdinys išankstinio sumanymo–projekto, esančio Pasaulio pradmenyse. Mūsų civilizuota patirtis šioje mintyje įžvelgia informacijos vaizdinio pradmenis. Labai tikėtina, kad kils klausimas „Kas tai?“ – intuityvi tolimos praeities išminčiaus pranašystė ar informacija, paskleista iš srities, esančios už pažinimo ribų?

Tad tezė „Pradžioje buvo žodis“ ir kitas šventraščio sakinyss „ne vien tik duona žmogus bus gyvas, bet ir ištartu žodžiu“¹⁰ atveria platų lauką, pilną reikšmių, kurias atskleisti turi kiekvienas žmogus savarankiškai, nes tiesos atsivėrimas yra subjektyvus individualios kūrybos aktas.

Garsus kibernetikas Norbertas Wieneris yra pareiškęs, kad informacija yra vien tik informacija ir nieko daugiau; tai ne medžiaginis objektas ir ne kokios nors energijos forma. Jis šią mintį skyrė filosofams, mėgstantiems nardyti spekuliacijų liūne.

Apibendrinus visa tai, kas pasakyta šiame aptarime, galima teigti: *informacija – tai pasaulio fundamentinė ypatybė, atpažįstama dėka žmogaus sąmonės savybės suvokti pasaulio reiškinius ir struktūras*. Jis tai daro artikuluodamas, skaidydamas ir sintetindamas pasaulio fragmentus bei elementus. Informacija – tarsi žmogaus protui duota *galimybė įprasminėti savo egzistenciją ir jį supantį Pasaulį*.

¹⁰ Pagal J. J. Skvirecko vertimą iš lotynų kalbos *Šventasis raštas*. 3 leid. Vilnius: Vaga, 1990.

2. INFORMACINĖ VISUOMENĖ KAIP ŽINIŲ VISUOMENĖ

Atsistojusi ant XXI amžiaus slenksčio, žmonija susiduria su nauja – informacine revoliucija. Ji reiškiasi naujų technologijų pavidalu, naujais informacijos ir komunikacijos tinklais, paskui save nešdama dar sunkiai suvokiamas ir išmatuojamas permainas visose visuomenės gyvenimo srityse. Šį visiškai naują patyrimą tyrinėja, apmąsto, numato galimas sėkmes ir nesėkmes, laimėjimus ir pavojus įvairiausių sričių mokslininkai. Nuomonės skiriasi, kaip ir požiūriai: vieniems tai tik pažangios technologijos diegimas, kitiems – didžiausios civilizacijų takoskyros pradžia (J. Pérez de Cuéllar). Kalbama apie naują visuomenės modelį (E. B. Kapstein), apie naują nelygybės amžių (D. Cohen), apie naują pavojų žmogiškajai dvasiai (J. Baudrillard), apie naują, dar didesnę visuomenės pasidalijimą – skirstymą į infoturčius ir infovargšus.

Pažvelgsime į keletą aktualiausių problemų, reikšmingų sprendžiant strateginę Lietuvos uždavinį – sukurti informacinę visuomenę.

Naujoji informacinė visuomenė kaip technologinė revoliucija ir kaip nauja visuomeninė sutartis

Staigus informacijos ir komunikacijos technologijų tobulėjimas dažnai laikomas revoliucija, svarbia civilizacijos takoskyra, tokia pat svarbia, kaip abėcėlės sukūrimas, spausdinimo mašinos išradimas ar industrinė revoliucija.

Komunikacijos ir informacijos revoliucija pirmiausia apibūdinama kaip universalios kalbos išsivystymas: skaitmeninis kodas yra universalus. Numatoma, jog informacinė revoliucija *gali* vesti į intelektualinę revoliuciją. Kai kurie ekspertai mano, jog bus įvestas naujas rašymo būdas, kaip įvyko XIII amžiuje pr. m. e., kai Artimuosiuose Rytuose finikiečių naudojama garsinė priebalsinė abėcėlė pakeitė šventųjų tekstų hie-

roglifus. Tada tai vedė į žinių ir istorinės atminties demokratizavimą: pokyčiai rašto sistemoje pakeitė ir pasaulėžiūrą.

Europoje išradus spausdinimo mašiną, prasidėjo humanizmo pakilimas ir Šviečiamasis amžius, reformacijos ir Kontrreformacijos sklidimas, mokslo plitimas ir apskritai Naujųjų amžių atradimai. Tai, kad *individas pats galėjo prieiti prie žinių* ir šventųjų tekstų, jau savaime buvo galingas demokratinis sąjūdis. KNYGA tapo naujosios civilizacijos vektoriumi. Praėjus pusei tūkstantmečio, mes iki šiol gyvename ant šios civilizacijos – KNYGOS civilizacijos – pagrindų.

Galima manyti, jog skaitmeninė kultūra su informacijos ir komunikacijos tinklais taip pat neša didžiules permainas. Kokios jos bus, nežino net specialistai. Tačiau aišku, jog mes jau esame įtraukti į naują atradimų amžių: ruošiamės mokytis plaukioti žinių jūroje kaip virtualiųjų pasaulių Kolumbai, o pasaulis pavirsta begaline biblioteka – nematerialia erdve (virtualioji, tariamoji realybė nėra nerealybė). Ir nors nė vienas negali pretenduoti užgrobti visų raktų (gal slaptažodžių) nuo jos, šiandien tik menka mažuma tegali prieiti prie šios bibliotekos.

Informacinės visuomenės kūrimas galėtų tapti naujos socialinės sutarties siūlymu ir įgyvendinimu. Su šia sutartimi piliečiai galėtų sutikti tikrai tuo atveju, jei ji jiems būtų naudinga¹¹. Taigi *visuomeninė sutartis*, arba *pilietinė visuomenė*, ir yra tas raktažodis, slaptažodis ar *maxima*, kuria turėtų remtis informacinė visuomenė. Tai vadinama informacijos visuomene VISIEMS. Tokios informacinės visuomenės tikslai būtų:

- užtikrinti laisvą idėjų judėjimą;
- užtikrinti visuotinę priėjimą prie informacijos;
- skatinti piliečių ir valdžios atstovų dialogą;
- palengvinti fundamentalių visuomenės problemų sprendimą;

¹¹ Čia turima omenyje visuomeninė sutartis, kurią Anglijoje siūlė jau *Tomas Hobbesas*, o jos idėją išstobulino *Johnas Locke'as*. Prancūzijoje iš *Jean Jacques Rousseau* „Visuomeninės sutarties“ ji buvo perkelta į Napoleono kodeksą, kur „visuomenė“ apibrėžiama kaip sutartis, kuria du ar daugiau asmenų sutinka sujungti išteklius, turėdami tikslą dalintis nauda, galinčia būti šios veiklos rezultatu.

– valdyti¹² daiktus, o ne žmones ir t. t.
Visi šie tikslai yra ir pilietinės visuomenės tikslai.

Naujos technologijos: naujos galimybės ar nauja rizika?

Johnas von Neumannas klausė: „Ar mes *galime išverti* naują technologiją?“ Ar naujieji informacijos ir komunikacijos tinklai yra rizika, ar naujos galimybės visuomenei?

Žinoma, pirmiausia, bent jau teoriškai, tai yra padidėjusios galimybės. Keičiantis žiniomis, kitas individas įtraukiamas į sąveiką ne kaip dominuojantis subjektas, o kaip kūrybos partneris ir kūrybos šaltinis. Naujos technologijos turėtų skatinti atvirus, nehierarchiškus, paremtus savitarpio supratimu ryšius tarp individų ir tarp grupių, t. y. skatinti pilietinės visuomenės brandą.

Tačiau ši *vizija* yra toli nuo realybės. Realybė yra kitokia. Tai lemia ne tik interneto pasiskirstymo geografija, bet pirmiausia priėjimo prie jo galimybė. Informacijos globalizavimas reiškia ir kitas grėsmes. Gali atsirasti individų izoliavimas, visuomenės jausmo praradimas, vykti nuosavybės prievartavimas ir realybės virtualizavimas. Pirmiausia už realybės virtualizaciją, digitalizaciją tenka sumokėti susilpnėjusiu ryšiu su realybe. Nesustabdoma „akimirksnio“ technologijų, virtualios realybės raida, „telerealybė“ ir „telebuvimas“ kuria sąlygas naujai realybės būsenai: *galimai* (tariamai) *būsenai*. Šis reiškinys kelia naują pavojų, kurį gal net galėtume pavadinti slapto ginklu: tai – realybės išnykimas apsimestiniame (tik panašiam) kibernetiniame pasaulyje. Tas, kas pažįsta tik realybės „pojūtį“, yra pasmerktas keisti tik šį pojūtį, bet ne pačią realybę, taip pat kaip Platono aprašytieji olos gyventojai, amžiams ten prirakinti grandinėmis.

¹² „Valdymo“ sąvoka kilusi iš graikų kalbos žodžio „*kubernētēs*“, reiškiančio „vairininką“, „locmaną“. Kaip graikų demokratija buvo paremta antikos mokslo ir technologijos paradigma, Euklidine geometrija, taip ir XXI a. demokratija turėtų būti susieta su naująja paradigma: kompleksiško mokslo ir kibernetika.

Informacijos ir komunikacijos priemonės – informacinės visuomenės nervų sistema – tėra *instrumentas*, priemonė. Net ir internetas nėra pasaulinio mokslo archyvas, o tik *žinių rinkimo* ir *saugojimo priemonė*. Virtualizacijos savaime negalime vadinti nei gera, nei bloga. Virtualus apskritai *nelaikytinas priešingybė* realiam: lygiai taip pat ir tradicinė knyga bei jos skaitymas galėtų būti laikomas priešingybė realybei.

Taigi informacinės visuomenės esmė glūdi ne kibernetinėje erdvėje, bet kur kas arčiau socialinės realybės. Informacinės visuomenės raida turėtų eiti dviem kryptimis: pirma – tai investavimas į pačias informacijos struktūras; antra – investavimas į švietimą, kad *visi* piliečiai būtų pasiruošę ir galėtų naudotis informacijos technologijų teikiamomis galimybėmis.

Tai visų pirma reiškia pakankamą išsilavinimą *visiems* (pradedant tais, kurie mano, kad visas problemas išsprendžia vien kompiuterio buvimas). Tai taip pat reiškia, jog išsilavinimas turi skatinti savikūrą, kritinę mintį ir kūrybiškumą, o visi tie procesai vyksta *iki* darbo su kompiuteriu. Tai taip pat reiškia, jog informacinės visuomenės samprata, nesuvokiant jos pirmiausia kaip pilietinės visuomenės, yra *contradictio in adjecto*. Hansas Krebsas (Oxford, Trinity College) pabrėžė, jog „mokslinė įranga yra svarbu, išteklių irgi yra esminis dalykas, bet galų gale tikrasis tyrimas yra matymas, ko niekas dar nėra matęs, ir mąstymas, ko niekas niekada nemastė iki šiol. Taigi *kūrybiškumas* yra mūsų didžiausias turtas ir mūsų viltis: kiekviena žmogiška būtybė turi galėti naudotis šiuo savo stebuklingu potencialu“ [7: 237].

Naujos technologijos greitina „globalinį laiką“ ir veda į trumpalaikės logikos triumfą. Mąstymas, refleksija tampa nebemadingi. Ilgalaikiai, fundamentiniai tyrinėjimai kelia nepasitikėjimą: rezultatų, išvadų pageidaujama iš karto. Kaip tik lavinimasis turėtų suderinti informaciją su refleksija. *Instrumentai, priemonės*, tai yra naujos technologijos ir internetas, turėtų būti neatskiriamos nuo *turinio* (žinių), o turinys – nuo *funkcijų* (švietimo, žinių įsigijimo). Pagaliau funkcijos neatskiriamos nuo jų *paskirties* (misijos) – nuo kūrimo naujos visuomeninės tvarkos, kurią

išreiškia pasaulinė taikos kultūra, žmogaus teisės ir pilietinė visuomenė. Taigi *pirmiausia*, be abejo, technologijos. Tačiau *svarbiausia* – technologijų panaudojimo prasmė ir kiekvieno visuomenės nario galėjimas prieiti prie žinių, universalus, visą gyvenimą trunkantis lavinimasis. Mūsų negali *apšviesti* išorinė informacija. Žmogus gali tik apsišviesti, t. y. tapti žinovu tik per mąstymą, dalyvavimą, bendravimą.

Kiek yra informacinių visuomenių?

Vis daugiau informacijos, vis greičiau ir greičiau – tai sėkmės formulė. Pokyčių greitis, mąstymo greitis, veiksmų greitis – tai skamba kaip epochos paradigma. Galima apibrėžti: informacinė visuomenė yra ta, kuri geriau patenkina mūsų poreikius (kokius poreikius, tai jau kitas klausimas – bendravimo, žinių ar žaidimų, subkultūros internete).

Nyksta natūralios kliūtys – geografiniai atstumai ir politinės sienos, kurios skiria visuomenes. Mes staiga prie to pripratome ir net nesuvokiame, koks pažangos šuolis įvyko. Kol kas tarsi viskas gerai. Bet tik tuo atveju, kai yra garantuojamas visiems vienodas priėjimas prie informacijos. Visiems vienodas (arba universalus) priėjimas prie informacijos yra vizijos apie informacinę visuomenę *conditio sine qua non*. Dabartinį nevienodą dalyvavimą naujųjų technologijų pasaulyje gali įveikti tik pilietinės, t. y. demokratinės, visuomenės pažanga. Jeigu to nepavyks bent pakankamai užtikrinti, negalima kalbėti nei apie informacinę visuomenę, nei apie žinių visuomenę. Taip yra ne tik dėl socialinių įtampų tarp turtingųjų ir beturčių (individue ir šalių mastu), bet ir dėl to, kad informacinės visuomenės *esmė* yra „*visuomenė*“ (šalies visuomenė, pasaulio visuomenė), o ne elitinis klubas. Tai ir yra didžiausia problema. Žinoma, dar didesnė problema yra ta, *jog mes nesame pasiruošę pripažinti šią sąlygą*. Tai suprasti ir yra sunkiausia. Jeigu visuomenė išreiškiama per grupę – elitą, tai ir informacinė visuomenė išreiškiama per infoturčius, inforaštinguosius, t. y. per dalį visuomenės. Tačiau tada nebegalima kalbėti apie informacinę visuomenę, ji neįmanoma esant tokioms sąlygoms.

Todėl ir tikėtis sukurti informacinę visuomenę skurdžioje, didžiulės socialinės nelygybės šalyje yra utopija, o bet koks kalbėjimas apie tai – ne teorija, o tik graži, bet nepasiekiamą viziją. Taigi *kiek* yra informacinių visuomenių?

Amerikiečiai, kaip pragmatikai, nekuria teorinių visuomenių – jie tiesia supergreitkelius. Informacinė visuomenė jiems yra inovacija, kaip ir visos kitos inovacijos, ir jei piliečiams tai patinka, jie investuoja ten pinigus. Japonai irgi daug nekalba apie informacinę visuomenę. Jie kalba apie tai, kaip daryti daiktus – geriau, pigiau ir daugiau. Ir jie yra pakankamai užsiėmę tuo darymu, taigi neturi kada gaišti laiko, plepėdami apie tą visuomenę. Tik europiečiai nusikala terminą „*informacinė visuomenė*“, kad sutapatintų save ir savo pastangas su pasauliniu kontekstu, kad „įsirašytų“ į globalinę visuomenę.

Ar tos visos visuomenės yra skirtingos informacinės visuomenės? Kur yra takoskyra tarp informacinės visuomenės ir neinformacinės visuomenės?

Neturtingoms šalims, kaip ir neturtingiems žmonėms, gresia būti nustumtiems į užribį¹³. Būtent šis išskirtinumas ir kuria *paralelinius* pasaulius. Tie, kurie turi geras pajamas, gerą išsilavinimą ir pažangias ryšio priemones, gali pigiai ir akimirksniu prieiti prie informacijos. Visi kiti teturi nepatikimą, lėtą ir brangų priėjimą prie informacijos. Žmonės šiuose dviejuose pasauliuose gyvena ir konkuruoja, varžosi vienas greta kito, tačiau pranašumas to, kuris prieina prie informacijos, prislegia marginalus ir nuskurdusiuosius, atkerta juos nuo globalinio bendravimo ir nuo žinių¹⁴. Štai kur paraleliniai pasauliai.

¹³ Pietų Azijoje (23 proc. pasaulio gyventojų) yra 1 proc. interneto vartotojų. Bangladeše kompiuterio kaina – 8 metų vidutinės pajamos, tuo tarpu JAV – vidutiniškai 1 mėnesio atlyginimas. Anglų kalba vyrauja apie 80 proc. interneto tinklo: tuo tarpu pasaulyje mažiau nei 1 žmogus iš 10 kalba angliškai [žr. 5: 6].

¹⁴ 1999 metais 20 proc. turtingiausių šalių turėjo 93,3 proc. interneto vartotojų, o 20 proc. vargingiausių šalių – 0,2 proc. interneto vartotojų [žr. 5: 2]. Keletas skaičių, rodančių padėtį Lietuvoje. Informacinių technologijų išlaidos vienam gyventojui 1997 metais: JAV – 1075, Lietuvoje – 49 ekiu. Asmeninių kompiuterių skaičius 1000 gyventojų 1997 metais: Švedijoje – 350,3; Estijoje – 15,1; Latvijoje – 7,9; Lietuvoje – 6,5 [13: 30–32].

Socialinė atskirtis

Dviguba kliūtis – *neturtas* (skurdas) ir *išsilavinimo trūkumas* akimirksniu paneigia artėjimo prie informacinės visuomenės viziją. Neturtingieji ir neišsilavinusieji tampa informacinių technologijų visuomenės aukomis. Gilėjanti bedugnė atsiveria informacijos civilizacijos visuomenėje – *socialinė atskirtis*.

Jeigu didelė dalis populiacijos negali prieiti prie žinių, naudotis naujomis technologijomis, kultūros formomis tiek dėl trūkstamo išsilavinimo, tiek ir dėl savo socialinės padėties, tai ji ne tik atskiriama nuo pagrindinio raidos šaltinio, bet ir suardomas žmogiškasis solidarumas, bendradarbiavimas. Politine prasme tai reiškia demokratijos nebuvimą arba silpną demokratiją, pilietinės visuomenės „ligą“. Atsiranda „užribio kultūra“, arba „paniekintųjų kultūra“. Savo esme – tai prievartos, depresijos, pykčio ir agresijos kultūra.

Iškyla *kultūrinio saugumo problema*. Kultūrinis saugumas reiškia pirmiausia užribio (marginalinių) sluoksnių nebuvimą. Kultūrinio saugumo sistema turėtų tikslą paruošti *visiems pasiekiamą* priėjimą prie visą gyvenimą trunkančio lavinimosi, prie informacijos civilizacijos. Tai reiškia, kad visi galėtų prieiti prie informacinės visuomenės infrastruktūros: prie elektroninio pašto, prie kompiuterinių duomenų bazių, mokslinės ir technologinės informacijos produktų ir t. t. Naujos technologijos yra priemonė, instrumentas, kurio neturėjimas gali padidinti nelygybę tarp žmonių ir tarp valstybių. Žaibiška naujų technologijų raida daug sparčiau skatina augimą naujo neraštingumo – „kompiuterinio neraštingumo“, sukuriančio ne mažesnę diskriminaciją negu tradicinis neraštingumas, ir kuriančio tokias pat neprisitaikymo ir socialinės atskirties formas, tik dar aštresnes.

Taigi atsiranda ir naujas raštingumo tipas: „informacinis raštingumas“, o tai reikalauja įtraukti *visus* visuomenės narius į naują kultūrinę paradigmą. Kitaip neišvengsime neperžengiamos bedugnės tarp „naujųjų perrašinėtojų“ ir kompiuterinio neraštingumo, tarp infoturčių ir infovargšų. Dabartinį nevienodą dalyvavimą naujųjų technologijų kuria-

moje informacinėje visuomenėje greitai lydės ir naujos prievartos formos – dominavimas ir socialinė atskirtis. „Žinios labiau negu bet kuriuo kitu istorijos periodu yra galia“, – rašo Josephas S. Nye, Jr. ir Williamas A. Owensas studijoje „Amerikos informacinis pranašumas“ [11:22].

Kultūrinės dykumos pavojai

Informacinėje visuomenėje imama kalbėti apie „distancinę kultūrą“. Tačiau tai yra kultūra, kurią „globalizuotojai“ parduoda „globalizuotiesiems“. Ar nesukels tokia kultūros forma kultūros erozijos, ar neves į kultūros dykumą dėl ekspansijos standartizuotos kultūros, kuri dažnai tėra tik vartojamoji prekė. Kas gali atsitikti kultūrų įvairovei?

Mes labai rūpinamės grėsme biologinei įvairovei. Ar pakankamai rūpinamasi grėsmėmis kultūrinei įvairovei? Ar mes galime apginti kultūrinį tapatumą, kuriam gresia vienodumas, „monokultūra“ (net dirvą nualina monokultūrinė žemdirbystė), kultūrinė erozija? Pirmiausia gresia pavojus pasaulio kalbų įvairovei. Iš protėvių paveldėtos kalbos ir kultūros miršta. Pasaulyje iki šiol kalbama apytikriai 6000 kalbų. Keletas kalbų miršta kasmet. Ar kalbų įvairovė išnyks visiems laikams, ar jų turtingumas išsigims į vieną *lingua franca*, kilusią iš vienos kultūros?¹⁵

Kiekvienas žmogus kiekvieną akimirką yra unikalus. Kiekvienas žmogus – Kosmosas, nė su kuo nepalyginamas. Ši begalinė įvairovė ir šis unikalumas yra žmonijos lobis. Tapti vienodu būtų žingsnis atgal su žiauriomis pasekmėmis žmonijai. Kyla *kultūrinės erozijos rizika*.

Naujųjų technologijų klestėjimo laikais nyksta kultūra, esanti arčiausiai mūsų. Tą rodo visuomenės anemijos: savizudybės, depresija, neviltis, emigracija ir kultūros destrukcija. Ar gali „distancinė kultūra“ atstoti sunykimą kultūros, esančios šalia mūsų, mumyse?

Internetas turėtų būti pagrindinis veikėjas (instrumentas) ginant kultūrinio žmonijos palikimo *įvairovę*. Kol kas informacinės technologijos ir komunikacijos revoliucija kuria tik kultūros hibridizaciją, tautinių kultūrų eroziją, „kultūros mutacijas“.

¹⁵ 1999 metais internete anglų kalba naudojamas 80 proc. [5: 6].

Jau tampa akivaizdu, jog kultūrinei įvairovei, paveldėtai iš praeities ir gyvuojančiai kiekvienos kultūros kalboje ir etose, kyla pavojus!

Informacinė visuomenė ir *mass-media*

Jeigu informacinę visuomenę traktuosime ne kaip „visuomenę“, t. y. ne kaip „visuomenės sutartį“, o kaip „elito klubą“ minėta prasme, tai ir *mass-media* tegalės būti kalbėjimu be atsako.

Mass-media – viena informacijos ir, o tai svarbiau, komunikacijos priemonių. Komunikacija – tai *apykaita*, apsikeitimas, *žodžio ir atsakymo* sąveika [1: 220]. Tačiau elitinėje, arba mažumos diktato, visuomenėje, *mass-media* yra antikomunikatyvi. Ji išreiškia tai, kas uždraudžia atsakymą, neleidžia jam būti, kas daro neįmanomą patį apsikeitimo procesą. Viskas daroma taip, kad į žodį nebūtų gauta jokio atsakymo.

Ko reikėtų informacinėje visuomenėje arba naujojoje visuomenės sutartyje? Reikėtų *atsakymo galimybės*, reikėtų *galėti atsakyti*, demokratizuoti klausimo–atsakymo turinį, atnaujinti žodžio ir atsako apykaitą, sukurti ryšių grįžtamumą.

Visa tai neįmanoma, jei yra monopolija, jei visuomenė išreiškiamą per grupę – „elito klubą“, nes tada yra ir žodžio monopolija. Žodžio monopolija priklauso, be abejo, ne nuo pačių informacijos priemonių. Sugriauti žodžio monopoliją reikštų, kad žodis ištrauktų į apykaitos, apytakos, mainų procesą. Ir priešingai, neleisti atsakymo – tai reikštų nutraukti apykaitos procesą savo naudai ir nustatyti monopoliją: socialinis procesas pažeidžiamas, informacinis procesas pažeidžiamas taip pat.

Taigi visuotinai priimtas tvirtinimas, jog pirmą kartą istorijoje *mass-media* sudaro sąlygas dalyvauti visuomenės valdymo procese, yra gerokai perdėtas. Būtų galima pagalvoti, jog televizoriaus turėjimas atveria naujas galimybes atsakymui ir dalyvavimui visuomenės gyvenime. Tuo tarpu jis duoda ne daugiau galimybių negu šaldytuvo turėjimas. Negalima duoti atsakymo daiktui, atliekančiam tam tikrą funkciją.

Mass-media šiuo („elito klubo“) atveju atlieka tik funkciją, o todėl jos žodyje integruotas ir atsakymas, t. y. ji *tik perduoda* žodį. Jo

turinys (klausimas, nerimas, kvietimas) priklauso jau ne nuo žiniasklaidos priemonių (žurnalistas šiuo atveju irgi tik priemonė). *Mass-media*, ypač televizija, atstovauja ir kontrolei. Nebėra reikalo ją įsivaizduoti kaip šnipinėjančią režimo akį kiekvieno žmogaus privačiame gyvenime, kaip įsivaizdavo Georgas Orwell'as. Televizija dabar yra *kur kas daugiau*: ji yra įsitikinimas, kad žmonės daugiau nebesikalba tarpusavyje, kad jie galutinai izoliuoti. Žmonės negali duoti atsakymo, nes jų niekas ne tik neklausia, bet ir pageidauja tik būti „imtuvais“. Autentiškas individų tarpusavio ryšys yra taip pat „užblokuotas“, nutrauktas. Internetas irgi lieka tik žaidimams ar pasitikrinti, kad žmonės kažkur kažką dar daro ir galbūt dar vyksta visuomenės gyvenimas. Nedalyvaujančiam ir negalinčiam dalyvauti visuomenės gyvenime individui (nes dalyvauja tik „elito klubas“) informacijos priemonės yra tik daiktas. Šitokiame kontekste informacinės visuomenės gyvavimas iš viso neįmanomas.

Informacinė visuomenė kaip žinių visuomenė

Reikia nepainioti ir netapatinti „žinojimo“ su „informacija“. Tai nėra tapatūs dalykai. Mes gyvename pasaulyje, kuriame technologija daro prieinamą informacijos kiekybę¹⁶. Tol, kol žmonės visame pasaulyje negali visos šios informacijos pasiekti ir įvertinti kritiškai, tol, kol jie negali jos *analizuoti, rūšiuoti ir įtraukti* į jų turimą žinių, pažinimo bagažą, tol „informacija“, kad ir kokia didelė ir greita ji bebūtų, lieka tik neapibrėžtų duomenų sankaupa. Dažnai to bagažo, t. y. išsilavinimo, nėra, todėl ir įtraukti nėra į ką. Krūva informacijos be žinojimo ir supratimo yra niekas.

Taigi pirmuoju atveju reikėtų kalbėti apie naujas *informacijos technologijas*, arba informacijos civilizaciją, kur skaitmeninė informacija yra greita, milžiniška ir globali. Dažnai norima *sukaupiti kuo daugiau informacijos*. Tačiau vien tik informacijos kaupimo nepakanka: kuo daugiau

¹⁶ Tai ir yra informacinė civilizacija, kartais vadinama skaitmenine civilizacija, analogiška iki šiol tebesitęsiančiai knygų civilizacijai.

informacijos suimama, tuo daugiau jos tenka ir apdoroti. Neįvaldęs žinių, žmogus tampa panašus į enciklopedinį žinyną. Tai geriausiu atveju, anot A. Moles, „kultūra į plotį“ [10: 51]. Kiekybė turi virsti kokybe, taigi informacija turi virsti žiniomis, t. y. žinojimu, kuriuo galima naudotis veikloje. Tačiau prireikia nemažai laiko, kol žmogus suvokia ypatingus ryšius tarp faktų, duomenų ir t. t. Žmogus negali būti išsilavinęs vien informacijos, gautos iš išorės, dėka, kol ji netampa jo savastimi, išmintimi. *Dvasinė raida lėta*. Ne todėl, kad niekas žmogui neatskleidžia būties Žemėje paslapčių, bet todėl, kad kiekvienas *pats* turi jas suvokti.

Jei *informacinės visuomenės*, tiksliau sakant, naujausių informacijos technologijų visuomenės raida išplečia galimybes pasiekti duomenis ir faktus, tai suprasti informaciją, atrinkti, sutvarkyti, suvaldyti ir panaudoti ją reikalingi dar ir kiti pagrindai. Svarbiausias naujosios visuomenės uždavinys – *žinių kaupimas* ir jų panaudojimas. Kalbant apie *žinojimo visuomenę*, reikia turėti omenyje socialinius ir kultūrinius informacinės civilizacijos pagrindus. Štai Europos Sąjungos deklaracijoje dėl Europos politikos ryšium su naujomis informacijos technologijomis¹⁷ kalbama apie naujųjų informacijos technologijų *pritaikymą* kultūros ir švietimo srityse. Šis pritaikymas paremtas šiais kriterijais:

- priėjimas prie technologijų;
- dalyvavimas visuomenės gyvenime;
- kompetencija ir atsakingumas;
- kūrybiškumas.

Taigi naujosios informacinės technologijos prasmingos tik kultūros ir švietimo kontekste. Kompiuterius ir kitą skaitmeninę techniką gal ir galima pavadinti postindustrinės visuomenės stuburu, bet jau niekaip – širdimi, siela ar išmintimi.

Dažniausiai mūsų populiariojoje literatūroje pasitaiko tokių apibrėžimų: „informacinė visuomenė *kuriama* kiekvieno piliečio poreikiams geriau tenkinti“, „informacinės visuomenės *kūrimas* šalies piliečiams sudaro sąlygas geriau realizuoti savo sugebėjimus“ ir pan.

¹⁷ Deklaracija priimta 1999 m. gegužės 7 d. 107 UNESCO sesijoje.

Kas kuria tą visuomenę?

Sąvoka „*informacinė visuomenė*“ tampa eiliniu burtažodžiu, lozungu. Informacinė visuomenė suprantama kaip aprūpinimas kompiuterine technika ir išmokymas ja naudotis arba, kitais žodžiais, kaip informacinis raštingumas. Tai tik mažas žingsnelis link tos visuomenės, kurią galėtume pavadinti žinojimo visuomene. Naujas, tariamas, virtualus pasaulis neturėtų „padėti“ mums pamiršti, jog mūsų, žmonių, pirmoji ir svarbiausia pareiga yra pažinti ir suprasti sudėtingą realybės prigimtį ir ją ekologiškai tvarkyti. Reikalingas kultūrinis saugumas, arba kultūros aktyvumas, kuris apgintų pačią virtualios realybės civilizaciją nuo visuomenės, užsiimančios standartizuotų, degraduotų, destruktivių kultūros (antikultūros) produktų hipervartojimu.

Epocha pateikia iššūkius, problemas, kurias reikia spręsti. Ne taip seniai pradėta kalbėti apie kultūrinę įvairovę globalizuotame pasaulyje, apie civilizacijų dialogą (tinkamiau tai būtų pavadinti kultūrų dialogu), apie fundamentalų išsilavinimą *kiekvienam* žinių visuomenėse, apie išraiškos laisvę, apie *media* pliuralizmą ir pan. Reikia iš naujo apibrėžti visuomeninę sutartį. Pagalvoti, kas tai yra šiuolaikinė visuomenė, gerosės valstybė, gyventojų kokybė ir pan.

Informacinė visuomenė, arba *civilizacija*, apibūdinama:

- informacijos technologijų vystymu;
- kompiuteriais: atmintimi, skaičiavimais;
- informacijos kaupimu: informacijos dydžiais, duomenų ir faktų kiekiu, duomenų bankais;
- intelektinės gamybos tempais arba protinio darbo plėtojimu;
- informaciniu raštingumu, kad *visi* žmonės galėtų naudotis informacijos tinklais;
- visuotiniu priėjimu prie informacijos ir komunikacijos technologijų;
- investavimu į informacijos struktūrų išplėtojamą.

Žinių visuomenė, arba *pilietinė visuomenė*, apibūdinama:

- duomenų ir faktų įprasminimu, „sužmoginimu“;

- gebėjimu pasinaudoti informacija išsilavinimo ir kultūros dėka;
- mokslo ir žinių siekimu;
- kultūriniu saugumu, leidžiančiu informaciją paversti žiniomis;
- investavimu į *švietimą visiems*;
- visą gyvenimą trunkančiu visos visuomenės lavinimusi.

Naujoji žinių visuomenė reikalauja: mokslo ir žinių kaip šalies strategijos; aukščiausio gyventojų raštingumo ir išsilavinimo; vientisos nacionalinio švietimo sistemos. Lėšos švietimui šioje sampratoje yra investicija ir taupymas, o ne išlaidos, kaip teigia Theodoras Schultzas, ekonomistas, Nobelio premijos laureatas [17: 27–28]. (Tik šiuo būdu galima išspręsti ir kitą, jau atsirandančią – „kibernetinio zombio“ problemą.) Jokios informacinės technologijos ar jų gausybė savaime nesukurs žinojimo visuomenės, t. y. aukštos kokybės, kūrybiškos, turtingos žinių ir mokslo visuomenės. Anot UNESCO generalinio direktoriaus Košchiro Matsuuros, „mūsų „biznis“ yra žinios. Ne infrastruktūros kūrimas ar ap rūpinimas įranga, bet dėmesio sutelkimas į vartotojus ir žmogiškąsias jų savybes – per švietimo, mokslo, kultūros ir komunikacijos darbą“ [9: 1].

Turime nepamiršti ir kultūrinio saugumo. Kultūrinio saugumo sistemos tikslas turėtų būti sukurti sąlygas visiems mokytis, šviestis ir lavintis visą gyvenimą, taip pat parengti galimybę visiems įsitraukti į informacijos civilizaciją. Be kultūrinio saugumo sistemos, kurios pagrindas yra išsilavinusi šalies visuomenė, mes neatlaikysime įtampų tarp:

– *globalumo ir lokalumo*. Tai išreiškiama klausimu: kaip atskiros šalies visuomenei laipsniškai įsitraukti į pasaulio visuomenę, neprarandant savo šaknų, savo kultūrinio tapatumo;

– *tarp tradicijos ir šiuolaikiškumo*, t. y. kaip išlaikyti įvairovę;

– *tarp ilgalaikių ir trumpalaikių tikslų*. Dabar dažnai vyrauja efemeriški, akimirksnio tikslai, problemų sprendimas paskubomis, „tučtuojau“, „nedelsiant“. Kada nors tolimoje ateityje kultūros istorikus šokiruos mūsų laikais paplitęs priežodis: „Kada reikės padaryti?“ – „Vakar“. Publikos nuomonė reikalauja greitų atsakymų ir gatavų sprendimų, kai tuo tarpu daugybė problemų reikalauja kantriškos, sutelktos, stratingos veiklos;

– *tarp lenktyniavimo ir galimybių lygybės, „lygių šansų“*. Tai klasikinė priešprieša tarp ekonominės ir socialinės bei švietimo politikos.

Pirmoji reikalauja „greit“, antroji negali to duoti, nes švietimui reikia dešimtmečių. Tai reiškia ir tą, kad kiekvienas žmogus turi turėti palankią padėtį bet kokiomis aplinkybėmis ir taip pat visą gyvenimą trunkančio lavinimosi ir mokymosi galimybę;

– tarp ypač didelio žinių srauto ir žmogaus gebėjimo jas įsisavinti.

Išsilavinimas yra tiek asmens, tiek visuomenės vystymosi šerdis. Jo misija – suteikti galimybę kiekvienam iš mūsų be išimties visapusiškai išpuoselėti visus mumyse slypinčius talentus, realizuoti mūsų kūrybinį potencialą, jaučiant atsakomybę už mūsų pačių gyvenimą ir mūsų asmeninių tikslų pasiekimą. Tačiau iki to, kaip aiškino Imanuelis Kantas, reikia nueiti ilgą laisvės, pareigos ir atsakomybės kelią.

Ar švietimas ir lavinimas atveria tiek daug galimybių?

Reikia pergaltvoti ir išplėsti sąvoką „visą gyvenimą trunkantis mokymasis“. Šis mokymasis neturi būti traktuojamas vien tik kaip prisitaikymas prie darbo pobūdžio pasikeitimo, bet suprantamas kaip visą gyvenimą besitęsiantis žmogaus formavimosi procesas, t. y. žmogaus žinių ir gabumų, kritiško mąstymo, įgūdžių ir gebėjimo veikti tobulėjimas. Pats mokymasis moko keturių dalykų, kitaip sakant, švietimas suteikia žmogui *keturis ramsčius*.

Moko žinoti. Greitas pasikeitimų tempas, mokslo pažangos greitis, naujos ekonominio ir socialinio aktyvumo formos reikalauja visapusiško bendrojo išsilavinimo. Tai – tarsi įgytas bilietas visą gyvenimą trunkančiam lavinimuisi. Be kita ko, jis ne tik suteikia pagrindą vėlesniam mokymuisi, bet suteikia ir „skonį“, norą mokytis.

Moko daryti. Tai taip pat išplaukia iš žmogaus bendrojo, fundamentinio išsilavinimo. Tai ne tik konkretaus darbo išmokimas, konkrečių įgūdžių įgijimas, bet įgijimas to, kas vadinama kompetencija.

Moko būti. Kiekvieno pageidavimas būti labiau nepriklausomu kartu reikalauja griežtesnio atsakomybės jausmo siekiant bendrų tikslų. Bendras tikslas šiuo atveju būtų siekis, kad nė vienas talentas, kuris glūdi kaip paslėptas lobis kiekviename asmenyje, nebūtų prarastas.

Moko gyventi kartu. Tai atsiranda tik mokantis suprasti Kitus – jų istoriją, tradicijas ir dvasines vertybes. Tai skatina žmones įsitraukti į bendrus darbus, protingai ir taikiai spręsti konfliktus.

Tai panašu į utopiją. Bet tai yra BŪTINA utopija, jei žmonija nori išgyventi, teigia Žakas Delors [4: 6]. Naujos informacijos techno-

logijos, esant tokiai strategijai, turėtų būti plėtojamos taip, kad tarnautų kokybiško švietimo interesams. Švietimas turėtų suderinti tiek ir informacijos kaupimą, tiek ir mąstymo ugdymą. Instrumentas turėtų būti neatskirtas nuo turinio, technologijos – nuo žinojimo.

Kompiuteris ar mokytojas?

Naujosios informacinės technologijos daro įmanomą mokymą per atstumą. Tačiau, tuo susižavėję, neturime pamiršti, jog mokytojas ir toliau tebėra kertinis švietimo akmuo. Nuo mokytojo kokybės ir atsakomybės priklauso mokymo kokybė. Tuo tarpu elektroniniai tinklai – tai tik mokymosi įrankis, instrumentas, priemonė. Naujasis ryšys su žiniomis, pasiekiamomis naudojantis naujausiomis technologijomis mokymo procese ar net visai jomis pakeičiant tiesioginį mokymą, gali tapti susvetimėjimo ir net nužmogėjimo ryšiu.

Turint omenyje, jog žinių visuomenė yra pilietinės visuomenės sinonimas, svarbiausia mokymo strategija turėtų būti atsakingo piliečio ugdymas. Prioritetas, kuris šiuo atveju akivaizdus, turi būti teikiamas mokslinėms žinioms, t. y. asociatyviam informacijos apdorojimui, ryšių suradimui, įsiskverbimui į esmę, ir istoriniam bei socialiniam supratimui. Metateorinės žinios labai svarbios, jei, žinoma, į jas nežiūrima kaip į žinių sąrašą enciklopedijoje, bet kaip į instrumentą suprasti problemas. Šiuo požiūriu didžiausios svarbos dalykais tampa filosofijos (!) ir istorijos mokymas bei studijavimas¹⁸, t. y. mokymas suprasti žmogaus ir visuomenės esmę, gilumines socialinių reiškinių priežastis. Tai garantuoja kultūrinį tapatumą, taip pat kritinį mąstymą, be kurių demokratija, t. y. pilietinė visuomenė, yra tuščias žodis.

Naudojantis naujomis technologijomis mokymo procese, negalima pažeisti tiesioginių tarpasmeninių mokytojo–mokinio santykių. Mokymas iš esmės yra sąveika tarp žmonių, sąveika tarp jų pasaulio suvokimo, jų nuostatų, įgūdžių ir vertybių. Mokytojo negali pakeisti mokymo priemonės, o paties mokymo negali pakeisti mokymo metodai: „Kom-

¹⁸ UNESCO rekomenduoja XXI amžiuje filosofijos ir istorijos mokymą ne susiaurinti, bet išplėsti. Filosofija turi būti įtraukta į paskutinių dvejų metų mokymosi vidurinėje mokykloje programą tose šalyse, kur tai dar nepadaryta [7: 305].

piuteris niekada negalės atstoti mokytojo, apsupto jo mokinių“ [4: 12].

Akivaizdu, jog informacinės visuomenės kūrimas – įvairiapusė veikla, integruojanti visų sričių mokslininkų pastangas. Filosofijos uždavinys – išryškinti bendriausias informacinės visuomenės kūrimo prielaidas: visuotinį priėjimą prie informacijos ir komunikacijos technologijų ir tų teisių garantijas *kiekvienam*; visą gyvenimą trunkančio švietimo palaikymą; kultūrinį saugumą, leidžiantį informacijai tapti pažinimu, ir pan. Informacinė visuomenė gali gyvuoti tik kaip pilietinė visuomenė, tai yra sąmoningų piliečių bendrija.

Literatūra

1. *Baudrillard J.* Requiem pour les media. Baudrillard J. Pour une critique de l'économie politique du signe. Paris: Éditions Gallimard, 1972. P. 200–228.
2. *Cohen D.* Le Nouvel Âge des inégalités. Paris: Le Seuil, 1996.
3. L'Europe et la société de l'information globale. The European Commission Report. EC, 1994.
4. *Delors J.* Education: The Necessary Utopia. The Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. Learning: the Treasure within. Paris, April, 1996.
5. Human Development Report, 1999. New York: Oxford University Press, 1999.
6. *Kapstein E. B.* Workers and the World Economy. Foreign Affairs, Vol. 75, No. 3. May–June, 1996.
7. *Mayor F.* Une monde nouveau. UNESCO, 1999.
8. *Masuda Y.* The Information Society – as Post-Industrial Society. Washington: World Future Society, 1982.
9. *Matsuura K.* Adress at the Special Session on Global Digital Divide Initiative on the Annual Meeting of the World Economic Forum, 29 January 2001. Davos, Switzerland, 2001.
10. *Moles A. A.* Sociodynamique de la culture. Paris: La Haye, 1967.
11. *Nye J. S., Jr. and Owens W. A.* America's Information Edge. Foreign Affairs, March–April 1996, p. 20–36.
12. *Pérez de Cuéllar J.* Rapport du Directeur général sur la Commission de la culture et du développement, October 1993.
13. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje, 1999. Vilnius: JTVP, 1999.
14. *Rytel T.* Informacinės visuomenės plėtra Japonijoje. Y. Masudos vizija. Vilnius: Mokslo aidai, 2001.
15. *Scholte J. A.* Globalization: a Critical Introduction. New York, 2000.

16. *Schuh P.* The Information Society and Enlargement. Third EU/CEEC Forum on the Information Society. Brussels, 9–10 October 1997. Proceedings. Brussels: Commission of the European Union, 1997.
17. *Schultz Th. W.* Investavimas į žmones. Gyventojų kokybės ekonomika. Vilnius: Eugrimas, 1998.
18. *Telksnys L.* Lietuvos informacinės visuomenės kūrimo uždaviniai. Informacinė visuomenė Lietuvoje: padėtis ir perspektyvos. 1999 m. lapkričio 9 d. Lietuvos mokslų akademijos sesijos–konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 1999. P. 10–25.

3. INFORMACINĖS VISUOMENĖS RAIDOS HUMANITARINIAI ASPEKTAI ALVINO TOFFLERIO FUTUROLOGIJOJE

Alvinas Toffleris ir jo trijų civilizacijų koncepcija

XX amžiaus antroji pusė – didžiulių pasikeitimų pasaulio raidoje metas, kai naujausi mokslo atradimai ir technologijos esmingai keičia medžiaginių gėrybių kūrimą, žmonių orientaciją ir vertybių skalę, teikia planetos gyventojams naujų vilčių ir sukelia daug rūpesčių. Mokslininkai ir menininkai, politikai ir publicistai, žvelgdami į šiuos pasikeitimus, jų nešamas gėrybes ir grėsmes, sukūrė gausią literatūrą, pradedant mokslinių tyrimų ataskaitomis, baigiant fantastine beletristika.

Pasibaigusio šimtmečio mokslo ir technikos raidos, drastiškai pavadintos mokslinė–techninė revoliucija, problemos buvo aktyviai svarstomos filosofų kongresuose Varneje, Toronte, Diuseldorfe. Naujųjų technologijų plitimo poveikį visuomenės gyvenimui ypač aktyviai tyrė Jungtinių Amerikos Valstijų ekonomistai, sociologai, politologai Johnas Galbreithas, Danielas Bellas, Zbigniewas Brzezinski. Tai jų publikacijose pasirodė terminas postindustrinė visuomenė, teiginiai, kad žinios tampa valdžios įrankiu, kad nuosavybę kontroliuoja nebe savininkai, o vadybininkai [2: 144–145].

Vienas iš XX amžiaus antrosios pusės socialinės tikrovės tyrėjų ir XXI amžiaus prognozuotojų yra sociologas ir futurologas Alvinas Toffleris, sugėbėjęs apie savo tyrimų rezultatus populiariai papasakoti amerikiečiams ir kitų šalių skaitytojams. Filosofijos daktaras Toffleris – amerikietis. Gimė 1928 metais Niujorke. Jaunystėje buvo susidomėjęs marksizmu ir, jo paties žodžiais tariant, manęs, kad žino atsakymus į visus klausimus. Vėliau paaiškėjo, kad šie atsakymai buvo neišsamūs, vienpu-

siški ir pasenę [8: 137]. Dirbo didelio verslo leidinio – žurnalo „*Fortune*“ redakcijoje. Nuo 1965 metų vykdė mokslinius tyrimus socialinio prognozavimo srityje, dėstė ateities sociologijos discipliną universitetuose, konsultavo Rockefellerio fondą, Ateities studijų institutą. Kaip didelių tyrimų rezultatas buvo paskelbtos trys stambios Tofflerio knygos: „Ateities sukrėtimas“ (1970), „Trečioji banga“ (1980) ir „Valdžių kaita“ (1991) [1; 8; 6].

Tofflerio knygos tapo bestseleriais ne tik Vakarų pasaulyje, bet ir daugelyje Rytų šalių. Kinijoje „Trečioji banga“ kurį laiką buvo reformų intelektualų biblija [3: 16]. Maskvoje „Ateities sukrėtimas“ ir „Trečioji banga“ buvo sutiktos kritiškai. Bet vis dėlto recenzentai, nors ir nesutikdami su autoriaus išvadomis, gana korektiškai nušvietė Tofflerio knygų turinį [7: 199–213; 8: 131–139].

Tofflerio moksliniai tyrimai ir jų publikacijos – bendro darbo su žmona Heidi Toffler rezultatas. Jos kritiškumas ir proto išvalgumas, kaip rašė Toffleris „Valdžių kaitos“ autoriaus žodyje, padėjo ne tik dailinti darbą, bet ir kurti pagrindinius modelius, kuriais pagrįstas veikalas [3: 14]. Kitas Tofflerių darbo bruožas – sugebėjimas derinti solidų mokslinių tyrimų publikacijos turinį su jos eseistine forma, todėl knygos darosi patrauklios ne tik mokslininkams ir politikams, bet ir eiliniam skaitytojui.

Tyrinėdami ekonominę, socialinę ir dvasinę žmonijos raidą, Toffleriai išanalizavo daugybę autoritetingų darbų verslo, ekonomikos, politikos, mokslo ir švietimo klausimais. Vien „Valdžių kaitoje“ panaudotos literatūros sąrašė nurodyti 592 darbai. Skvarbiu žvilgsniu Toffleris žvalgėsi po Japonijos gamyklas, Pietų Amerikos „skurdo miestus“, kalbėjosi su bankininkais ir generolais, profsajungininkais ir iki gyvos galvos nuteistomis kalinėmis. Jis susitiko su Ronaldu Reaganu, George'u Bushu vyresniuoju, Michailu Gorbačiovu, keletu Japonijos premjerų, svarbiausiomis daugelio didžiųjų pasaulio bendrovių galvomis [3: 17].

Knygoje „Ateities sukrėtimas“ Toffleris bando apžvelgti savo kartos, kurią jis laiko 800–tąja žmonijos karta, susidūrimą su nepaprastai

greita technologijos, ekonomikos ir žmonių dvasinio pasaulio kaita, kuri vyko XX amžiaus viduryje Vakarų pasaulio industrinėje visuomenėje, visų pirma Jungtinėse Amerikos Valstijose. Sociologas manė, kad per 50 tūkstančių žmogaus egzistavimo metų pasaulyje gyveno 800 žmonių kartų (kiekvienos gyvenimo trukmė maždaug 62 metai). Didžioji jų dauguma (650 kartų) gyveno urvuose, tik 70 paskutinių kartų, atsiradus raštui, sugebėjo nustatyti efektyvius ryšius tarp skirtingų kartų, o per paskutinių 6 kartų gyvenimą didelė žmonių dalis susipažino su spausdintu žodžiu [4: 229].

Trilogijoje Toffleris žmonijos istoriją skirsto į tris atkarpas, kurias vaizdingai pavadino bangomis. *Pirmoji banga* – tai žemės ūkio revoliucija, įvykusi prieš 10 tūkstančių metų, išstūmusi laukinės gamtos vaisių rinkėjų ir medžiotojų bendruomenes ir pradėjusi ilgiausiai pasaulyje trukusią žemdirbystės epochą. *Antroji banga* – tai pramoninė revoliucija, prasidėjusi garo mašinos panaudojimu ir įtvirtinusi industrinę visuomenę, kurią sociologas dažnai vadina rūkstančių kaminų civilizacija. *Trečioji banga* – tai perversmas gamyboje, kurį XX amžiaus antroje pusėje pradėjo kompiuterių, elektronikos, informacijos, biotechnologijos panaudojimas, esmingai keičias žmonių darbo pobūdį, gyvenseną, vertybių sistemas. Šią besiformuojančią civilizaciją Toffleris vadina *postindustrine civilizacija, naujosios gerovės ekonomika, informacine ir žinių visuomene*.

Dar prieš trisdešimt metų „Ateities sukrėtime“ sociologas bandė apibendrinti tuos didelius pasikeitimus, kurie ėmė ryškėti Vakarų visuomenės 800–sios kartos gyvenime. Panaudojant naujausius technikos atradimus žemės ūkis – pirmapradis civilizacijos pagrindas – neteko vyraujančios padėties gamyboje. 1970 metais jau daugelyje šalių žemės ūkyje dirbo mažiau kaip 15 procentų savarankiškų gyventojų. Daugelyje Vakarų Europos valstybių bei Kanadoje „baltųjų apykaklių“ atsirado daugiau negu „mėlynųjų“ [4: 229]. Daugumoje šalių, plėtojant pramonę, prekių ir paslaugų apimtis padvigubėja kas 15 metų. O kito padvigubėjimo laikas trumpėja. Didžiulių mastų pasiekė urbanizacijos tempai.

Miestiečių skaičius kasmet didėja 6,5 procento. Išsivysčiusiose šalyse gyventojų mobilumas taip pat pasiekė neregėtų mastų. Per dvylika 1967–1968 metų mėnesių 36 600 000 amerikiečių, neskaičiuojant kūdikių iki metų amžiaus, pakeitė savo gyvenamąją vietą. Europą užliejo tarptautinės migracijos banga: tūkstančiai Alžyro, Ispanijos, Portugalijos, Turkijos gyventojų metėsi ieškoti laimės Europos Šiaurėje [4: 233].

Technikos pažanga pagreitino gyvenimo ritmą, gaminių naudojimo tempus: vartojimo reikmenų savikaina mažėjo daug greičiau negu remonto darbų vertė. Todėl žmogų su daiktu ėmė sieti vis trumpalaikiškesnis santykis. Vaikui nuo gimimo diegiama „išmetimo“ kultūra. Polinkis į trumpalaikiškumą palietė net architektūrą: griauamos ištisos gatvės ir net miestai ir jų vietoje statomi nauji [4: 232].

Ši kaita paliečia ir žmogiškąją plotmę. Žmonių mobilumas ilgalaikius draugystės ryšius, būdingus praeičiai, keičia į trumpalaikius. Sparčiau mokslo žinių gausėjimo ir atsinaujinimo tempui, žinių sistema supurto audringos permainingos. Vakarykštės tiesos virsta prielaidomis, aukštos kvalifikacijos ir intelektualūs visuomenės nariai prisipažįsta, kad jiems vis sunkiau darosi aprėpti informacijos srautą netgi siaurose mokslo srityse. Šiandien jiems tenka iš naujo mokytis dalykų, kurie vakar atrodė nepaneigiama tiesa [4: 235]. Didėja nesupratimo pertvaros tarp tėvų ir vaikų, vyrų ir moterų, amerikiečių ir europiečių, tarp ekonomiškai išsivysčiusių ir besivystančių šalių gyventojų [4: 231].

Toffleris mato, kad žmonių susidūrimas su netikėtai išryškėjusia ateitimi – tai sukrėstumo ir orientacijos netekimo naujoje aplinkoje būseną: „Dažnai atrodo, kad mūsų visuomenė braška per visas siūles. Taip ir yra. Štai kodėl viskas darosi taip neįtikėtinai sudėtinga. Tvirti ryšiai, vieniję industrinę visuomenę – įstatymo, bendrų vertybių, centralizuoto ir standartizuoto švietimo, kultūrinės produkcijos ryšiai – dabar trūkineja. (...) Senieji visuomenės vienijimo metodai, kurie buvo grindžiami vienodumu, paprastumu ir tvarumu, dabar neteko efektyvumo“ [4: 241]. Tad už technikos raidos, ekonominių struktūrų persitvarkymo problemų iškyla svarbiausioji – žmogaus problema vis greitejančioje pasaulio

kaitoje: „Paleisti“ žmogų į ateitį, nepasirūpinus, kaip jį apsaugoti susidūrus su permainingomis, tai tas pat, kaip paleisti į kosmosą neaprengtus Armstrongą ir Oldriną“ [4: 242].

Tačiau ką gi daryti? Galbūt pasiduoti kasandroms, nekenčiančioms technikos ir pranašaujančioms žmonijos kaip skruzdėlyno ateitį? Toffleris į šį klausimą griežtai atsako: „Ne!“ Jis rašo, kad atsukti pažangai nugarą būtų ne tiktai kvaila, bet ir amoralu: „Juk sąmoningai atsukdami atgal istorijos laikrodžio rodyklės, mes pasmerktume milijardus žmonių priverstiniam neišbrendamam skurdui kaip tiktai tuo istoriniu momentu, kai atsiranda galimybė juos išgelbėti“ [4: 243].

Užbaigdamas pirmąją trilogijos knygą „Ateities sukrėtimas“, Toffleris rašė, kad svarbiausias joje pristatomų tyrimo rezultatų tikslas – esamos padėties diagnozė: „Juk diagnozė eina pirma gydymo, ir, prieš suteikiant sau veiksmingą pagalbą, būtina išigilinti į pačią problemos esmę“ [4: 249]. Tai buvo daugiau sociologinis negu futurologinis veikalas, skirtas žmogaus padėties sparčiai kintančioje visuomenėje analizei. Po dešimties metų pasirodžiusioje antrojoje trilogijos knygoje „Trečioji banga“ nušviestos svarbiausios technologinės ir socialinės permainingos, kurios prasidėjo šeštojo dešimtmečio viduryje, su kuriomis ėmė formuotis nauja popramoninė civilizacija. Čia aprašytos naujos pramonės šakos, susijusios su kompiuteriais, elektronika, informacija, ir naujos darbo organizavimo formos: lanksti gamyba, darbas ne visu etatu, kai kurių darbo rūšių grąžinimas į namus.

Praėjo dar vienuolika metų, ir iš spaudos išėjo trečiasis Tofflerio trilogijos tomas „Valdžių kaita“. Jis turi paantraštę „Žinios, turtas ir prievarta artėjant XXI amžiui“ [3]. Iš esmės tai visą tyrimą ir jo publikacijas apibendrinantis darbas.

Jo autorius, remdamasis naujausių visuomenės raidos pakitimų ir juos skatinančių faktorių analize, prieina prie svarbios išvados, kad naujasis technologijos lygis pakeičia vietomis visuomenės raidos varomąsias jėgas. Naujoje aplinkoje netenka reikšmės anksčiau svarbus prievartos faktorius, sumažėja turto vaidmuo gamybos procese. Svarbiausioji vieta

Trečiosios bangos visuomenėje tenka žinioms, kitaip tariant, jas įvaldžiusiems ir kūrybiškai darbe naudojantiems žmonėms. Tad Trečiosios bangos formuojamoje visuomenėje, kurią autorius vadina informacine, arba žinių, visuomene, humanitarinis gamybos aspektas įgyja iki tol neįsivaizduojamą svarbą.

Žinios ir informacijos greitis – postindustrinės visuomenės varomoji jėga ir valdžios svertas

Apžvelgdamas tris minėtąsias civilizacijas, Toffleris rašo, kad žemdirbių visuomenėje valdžia rėmėsi jėga. Industrinėje visuomenėje ją ėmė keisti pinigų galia, nors jėgos naudojimo taip pat nebuvo atsisakoma. Baigiantis XX amžiui, pasirodžius kompiuteriams, elektroniniams ryšiams ir biotechnologijoms, ėmė ryškėti nauja civilizacija, kur lemiamu valdžios faktoriumi darosi žinios. Lygindamas jėgą, pinigus ir žinias kaip valdžios atitinkamoje civilizacijoje svertus, sociologas stengiasi išryškinti jų kokybę. Jis paaiškina, kad ilgą laiką buvo manoma, kad valdžia – tai kiekybės dalykas. Bet pasirodė, kad kokybė – kur kas svarbiau: strategine prasme laimi tas, kas išmano apie kokybę. Valdžia pasiekama ir smurtu, bet jo silpnybė – nelankstumas. Net ir „pasisekęs“ smurtas sukelia pasipriešinimą. Todėl smurtas – prastos kokybės valdžia. Turtas – tobulesnis valdžios įrankis. Stora piniginė kur kas universalesnė: užuot baus, galima pasiūlyti įvairių atlygių. Turtas lankstesnis už jėgą ir suteikia vidutinės kokybės valdžią. Kokybiškiausią valdžią duoda žinios. Kokybiška valdžia – tai gauti rezultatą naudojant kuo mažiau valdžios. Žiniais galima pasiekti, kad kitai šaliai patiktų jūsų programa.

Apibendrinamas šias mintis, Toffleris rašo: „Iš trijų pagrindinių visuomeninės tvarkos šaltinių universaliausias yra žinios (...). Žinios padeda bausti, apdovanoti, net pakeisti – priešą paversti sąjungininku. (...) Žinios taip pat gali padidinti turimą turtą ir jėgą; be to, turint žinių, reikia mažiau turto ir jėgos tikslui pasiekti“ [3: 35].

Žinių kaupimas, jų panaudojimas gamyboje – ilgas istorinis procesas. Toffleris, remdamasis šventuoju Augustinu, primena, kad Augus-

tino mokytojas – Milano vyskupas šventasis Ambrozijus buvo laikomas labai išsilavinusiu, nes galėjo skaityti nejudindamas lūpų. Augustino laikais būdavo perspėjama, kad krikščionys vengtų žmonių, mokančių sudėti ir atimti, nes buvo manoma, kad jie yra sudarę sandėrį su velniu. Daugelis elementarių, bet ir šiais laikais svarbių verslo įgūdžių kaupėsi per šimtmečius ir tūkstantmečius: „Žinios, gautos iš Kinijos, Indijos, Arabijos, Finikijos, taip pat iš Vakarų pirklių, yra ta nepripažinta paveldo dalis, kuria šiandien remiasi viso pasaulio verslininkai. Paskesnės kartos mokėsi šių įgūdžių, juos pritaikė, perdavė kitiems ir palaengva siekė rezultatų“ [3: 103].

Toffleris atkreipia skaitytojų dėmesį į tai, kad XX amžiaus pabaigoje mokslo reikšmė ekonomikos plėtrai, verslo sėkmei sparčiai didėja. Plėtojant gamybą svarbūs ne tik konkretūs mokslo atradimai ir tobulesnės technologijos, bet ir įvairiausių žinių visuma: vienos žinios papildo, praplečia, praturtina kitas: „Šiuolaikinio mokslo galia priklauso nuo vis ilgėjančių mąstymo grandžių, matematikai, dėdami teoremą prie teoremos, kuria vis sudėtingesnes struktūras, kad susidarytų žinių „kūnas“, užleidžiantis vietą dar abstraktesnėms teorems. Kaip dirbantis intelektualas ir „žinių inžinieriai“ kuria nuostabių išvadų statinius, taip mes kuriame pažangių sprendimų kapitalą (...)“ [3: 81].

Kompiuterio išradimą, sukonstravimą ir pritaikymą visoms visuomenės sferoms Toffleris vadina ne mažiau svarbiu žmonijos raidos įvykiu nei rašto atsiradimas ar knygų spausdinimo pradžia. Pažangi ekonomika, anot amerikiečių sociologo, be kompiuterių negalėtų gyvuoti nė trisdešimt sekundžių. Šiuolaikinis naikintuvas – tai skraidantis kompiuteris. Todėl žinios tampa ne tik kokybiškiausiu valdžios šaltiniu, bet ir svarbiausia sudedamąja turto dalimi. *Žinios jau nebe priedas prie pinigų ir raumenų jėgos, o pati jų esmė.* Ši teiginį Toffleris iliustruoja Kalifornijos finansininko Roberto I. Weingarteno mintimi: „Dabar gebėjimą sudaryti sandėrį dažnai lemia labiau žinios negu ant stalo pakloti doleriai. Sykais lengviau įgyti pinigų negu tam tikros informacijos. Žinios yra tikrasis valdžios svertas“ [3: 47].

Toffleris, kritikuodamas atsilikusį požiūrį į šiuolaikinį verslą, rašo, kad ekonomistai dar dažnai skaičiuoja tik kapitalą, darbą ir žemę. Tačiau dabar svarbiausi yra žinių ištekliai. Prieš trisdešimt metų žmogus, mokantis naudotis kompiuteriu, buvo vadinamas matematikos milžinu, juo buvo stebimasi kaip kitados šventuoju Ambraziejumi, sugebėjusiu skaityti nejudinant lūpų. Dabar keičiasi visa žinių struktūra. Daugelis žinių sistemos pokyčių virsta verslo operacijomis. Joks verslas neįmanomas be tam tikros kalbos, kultūros, duomenų, informacijos ir žinojimo, ką daryti. Iš visų išteklių, reikalingų gerovei kurti, šie yra universaliausieji. Iš esmės žinios (informacija, duomenys) gali pakeisti kiekvieną kitą išteklių: „Žinios – iš principo neišsenkamos – yra svarbiausias pakaitalas“ [3: 105].

Sociologas šiuos teiginius paryškina žinių panaudojimo XX amžiaus antrosios pusės ekonomikoje analize. Jis rašo, kad nueinančios į istoriją industrinės visuomenės rūkstančiuose fabrikuose pakeisti koki nors gaminį kitu daug kainuodavo. Todėl pigiau būdavo gaminti tą patį produktą. Tuo tarpu šiuolaikinė kompiuterių valdoma technologija leidžia nuolat atnaujinti gamybos procesą. Olandų įkurta elektronikos bendrovė „Philips“ sukūrė šimtą spalvoto vaizdo televizorių modelių. Nepraėjus dviem dešimtmečiams, jų jau buvo sukurta per penkis šimtus. Japonijoje dviračiai gaminami pagal individualius užsakymus. Vašingtono avalynės fabrikas pateikia batų modelius pagal kliento koją, kuri išmatuojama kompiuteriu čia pat parduotuvėje.

Naujos žinios leidžia gaminti mažesnius ir pigesnius gaminius. Dėl to atpinga jų transportavimas ir sandėliavimas, sutaupoma laiko ir pinigų naudojant naujausią krovimo technologiją. Naujos žinios padeda sukurti gausybę naujų medžiagų: viskas nuo teniso raketės iki lėktuvo variklio gaminama iš naujų plastmasių, mišinių lydinų. Tai, kad iš vieno pasaulio krašto į kitą vežamos žaliavos – boksitai, nikelis, varis – žinių stokos padarinys: nemokėjimas kaip pakaitalo panaudoti vietinių medžiagų. Ima mažėti iškaskenų gavyba ir transportas, o laikytos niekam tinkamomis atliekos įgauna didelę vertę. 1984 metais Japonija sunau-

dojo vos 60 procentų žaliavų, kurių prieš dešimtį metų reikėjo pagaminti tokiam pat kiekiui produkcijos.

Mokslo žinios su negausia darbo jėga leidžia pagaminti daug žemės ūkio produkcijos. Jungtinės Amerikos Valstijos – viena didžiausių maisto gamintojų pasaulyje, nors jos žemės ūkis naudoja tik 2 procentus šalies darbo jėgos. Palyginti su kitais gamybos sektoriais, JAV žemės ūkyje dirbančiųjų skaičius mažėja.

Panaudojant naujausias technologijas mažėja gamybos inventoriariai gabaritai. Mažiau reikia patalpų, mažėja nekilnojamojo turto kaina, mokesčiai, draudimas, pridėtinės išlaidos. Nors kompiuterių įdiegimas brangiai kainuoja, jis vis dėlto taupo lėšas (reikia mažiau kapitalo tam pačiam darbui atlikti). Sumanūs japonai skiria daugiau pinigų tyrimams ir plėtrai negu kapitalo investicijoms. Ir šia prasme žmogaus kapitalas pakeitė dolerių kapitalą.

Toffleris laiko likimo ironija tai, kad marksistų ekonomistai ir ideologai protinio darbo žmones vadino nenašiais ir idealizavo fizinį darbą dirbančių darbininkų: „Tūkstančiuose socialistinio realizmo paveikslų vaizduojami laimingų darbininkų portretai. Jų raumenys kaip Schwarzeneggerio, o fone – krumpliciaračiai, rūkstantys kamina, garvežiai. Proletariato šlovinimas, teorija, kad jis – permainų avangardas, rodė mažamokslės ekonomikos principus“ [3: 99]. Tuo tarpu protinio darbo žmonės, bent jau kapitalizmo šalyse, „labiau nei kiti nuo šeštojo dešimtmečio vidurio suleido Vakarų ekonomikoms didžiulę dozę adrenalino“ [3: 456]. Kompiuteriais grįstas kapitalizmas, o ne rūkstančių kaminų socializmas sukūrė tai, ką marksistai vadina „kokybiniu šuoliu“. Michailas Gorbačiovas buvo pirmas sovietų lyderis, pripažinęs šį istorinį faktą.

„Rūkstančių kaminų“ ekonomika Jungtinėse Amerikos Valstijose su krizės reiškiniais susidūrė XX amžiaus antrojoje pusėje. Dar 1962 metais Prinstono universiteto ekonomistas Fritzas Machlupas knygoje „Žinių gamyba ir paskirstymas Jungtinėse Valstijose“ pranašavo perėjimą nuo fizinės prie protinės darbo jėgos. Tačiau jo mintys nebuvo išgirstos. Ši trumparegystė ir arogancija ėmė nešti nuostolius „rūkstančių

kaminų“ bendrovėms: automobilių gamintojams, plieno gamykloms, laivų statykloms, tekstilės pramonei. Senoji pramonė, nesuspėjusi įdiegti kompiuterių, robotų, elektroninių informacijos sistemų, pajuto didesnių „greitakojų“ konkurenciją.

Tai, kad 1988 ir 1968 metais darbininkų skaičius šalyje buvo toks pat, nereiškia, kad atleistieji žmonės grįžo į senus darbus. Išsiveržusioms į priekį įmonėms reikėjo visiškai kitokios darbo jėgos. Pasenusioje pramonėje darbininkai buvo pakeičiami arba labai lengvai išmokomi, o naujojo stiliaus organizacijoms reikia visai kitokių darbuotojų. Nors Fordo gamyklos automechanikas dar gali būti tepaluotomis rankomis, bet jis jau naudoja kompiuterių sistemą, šimto megabaitų techniniais brėžiniais ir į kompaktinius diskelius įrašytais duomenimis. Sistema padeda jam turėti daugybę techninės informacijos, padaro išvadą, parodo, kaip taisyti gedimus.

„Kaip pavadinti su šia sistema sąveikaujančius žmones – mechanikais ar proto darbininkais?“ – klausia Toffleris [3: 95] ir pats atsako, kad iš esmės keičiasi darbuotojo statusas. Nykstant rankų darbui, „proletariatas“ tampa mažuma, jį pakeičia „kognitariatas“. Net ir vidutinio sudėtingumo operacijos, kur vis dar būtina fizinė manipuliacija daiktais, verčia įgyti daugiau žinių ir pereiti į protinio darbo sektorių. Supranta, tokių darbuotojų parengimas daug kainuoja. Bet naujosios įmonės – ne altruistinės organizacijos. Jų vadovai tikisi, kad „įdėtos lėšos grįš, nes gamykla greičiau suksis, dirbs kokybiškai, sugaiš mažiau laiko ir kiekvienas darbininkas pagamins daugiau produkcijos“ [3: 98]. Darbo našumą tenka pradėti skaičiuoti kelyje į darbovietę. Jam priklauso ir darbuotojo parengimas, ir jo vaikų priežiūros organizavimas, ir kitokios paslaugos. *Fizinį darbą dirbantį žmogų buvo galima priversti dirbti našiau. Bet daugiau nuveikia laimingi protinį darbą dirbantys žmonės.*

Žinios ir kūrybiškumas – naujosios gerovės ekonomikos kūrėjų bruožai

Naujosiose įmonėse, kurių darbas remiasi naujausia žinių sistema ir žmonėmis, sugebančiais naudotis ja, didelės reikšmės turi kuo greitesnis naujovių įdiegimas. Jau minėjome Tofflerio posakį, kad „greitako-

jai“ Trečiosios bangos organizatoriai dar prieš kelias dešimtis metų parodė neabejotiną naujos sistemos pranašumą prieš senojo industrinio mąstymo ekonomistus ir bendrovių vadovus. Sociologas rašo, kad keitimosi informacija greitis ir net, atrodo, nereikšminga informacija yra susiję su visai nauja gerovės sistemos pradžia. Laikas vis labiau darosi pagrindinis produkcijos veiksnys. Vartotojai nori greito aptarnavimo ir produkto, taupančio jų laiką. Net ir naujas gaminys gali žlugti, jei konkurentai jį pralenks su pažangesniais modeliais. Tai verčia gamintojus pereiti prie „vienalaikės inžinerijos“, kuri išstumia senąją tvarką, kai pirmiau gaminy buvo modeliuojamas, vėliau diegiamas į gamybą. „Vienalaikės inžinerijos“ sistemoje vienu metu reikia modeliuoti gamybos procesą ir kurti galutinį produktą. Nors ši idėja sklاندė ore jau prieš keliolika metų, tačiau ją realizuoti leido tik kompiuterių pažanga ir duomenų bazės pajėgumas.

Toffleris atkreipia dėmesį į svarbų pagreitinimo faktorių, sunkiai suprantamą senosios gamybos sistemoje: detalių pristatymas „pačiu laiku“, kurį pirmieji pradėjo japonai. Užuoť jas gaminus ilgą laiką ir pristatčius didelėmis siuntomis nevienodais intervalais, sistemai reikia dažnų siuntų, gaunamų tiksliai tada, kai jų reikia surinkimo barui. Toks tiekimo organizavimas greitina gamybą, mažina kapitalą, idėť į prekių atsargas. Antra vertus, daugybė sandėrių žlunga, jeigu lėtas tiekėjas nesugeba atlikti savo įsipareigojimų iki nustatytos datos. Lėtų valstybių pareigūnai paprastai nesupranta, koks svarbus greitos šalies partneriui yra laikas. Spartumo reikalavimai jiems atrodo arogantiški. Tačiau greitajai šaliai nėra nieko svarbesnio už laiką. Japonų automobilių pramonės sėkmė susijusi ir su tuo, kad japonai sugeba suprojektuoti ir pateikti visai naują modelį per dvigubai trumpesnę laiką negu automobilių gamintojai Amerikoje ir Europoje. Net bankai stengiasi trumpinti svarstymą dėl paskolos išdavimo nuo kelių dienų iki pusvalandžio. Taip formuojasi radikali ekonominė sistema, veikianti greičiau negu kada nors.

Susisieķimo ir informacijos greitis turi didžiulę reikšmę ekonomikos raidai. Blogas telekomunikacijų pasiskirstymas šiandienos pasaulyje yra dramatiškesnis negu blogas maisto pasiskirstymas. Žvelgdamas

šiuo aspektu, Toffleris mano, kad dramatiška valstybinio socializmo mirtis Rytų Europoje nėra atsitiktinė. Tai teigdamas jis remiasi ir Marxo mintimis apie gamybinių santykių ir gamybinių jėgų savitarpio priklausomybę: „socialiniai gamybos ryšiai“ (nuosavybės bei kontrolės prigimtis) Rytų Europoje užkirto kelią „gamybos priemonėms“ (paprastai kalbant – technologijai) tobulėti. Pasidarė beveik neįmanoma tai, kad socialistinės valstybės prisitaikytų naująją gerovės kūrimo sistemą, kurios pagrindą sudaro kompiuteriai, komunikacijos, o labiausiai – laisva informacija: „Iš tikrųjų svarbiausia didžiosios valstybės socialistinio XX amžiaus eksperimento nesėkmė glūdi atgyvenusiam jos mąstyme apie mokslą“ [3: 457].

Žinios ir kūrybiškumas – naujosios gerovės ekonomikos kūrėjų bruožai

Technologinės permainos, staigus žinių reikšmės išaugimas naujųjų laikų gamyboje formuoja naujovišką darbuotojo tipą, kuris labai smarkiai skiriasi nuo industrinės civilizacijos darbininko. Kadaisė Winstonas Churchillis pasakė, kad ateities imperijos yra proto imperijos. Šiandien jo teiginys išsipildė. Svarbiausias mūsų laikų ekonominis laimėjimas yra nauja gerovės kūrimo sistema, pagrįsta ne raumenų, o proto jėga. Informacija arba žinios pakeitė beprasmį darbą. Industrinėje visuomenėje vienus proletarus buvo galima greitai pakeisti kitais, dabar kiekvienas darbuotojas, disponuojantis jo galvoje esančiu žinių bagažu, kokio neturi kitas, darosi daug sunkiau pakeičiamas, savarankiškesnis, kūrybiškesnis, jaučias savo vertę. Toffleris konstatuoja, kad korporacijų valdybų nariai, cechų prižiūrėtojai jaučia, kad „darbininkai jau nepaklūsta nurodymams taip akiai kaip anksčiau. Jie užduoda klausimų ir reikalauja atsakymų“. Rašydamas šiuos žodžius prieš dešimtį metų, sociologas dar naudojo seną terminą „darbininkai“. Bet reiškiny, kurį jis konstatavo, būdingas daugeliui visuomenės sluoksnių: „Tą patį patiria policijos viršininkai, bendraudami su savo valdiniais, o mokytojai – su savo mokiniais“ [3: 22].

Plintant moderniajai technologijai, nekvalifikuoti, menkai išsilavinę darbininkai pasitraukia. Į jų vietas ateina labiau išsilavinę žmonės, kurių jau negalima valdyti autoritariškai „Neklausinėk manęs nieko“ stiliumi. Klausinėjimas ir galimybių svarstymas tampa kiekvieno darbuotojo darbo dalimi. Vadovams tenka paisyti tokių darbuotojų nuomonės. Vien postas nedaro vadovo idėjų šventų. Todėl ir įmonių valdžia kinta ne dėl neaiškaus noro daryti gera, o dėl to, kad kitimas reikalingas naujai gerovės kūrimo sistemai.

Pereinamojo iš Antrosios bangos į Trečiąją bangą laikotarpio įmonės Toffleris sąlyginai (dėl to ir pavadinimus rašo kabutėse) grupuoja į „intelektualias“, „vidutinio išsilavinimo“ ir „mažamokslės“ bendroves. Jis pastebi, kad mažamokslėse įmonėse protinį darbą dirba keletas viršūnės žmonių. Tuo tarpu kitiems tereikia fiziškai dirbti. Čia manoma, kad darbininkai yra neišmanėliai arba neturi su gamyba susijusių žinių. Net ir intelektualiajame tokių įmonių sektoriuje esama daug „numokslinimo“ apraiškų: darbai susmulkinami iki menkiausių detalių, veiklos rezultatai tvarkomi lėtai.

Ekonomiškai pereinant į supersimbolinę gamybą, visos įmonės turi kitaip pažvelgti į žinių reikšmę. Net vidutinio sudėtingumo operacijos, kurioms vis dar reikia fizinės manipuliacijos daiktais, verčia įgyti daugiau žinių ir pereiti į protinio darbo sektorių. Toffleris pateikia automobilių gamyklos pavyzdį. Joje ne tik vadovų, bet ir kiekvieno darbininko parengimas kainuoja 8–10 tūkstančių dolerių. Žmonės mokomi spręsti problemas, vadovauti, organizuoti darbą. Darbininkai skirstomi į komandas, ir kiekviena iš jų mokosi atlikti daug skirtingų užduočių, kad galėtų pereiti prie kitos operacijos ir kad darbas nenusibostų. Įmonė tikisi, kad įdėtos lėšos sugrįš, nes darbas bus gerokai efektyvesnis. Darbas intelektualinėse įmonėse fiziškai lengvesnis negu mažamokslėse, aplinka malonesnė, bet jos daug reiklesnės nei mažamokslės. Svarbu ir tai, kad darbuotojai čia skatinami pasitelkti ne tik protą, bet ir emocijas, intuiciją, vaizduotę.

Kadangi informacijos darbe daugėja, darbai darosi labiau individualizuoti, sunkiau pakeičiami. Kiekvienas informacijos darbuotojas ki-

taip naudoja jos įrankius, vienas rinkos analitikas analizuoja vienaip, kitas – kitaip. Išėjus darbuotojui, įmonei tenka ieškoti kito, turinčio ne mažesnę kvalifikaciją, darbuotojo. Tai padaryti darosi nelengva, nes kvalifikacijų įvairovė didėja, o mokyti naują žmogų taip pat brangu. Taigi individo pakeitimas kitu brangsta, o darbuotojo galimybė derėtis didėja. Yra ir kitas neigiamas pakeitimo aspektas: žmonės dirba komandomis, o vieną jos narį pašalinus, komanda gali nebefunkcionuoti. Tokioomis sąlygomis bendrovės stengiasi turėti mažiau, bet daugiau uždirbančių darbuotojų. Moderniose įmonėse nyksta senoji autoritarinė komandinė struktūra. Ji keičiama nauju kolegialiniu egalitariniu darbo stiliumi.

Toffleris, pats jaunystėje išbandęs darbininko dalį, primena, kad laisvi darbininkai kūrybiškesni už griežtai prižiūrimus. Jis cituoja autoritetinę specialistą, kuris sako, kad kai matai, jog tave dirbantį kas nors stebi, daug nesukursi. Naujovių poreikis skatina darbuotojo savarankiškumą, formuoja kitokį santykį tarp darbdavio ir darbuotojo. Tai reiškia, kad gali būti toleruojama ir proto klaida. Galima leisti sklandyti ir daugeliui prastų idėjų, laisvai jas aptarinėti, kad būtų surastas vienintelis geros idėjos vaisius. Tai išvaduoja žmones nuo baimės, kuri, Tofflerio žodžiais tariant, yra svarbiausia idėjos žudikė, novatoriškumo žlugdytoja. Tradicinis valdymas buvo negailestingas klaidoms, naujajame – eksperimentinės nesėkmės veda į sėkmę. Sociologas cituoja plataus masto gamybos organizatoriaus atsakymą į klausimą, ar jis atleis darbuotoją, kurio 5 milijonų JAV dolerių vertės projektas ką tik žlugo: „Kaip atleisti! Aš ką tik sumokėjau už jo mokymą!“ [3: 243]. Matyt, tuos 5 milijonus dolerių jis vaizdingai pavadino mokymo kaštais.

Naujoje gamyboje darbuotojų ir valdančios hierarchijos santykiai kinta ir dėl to, kad ir eilinis darbuotojas negali našiai dirbti, jeigu jam neprieinama informacija, kuria anksčiau naudodavosi tik gamybos vadovai. Vadovams psichologiškai nelengva pasiduoti naujiems modernios gamybos reikalavimams. Tačiau mažėjant darbo grupėms ir kylant išsilavinimo lygiui, didėja spaudimas iš apačios. Klausimas dėl santykių tarp vadovybės ir darbuotojų tobulinimo, jų humanizavimo iškilo dar

„rūkstančių kaminų“ industrijos laikais. Ilgai vyravusį Tayloro požiūrį, kad darbininkas yra mašinos priedas, ėmė keisti „gero vaikinų“ teorijos šalininkai, kurie teigė, kad žmoniškesnis elgesys su darbuotojais galų gale pasirodys esąs veiksmingesnis. Naujoje valdymo sistemoje šis principas diegiamas daug radikaliau. Tofflerio cituojamas japonų pramonininkas sako, kad gerų santykių tarp vadovų ir darbuotojų idėja „yra daugiau nei žmonių santykio modelio prielaida, kai darbuotojams leidžiama pasijusti svarbiems. Dabar iš tikrųjų pripažįstama, kad jie yra svarbūs“ [3: 245].

Toffleris atkreipia dėmesį, kad geras nuolatinis klimatas įmonėje svarbus ir siekiant išvengti destruktivių gamyboje. Industrinėje visuomenėje kilus konfliktams tarp darbininkų ir administracijos, darbininkams naudingų rezultatų galėjo pasiekti tik didelis darbininkų kolektyvas, grąsindamas, kad jų raumenys nustos dirbti. Tikrai grupinė akcija galėjo sulėtinti ar sustabdyti gamybą. Ateities gamyboje, kur nebereikia darbuotojų masių, gamybą gali sutrikdyti ir supykęs, neatsakingas ar dėl pateisinamos priežasties įsiutęs individas, įleidamas į programą kompiuterio virusą ar nutekindamas informaciją konkurentui [3: 246].

Dar vienas žmogiškojo faktoriaus reikšmės augimo aspektas postindustrinėje visuomenėje – šeimos įmonių kūrimasis. Toffleris atkreipia dėmesį į ekonominių tyrimų išvadas, kad stambių įmonių darbas dažnai darosi ekonomiškai neefektyvus, o į priekį veržiasi mažos įmonės, kurios lengviau naudoja informaciją, nes nėra biurokatiškos, sugeba geriau patenkinti vis individualėjančius vartotojų užsakymus. Daugelis tokių įmonių bus šeimos įmonės.

Smulkaus verslo ir šeimos įmonių prisikėlimas diegia iš esmės anti-biurokatišką ideologiją, etiką, informavimo sistemą. Šeimoje viskas suprantama ir nereikalingos instrukcijos, varžančios stambios įmonės darbuotoją. Biurokatinėje sistemoje užmokestį lemia tai „ką tu žinai“, o ne „ką tu pažįsti“. Tuo tarpu šeimos įmonė per tuos, ką pažįsta, gali gauti svarbios informacijos. Šeimos įmonėje niekas nieko neapgaudinėja. Padėti dukrai ar sūnui siekti tikslo, šiek tiek juos patempti, čia yra natūralu, tuo tarpu biurokatinėje įmonėje tai būtų laikoma favoritiz-

mu. Ten, kur versle svarbų vaidmenį vaidina šeimos santykiai, nelieta vietos biurokratinėms taisyklėms ir struktūroms. Tai savo ruožtu daro atgalinį poveikį ir stambioms įmonėms, kur jau imamas ignoruoti anksčiau taikomas korporacijų draudimas priimti į darbą vyrą ir žmoną. Tarp darbuotojų daugėja aukštos kvalifikacijos moterų, ir administracijai darosi sunku perkelti kitur vieną sutuoktinį, jei šis čia turi gerą darbą. Toffleris mano, kad artėja laikas, kai į darbą bus priimami sutuoktiniai kaip poros, kurioms bus leidžiama, o gal net skatinama dirbti kaip šeimos įmonei.

Demokratijos pokyčiai informacinėje visuomenėje

Analizuodamas informacinės visuomenės formavimosi problemas, Toffleris nuolat sugrįžta prie svarbios minties, kad žinios yra demokratiškumo visuomenėje ir valstybėje šaltinis. Jis nuolat primena, kad smurtas – tai prastos kokybės valdžia, kad valdžios uždavinys – gauti teigiamą rezultatą naudojant kuo mažiau valdžios. Ankstesnių visuomenių valdžios ištakos ima sekti. Jėga ir turtas – tai stipriųjų svertai. Tuo tarpu žinios prieinamos ir silpniesiems, ir vargšams. Jėga yra ribota, turtas taip pat nėra neišsemiamas, o naudojamų žinių ne tik nemažėja, bet daugėja. Informacija kuria naują informaciją. Todėl šiandien greit besikeičiančiose turtingose valstybėse ateities kova dėl valdžios vis labiau bus kova dėl žinių paskirstymo ir prieinamumo.

Rašydamas apie visuomenės demokratinės raidos galimybes, Toffleris skiria dvi demokratijos formas. Pirmoji – tai masių demokratija, kuri iškilo, kai pramoninė revoliucija išplėtojo masinę gamybą, masinį vartojimą ir masinę žiniasklaidą. Tada daugelyje šalių ir atsirado jų antirinkė, kurią Toffleris ir vadina masių demokratija. Ji įveikė senųjų agrarinio feodalizmo jėgų – žemvaldžių, didikų, hierarchinės dvasininkijos ir intelektualinių jų apologetų pasipriešinimą. Dabar naujoji žinio-
mis pagrįsta ekonomika, išstumdama industrinės visuomenės ekonomiką, turės pakeisti ir jos politines institucijas, pritaikyti jas revoliucingai, masinę gamybą pakeitusiai ekonomikai. Daugialypė krizė, kuri veikia svarbiausias industrinės visuomenės sistemas – urbanistinę, sveikatos

apsaugos, socialinės gerovės, ekologijos – nebeįveikiama institucijoms, sukurtoms masių visuomenei. Auganti ekonomika sukelia naujų problemų ir krizių, kurios drebina nusistovėjusias masių demokratijos eros prielaidas bei įprastus santykius.

Masių demokratijos amžius buvo vienos tautos lygmeniu sutelktos valdžios amžius, susijęs su nacionalinės rinkos ugdymu. Dabar pagreitėjusios technologijos dvejopai keičia nusistovėjusią rinką. Viena vertus, formuojasi vietinė – miesto, regiono rinka. Anksčiau JAV prekybos centrai išgydavo duonos gaminių iš didelių nacionalinių bendrovių. Dabar daugelis jų patys ėmė kepti savo duoną ir pyragus. Šis pavyzdys atskleidžia, kaip gamyba darosi *mozaikiška*. Antra vertus, dalis gamybos pereina į *pasaulinį* lygmenį. Automobilių ir kompiuterių gamybai reikalingos detalės užsakomos įvairiausiose šalyse. Toks dvilypis gamybos pasikeitimas, kai vienos gamybos klotas driekiasi pažeme, o kitas kyla į viršų, turi ir politinių paralelių.

Jungtinėse Valstijose, Vakarų Europoje bei Japonijoje pastebimas spaudimas decentralizuoti valdžią ir bandymas dalį valdžios svertų perduoti supernacionalinėms institucijoms. Europos Sąjungoje valdžia decentralizuojama, kartu kuriant integralią rinką su viena valiuta. Siekiant bendrų tikslų, gretimų valstybių atskirose srityse plėtojami bendradarbiavimo ryšiai, silpninant savo priklausomybę nacionaliniams centrums.

Apibūdindamas industrinę visuomenę, Toffleris rašo, kad jos ekonomikoje vyravo masinė gamyba, o politikoje – masių demokratija. Kartu jis klausia: jeigu einama prie ekonomikos, pagrįstos darbuotojų nepakeičiamumu, kokia prasmė kalbėti apie mases politikoje? Jei viskas diferencijuojasi, tai kodėl politikai turi laikytis vienalyčių masių? *Politikos demasifikavimą* sociologas atskleidžia pavyzdžiu iš JAV politinio gyvenimo tikrovės. 1932 metais Franklinas D. Rooseveltas, eidamas į prezidento rinkimus, subūrė koaliciją iš pustuzinio grupių. Dabar kandidatas į Amerikos prezidentus turi ją sukurti iš šimtų grupuočių, kurių kiekviena turi savo programą, nuolat atsinaujina, pasirodo arba išnyksta. Toffleris daro išvadą, kad tai, kas dabar išryškėja politikoje, „yra ne masių

demokratija, o didelę energiją sukaupusi, sparčiai žengianti „*mozaikine demokratija*“, kuri atitinka augantį ekonomikos mozaikiškumą ir veikia pagal savas taisykles. Jos privers ir mus peržiūrėti net ir pačias esmingiausias demokratijos prielaidas“ [3: 282].

Didele kliūtimi demokratijos raidai Toffleris laiko biurokratiją, kurios belaisviais vadina ir Ronaldą Reaganą, ir George'ą Bushą. Biurokratizmas iš garo katilų sistemos valstybių pereina ir į naują, informacija paremtą, visuomenės sistemą: „Biurokratai, o ne demokratiškai išrinkti pareigūnai iš tikrųjų valdo visų vyriausybių darbą ir daro didžiumą sprendimų, viešai priskiriamų prezidentams ir premjerams“ [3: 287]. Tyrinėtojas mano, kad „naujoji ekonomika pakeis ne tik verslą, bet ir vyriausybę. Ji padarys tai keisdama esminius politikų ir biurokratų santykius bei dramatiškai pertvarkydama pačią demokratiją. Naujųjų technologijų poveikis valdymo kaitai atskleidžiamas Japonijos pavyzdžiu: Tokijo valdžios viršūnėse laikyta menkavertė pašto žinyba išsikovojo atsakomybę už visos Japonijos telekomunikacijų pramonės plėtrą ir, pavadinta Pašto ir telekomunikacijų ministerija, tapo viena iš milžinių ir XX amžiaus pabaigoje buvo vadinama XXI amžiaus ministerija.

Vienas iš svertų įveikti biurokratiją naujojoje visuomenėje yra piliečių teisės susipažinti su vyriausybių dokumentais įsitvirtinimas, galimybės skleisti savo nuomonę plitimas. Nuo tada, kai 1966 metais JAV buvo priimtas Informacijos laisvės aktas, išplėtęs piliečių teisę susipažinti su vyriausybės dokumentais, panašius įstatymus priėmė ir kelios kitos demokratinės šalys.

Demokratijos stiprėjimą skatina naujoji žiniasklaidos sistema, kuri apima visą pasaulį, ir biurokratijai vis sunkiau darosi sulaikyti informaciją šalies viduje ar neįsileisti jos iš svetur. Šią mintį Toffleris paryškina daugybe pavyzdžių. Štai vienas jų. Thatcher vyriausybė bandė uždrausti spausdinti Peterio Wrighto knygą, kurioje buvo rimtų kaltinimų buvusiems britų kontržvalgybos valdininkams. Tada autorius išleido knygą Jungtinėse Valstijose ir kitose šalyse. Apie ją rašė spauda, informavo radijas ir televizija. Britų vyriausybei teko nusileisti: Wrighto knyga tapo

bestselleriu ir Didžiojoje Britanijoje. Naujosios žiniasklaidos technologijos daug prisidėjo ir prie Rytų Europos šalių demokratizacijos. Toffleris cituoja Solidarumo lyderio Lecho Wałęsos žodžius apie tai, kad politiniai perversmai Rytų Europoje yra ir kompiuterių, palydovinės televizijos bei kitų išradimų, kurie supažindina su alternatyviais sprendimais, poveikio padarinys.

Naujųjų informacijos technologijų raida atveria galimybes formotis globalinei viešajai nuomonei. Toffleris pripažįsta, kad pasaulio viešoji nuomonė neišgelbėjo nuo genocido Kambodžos gyventojų, nesutrukdė Kinijos valdžiai žudyti protestuojančių studentų Pekine. Bet ji kelia kainą, kurią turės mokėti vyriausybės, nusprendusios neklausyti pasaulio nuomonės. Pasaulio viešoji nuomonė parengia dirvą globaliems veiksams. Net jei tokioms vyriausybėms nebūtų pritaikytos prekybinės sankcijos, tokios agentūros kaip Pasaulio bankas gali atmesti jų maldavimus suteikti paskolų, gali nuo jų nusisukti privatūs bankai, o investuotojai ir turistai važiuoti kitur.

Naujoji komunikacija ir kultūros kaita

Gerovės ekonomikos sklaidą Toffleris glaudžiai sieja su postindustrinės civilizacijos kultūros formavimusi. Sociologas daugiausia dėmesio skiria toms kultūros šakoms, kurios labiausiai susijusios su naujausių informacijos technologijų panaudojimu: televizijai, spaudai, švietimui. Jis rašo, kad industrinės visuomenės masinė kultūra nebepatenkina labai skirtingų naujosios visuomenės narių interesų, jų naujų identitetų (būtent identitetų, nes jie labai skirtingi).

Apžvelgdamas Jungtinių Valstijų socialinę tikrovę, jis bando pažvelgti į ateitį: „Dėl naujosios gamybos sistemos visur kyla pasipriešinimas „tautų katilui“. Rasinės, etninės ir religinės grupės dabar išdidžiai reikalauja teisės būti išskirtinės. Asimiliacija buvo industrinės visuomenės idealas, atitikęs vienaarūšės darbo jėgos poreikį. Naujasis dabarties idealas – savitumas, derantis prie naujosios gerovės kūrimo sistemos dau-

gialypiškumo“ [3: 280]. Toffleris mato, kad vien tautiškumo idealas (pavyzdžiui, Japonijoje) arba „tautų katilas“ (Jungtinėse Valstijose) keičiamas „salotų dubeniu“ – patiekalu, kuriame visos sudedamosios dalys išlaiko savo identitetą. Naujosios informacinės technologijos priemonės sudaro palankią dirvą tokiai skirtingų identitetų raiškai, kurią tolerancijos požiūriu sociologas apibūdina taip: „Tolerancija įvairovei yra pirmas demistifikuotos visuomenės įstatymas (...)“ [3: 417].

Naujosios technologijos skatina kultūros įvairovės plitimą. Toffleris primena, kad dar visai neseniai JAV buvo trys pagrindinės televizijos stotys. Plėtojantis technologijoms, sumanus verslininkas Tedas Turneris, nusipirkęs radijo ir televizijos stočių, sumanė transliuoti programas į palydovą, o iš jo – į kabelines televizijas, kurios iki tol vertėsi sunkiai. Negana to, jis sukūrė kabelinių žinių tinklą CNN, iš kurio pradžioje juokėsi visi žiniasklaidos brachmanai, pranašaudami Turneriui greitą krachą. Šiandien CNN yra įtakingiausias transliuojamų žinių šaltinis Amerikoje. 1990 metais, kai buvo baigiama rengti spaudai Tofflerio „Valdžių kaita“, CNN veikė aštuoniasdešimt šešiose šalyse, prikaustydama prie ekranų Rytų šeichus, Europos žurnalistus, Lotynų Amerikos politikus. Būtų galima pridurti, kad per 2001 metų rugsėjo vienuoliktosios tragediją Amerikoje prie televizorių, per kuriuos buvo transliuojamos CNN laidos, buvo prikaustytas visas pasaulis.

Toffleris atkreipia skaitytojų dėmesį, kad, panašiai kaip ir kitose visuomenės gyvenimo sferose, svarbiausia žiniasklaidos kitimo kryptis buvo auditorijų skilimas į dalis ir smulkias grupes, kiekvienai iš jų gaunant skirtingą programų konfigūraciją. Tai geriau tenkina įvairių gyventojų sluoksnių informacijos poreikius. Sociologas mano, kad naujieji televizijos tinklai, kuriais, be Turnerio, naudojasi daugybė kitų žiniasklaidos firmų, vykdo ir svarbią edukacinę funkciją, ruošdami žmones gyventi ir dirbti žinių visuomenėje.

Jis primena, kad ši visuomenė reikalauja pažangiai mąstančios darbo jėgos, kad jai reikia darbuotojų, kurie gali greitai prisitaikyti prie kintančių darbo ir jo organizavimo metodų, būtų imlūs naujoms idėjoms ir

madoms, žinantys klientų norus, konkurentų galimybes, numatytų kultūrinius pokyčius, kas anksčiau buvo laikoma vadovaujančio elito prerogatyva. Kiekvienam visuomenės nariui, sociologo požiūriu, daug žinių teikia naujosios žiniasklaidos priemonės: „Tokia plati erudicija įgyjama ne klasėse ar iš techninių instrukcijų, o nuolat sekant per TV plūstančias naujienas, skaitant laikraščius, žurnalus ir klausantis radijo. Netiesiogiai ji įgyjama ir per „pramogas“, daugelis kurių savaime pateikia daug žinių apie naujus gyvenimo būdus, žmonių tarpusavio santykius, socialines problemas ir net užsienio šalių papročius bei rinkas“ [3: 372].

Senąsias didžiausias Amerikos televizijos bendrovės Toffleris vadina garo katilų epochos televizija, pratusia dirbti su masėmis, o ne su nevienalytėmis smulkiomis rinkomis. Sunkiai prisiderindamos prie Trečiosios bangos nešamų permainų, jos bandė užkirsti joms kelią. Bet permainos pasirodė nebesustabdomos, žiūrovus skaldyti į frakcijas pradėjo kabelinė televizija. Šį darbą tęsė vaizdo kasetės ir tiesioginė palydovinė televizija. Vaizdo kasetėse žiūrovai gali rinktis tūkstančius filmų ir programų. Dabar žiūrovams nebekyla klausimo, iš ko rinktis, reikia spręsti, kaip pasinaudoti geriausiais pasirinkimo variantais.

Panašus procesas vyko ir Vakarų Europos šalyse. Toffleris atkreipia dėmesį, kad padėtis keičiasi taip greitai, kad, knygai pasirodžius, joje pateikti faktai jau bus senstelėję. Jis rašo, kad, stebint analogiškus televizijos transliacijų raidos bruožus įvairiose šalyse, darosi aišku, kad atėjo laikas *televizijos globalizacijos procesui*, kuris jau pasireiškė gamybos, platinimo ir reklamos korporacijų veikloje. Kritikuodamas rinkodaros specialisto Theodore'o Levitto teiginį, kad pasaulio reikmės negrįžtamai suvienodėjo, Toffleris rašo, kad net vartojimo reikmenų pirkėjai reikalauja didesnio produktų individualizavimo ir pritaikymo jų reikmėms ir sąmoningai atmeta tam tikrą dalį vienaarūšių prekių ir paslaugų. Tuo metu, kai kultūros reikšmė ne mažėja, o didėja, žmonių kultūriniai pasirinkimai daro didelį poveikį gamybai ir prekybai.

Vadovaudamasis šiais faktais, Toffleris daro išvadą, kad ir kultūros sferoje globalizacija neša ne suvienodėjimą, o didžiausią įvairovę:

„Užuot vienodinusi planetą, kaip tai darė Antrosios bangos žiniasklaida, naujoji globalios žiniasklaidos sistema turėtų dar padidinti margumą. Tad globalinimas nereiškia vienodinimo. Užuot išvydę vieną pasaulio kaimą, (...) mes greičiausiai išvysime daugybę skirtingų pasaulio kaimų – visus juos sies vieninga žiniasklaidos sistema ir visi stengsis išlaikyti ir sustiprinti savo kultūrinį, etninį, nacionalinį ar politinį išskirtinumą“ [3: 378].

Kaip tikras amerikietis, užaugęs ir susiformavęs kaip mokslininkas „tautų katilė“, Toffleris kultūros raidos etalonu laiko JAV kultūros raidos modelį. Jis rašo, kad Amerikos išlaidos švietimui lemia ir jos nenusakomai didelę kultūrinę įtaką planetai. Sociologas mano, kad galima karštai ginčytis dėl šios šalies kultūros kokybės, tačiau neabejotina, kad jos „kultūra vienu ar kitu pavidalu plūsta už Jungtinių Amerikos Valstijų ribų. Taigi daugiau amerikiečių knygų verčiama užsienyje, negu užsienio šalių knygų išsiverčia Amerikos leidėjai“. Nespręsdamas, gerai tai ar blogai, Toffleris pabrėžia, kad „daugybė žmonių visoje planetoje trokšta perimti tai, kas vakarietiška, bet kartu ir specifiskai amerikietiška: gyvenimo būdą, požiūrius, madas, idėjas bei naujoves“ [3: 497]. Jis mano, kad amerikietiškos kultūros patrauklumas kyla iš jos multietninės prigimties, kurioje atsispindi žydiškumas, juodaodiškumas, japoniškumas, itališkumas, kubietiškas. Dėl to ne japonų, sovietų ar europiečių, o amerikiečių filmai labiausiai žiūrimi pasaulyje.

Daug kritiškiau Toffleris žvelgia į europiečių kultūrą. Tiesa, jis nesiima ginčytis su nuomone, kad Europos kultūra estetiškai ir moraliai pranašesnė už Amerikos, bet kartu džiaugiasi, kad jo šalies kultūra ir masinė kultūra vis dar pasiekia gerų rezultatų. Užaugęs šalyje, kurios istorija skaičiuojama tik keletu šimtmečių, sociologas kritiškai žiūri į tai, kad „Europa vis dar daugiausia orientuojasi į praeitį“ [3: 488]. Europiečių pastangas saugoti savąją kultūrą Toffleris sieja su ksenofobišku antagonizmu, teigdamas, kad Europos šalių „vyriausybės įnirtingai puola importuojamąją kultūrą, pirmaisia televiziją ir filmus“ [3: 423]. Kontekstas, kuriame kalbama apie anglosaksų prodiuserius ir platintojus,

leidžia manyti, kad sociologas turi omenyje amerikiečių kino ir televizijos produkciją.

Naujosios gerovės ekonomikos raidą Toffleris glaudžiai sieja su švietimu. Vadovaudamasis mintimi, kad XXI amžiaus ekonomikos plėtra ir valdžia susijusi jau ne su žaliavomis bei žmonių raumenimis, o su žmogaus protu, jis mano, kad socialinis teisingumas pasaulyje, didžiulių skirtumų tarp Šiaurės ir Pietų mažinimas didele dalimi priklauso nuo edukacijos. Aptardamas Japonijos technologinio ir ekonominio šuolio priežastis, jis rašo, kad viena svarbiausių buvo japonų žingeidumas. Bet rašydamas ir apie daugiausia pasiekusių šalių švietimo sistemas, Toffleris mano, kad jos labai pasenusios ir tebėra Antrosios bangos lygmens. Jo idealas, kaip ir kitose visuomeninio gyvenimo sferose, mokymo įvairovės gausinimas: „Visiškai kaip žiniasklaidai, švietimui prireiks naujų kanalų ir kuo įvairesnių programų. Mažo pasirinkimo sistemą turės pakeisti didelio pasirinkimo sistema (...)“ [3: 409]. Nauji švietimo modeliai ypač reikalingi ekonomiškai neišsivysčiusioms šalims. Tofflerio požiūriu, jos nebegali pakartoti viso kelio nuo agrarinės visuomenės per industrinę į žinių visuomenę. Joms tenka ieškoti būdų peršokti per industrinę pakopą į naujųjų technologijų pasaulį: „brazilijos, nigerijos, bangladešai bei haičiai turi nuspręsti, kaip įsigyti ar susikurti šį turtą“ [3: 449].

Toffleris mano, kad šioms šalims teks įsigyti žinių iš jų turtingų kraštų. Suprantama, jis negali sutikti, kad tai būtų daroma nusikalstamomis formomis, vagiant technologines paslaptis. Bet sociologas pateikia nedaug konkrečių minčių, kaip neturtingos šalys galėtų įveikti savo atsilikimą žinių ir technologijų raidoje. Jis rašo apie energingas, dažnai persekiojamas mažumas, kaip užjūrio kinai Pietryčių Azijoje, indai Rytų Afrikoje, palestiniečiai Vidurio Rytų dalyje, kurios turi daug energijos, komercinės ir techninės išvalgos, sugeba sunkiai dirbti, mokyti savo vaikus ir praturtėti. Jos galėtų įlieti daug adrenalino į šalių, kurios jas pakviestų, ekonomiką.

Sociologas mano, kad nevyriausybinės asociacijos taip pat galėtų daug padaryti, skleidamos ekonomiškai naudingą informaciją per laik-

raščius, konferencijas, keliones į užsienį. Ekonomikos raida besirūpinančios šalys turi atverti duris viešoms diskusijoms, leisti cirkuliuoti naujoms idėjoms, net jeigu jos nepatinka tos šalies vyriausybei. Toffleris kritikuoja bandymus kurti atsilikusioje šalyje savus kompiuterius, užuot juos įsigijus iš geriausiai šią techniką gaminančių valstybių. Jis mano, kad tik glaudus bendradarbiavimas su toliausiai pažengusiais gamintojais padės lengviau išbristi iš atsilikimo.

Alvinas Toffleris „Valdžių kaitą“ išspausdino prieš dešimtį metų, kai jau merdėjo, bet dar nebuvo sugriuvusi Tarybų Sąjunga, kai vokiečiai džiaugėsi dėl abiejų Vokietijų susivienijimo, o Europos Sąjunga dar tik stiprino jai priklausančių šalių integraciją. Per tą dešimtmetį daug kas pasikeitė pasaulyje, praturtėjo naujosios ryšio ir informacijos technologijos, sustiprėjo globalizacijos procesas, nors ir jo priešininkai pasidarė atkaklesni. Šie procesai rutuliojasi tomis pat kryptimis, apie kurias rašė Toffleris. Jis taip pat tikėjosi, kad pasaulyje atsiras netikėtų tarptautinių krizių. Futurologas numatė ir teroristų antpuolius, kurių mastas ir žiaurumas net pralenkė jo įžvalgas. Lietuvai tiesiant kelią į informacinę visuomenę, amerikiečių mokslininko mintys ir įžvalgos – didelė galimybė geriau suprasti informacinės visuomenės esmę, jos formavimosi principus ir priemones.

Literatūra

1. *Toffler A. Ph. D.* <http://www.pff./aspen96/toffler.html>
2. *Minkevičius J.* XX amžiaus filosofinė panorama. Vilnius: Mintis, 1981. – 355 p.
3. *Toffler A.* Valdžių kaita. Žinios, turtas ir prievarta artėjant XXI amžiui. Vilnius: Tyto alba, 2001. – 551 p.
4. *Ôîôôëää Í. Ñòîëëíîâîëâ ñ áóäóùèì. Îððûâêê èç êíëâè // Èíñòðàíáý èèðâðàðòðà, 1972. ' 3. C. 228–249.*
5. *Àðàá-Îãëù Ý. Ãîðâëââ óçâë è âîîëëîâ îâ÷ // Èíñòðàíáý èèðâðàðòðà, 1972. ' 3. C. 249–256.*
6. *Àðàá-Îãëù Ý. Ôîððëâð Îëüâëí. Áíëüøâý ñîââðñëâý ýíëëëîââý. Ò. 26. Îñëââ, 1977. Ñ. 364.*

7. *Áàðàēīā Ÿ.* Īāæāó īðīøēūī è áóáóúāī. Ī ēīēāā Īēūāēīā Òīððēāðā „Òðāóūŷ āīēīā“ // Èññòðāīīāŷ ēēðāðāðóðā. 1981. ¹ 9. Ñ. 199–213.
8. *Ōīçēī Ā.* Āūā ĩāēī āēīī ññðēīāóñððēāēēçīó (Ī. Òīððēāð è āāī ēēēþçēē) // Īēðīāāŷ ŷēīīīēēā è ĩāæāóīāðīāīūā īòīīøāīēŷ. 1981. ¹ 4. Ñ. 131–139.

II skyrius. VISUOMENĖ

1. INFORMACINĖS VISUOMENĖS KŪRIMO STRATEGIJA IR JOS ĮGYVENDINIMO KELIAI

Naujoji XXI amžiaus ekonomika – tai informacijos technologijų infrastruktūros terpėje funkcionuojanti ir žaibiška reakcija pasižyminti skaitmeninė globali pasaulio ekonomika. Naujoji postindustrinė XXI amžiaus visuomenė bus informacijos visuomenė. Didžiulis viso pasaulio politikų, verslininkų, intelektualų ir visuomenės dėmesys informacijos visuomenei kurti – ne duoklė madai, bet greičiau susirūpinimas tais milžiniškais žmonių gyvenimo virsmis ir pokyčiais, kuriuos sukelia naujasis informacijos amžius. Pasauliui žengiant į naują mokslu pagrįstos globalios skaitmeninės ekonomikos tarpsnį, turime suformuoti skaitmeninės (tinklų, žinių) ekonomikos programos pagrindus. Strateginę Lietuvos tikslą artimiausiam dešimtmečiui turime formuluoti taip: iki 2020 metų pasiekti, kad didžiąją BVP dalį Lietuvoje sudarytų skaitmeninės ekonomikos paslaugos ir produktai.

Informacinė visuomenė – tai atvira, išsilavinusi, nuolatos besimokanti, žiniomis savo veiklą grindžianti visuomenė, kurios nariai, eiliniai gyventojai ir visų lygių vadovai, *turi galimybę* ir *sugeba* visose savo veiklos srityse efektyviai naudoti šiuolaikinių informacinių technologijų priemones, naudotis savo šalies bei viso pasaulio kompiuterizuotais informacijos ištekliais, o valstybės ir savivaldybių institucijos, pasitelkdamos šias priemones ir išteklius, priimti sprendimus bei užtikrinti gyventojams viešosios informacijos prieinamumą ir patikimumą.

Valstybės ir jos visų lygių valdžios institucijų *misija* yra sudaryti sąlygas ir skatinti šį procesą, padėti gyventojams integruotis į pasaulio

informacinę visuomenę bei išnaudoti jos teikiamas galimybes. Ir čia mes prieiname prie to, kas šiandieniniame pasaulyje vadinasi postmodernizmo politika (John R. Gibbins and BoReimer, 1999), kai pažangios valstybės, siekdamos plėtoti savo nacijos gamybinės jėgas ir didinti darbo našumą, sukuria decentralizuotą politinę sistemą ir formuoja savo nacionalinius identitetus naujųjų technologijų, kitaip vadinamos – skaitmeninės ekonomikos, tinklų ekonomikos ar žinių ekonomikos pagrindu. JAV, Airija, Singapūras, Pietų Korėja, Honkongas, galų gale Kinija – geriausi tokių valstybių pavyzdžiai.

Lietuvos skaitmeninės ekonomikos programa apimtų šias keturias visuomenės gyvenimo ir veiklos sritis:

- verslo pasaulį,
- švietimą, mokslą ir kultūrą,
- valstybę ir jos valdymą, teisinio reguliavimo sistemą,
- piliečių kasdienį gyvenimą ir buitį.

Elektroninio verslo plėtra

Informacijos ir telekomunikacijų technologijų (ITT) vykdomas perversmas leidžia verslo pasauliui apraizgyti žemę patikimu kompiuterių tinklu, internetas globalizuoja rinką, sukuria verslo aplinką be sienų, leidžia žmonėms nepakylant nuo stalo bendrauti ir prekiauti su visu pasauliu. Globalios elektroninio verslo (e-verslo, e-komercijos) priemonės leidžia egzistuoti virtualiems (elektroniniams, kitaip – kompiuteriniams) parašams ir akimirksniu sudaromiems virtualiems sandoriams, virtualiems dokumentams ir virtualiems pinigams. Firmos, nepajėgiančios perorganizuoti savo verslo interneto aplinkoje, skaitmeninės ekonomikos sąlygomis iš viso pasmerktos išnykti. Elektroninis verslas (e-komercija) yra interneto technologijų naudojimas sudarant arba praplečiant sandėrius ir verslo santykius 1. tiek išorinėje organizacijos veikloje (angl. *back-office side*), t. y. bendraujant su tiekėjais, 2. tiek organizacijos viduje, gamybos procese, 3. tiek ir pristatant organizaciją (angl. *front-*

office side), t. y. bendraujant su klientais, reklamuojant, parduodant bei pristatant produktus ir paslaugas. Sąvoka *elektroninis verslas* yra platesnė, taikoma tiek valstybinėms bei nevyriausybinėms, tiek ir privačioms institucijoms; tuo tarpu sąvoka *elektroninė komercija* daugiausia taikoma apibūdinant privačių verslo organizacijų veiklą.

Elektroniniam verslui Lietuvoje plėtoti reikia:

- sukurti stabilią ir prognozuojamą aplinką, sudarančią sąlygas gyvuoti elektroniniams kontraktams;
- sukurti elektroninio verslo teisinę bazę;
- apsaugoti intelektinę nuosavybę, privačią asmens ir firmų (juridinių asmenų) informaciją;
- užtikrinti teisingą konkurenciją tiek šalies viduje, tiek ir tarptautiniu lygiu, o tai virtualaus pasaulio sąlygomis yra labai sunku ir sudėtinga;
- pasitikėti privačia iniciatyva ir užtikrinti verslo savireguliaciją, daugiau svarbių funkcijų deleguojant verslo subjektams.
- užtikrinti glaudų valstybės ir verslininkų atstovų bendradarbiavimą, sukuriant reikalingas sąveikos struktūras bei kartu rengiant „Elektroninio verslo bendrą strateginį bei konkrečių veiksmų planą“ (panašų į AGB veiksmų planą – *Alliance for Global Business – A GLOBAL ACTION PLAN FOR ELECTRONIC COMMERCE, 2–nd edition, October 1999, Prepared by Business with Recommendations for Governments*). Verslo struktūroms reikia padėti įkurti AGB analogą Lietuvoje;
- siekiant paspartinti Lietuvos integravimąsi į Europos ekonominę–ūkinę sistemą reikia palengvinti ir paspartinti prekių, žaliavų, kapitalo, įmonių marketingo informacijos, taip pat kitų materialių bei informacinių srautų judėjimą, t. y. kompiuterizuoti ir informatizuoti muitinių, bankų, uostų, oro uostų, geležinkelio ir kitų tarnybų, reguliuojančių šių srautų judėjimą, darbą, taip pat įdiegti europietiškus dokumentacijos, apskaitos, sutarčių sudarymo tvarkos ir kitus panašaus pobūdžio standartus ir juos palaikančius informacinės infrastruktūros elementus;
- siekiant plėtoti programavimo paslaugų eksportą, Lietuvos eko-

nominės plėtros agentūrai (LEPA) padedant, reikia įkurti Vakarų Europoje bei kitur pasaulyje marketingo bei užsakymų surinkimo biurus, kurie nukreiptų programavimo ir kitų ITT projektų užsakymus į Lietuvą. Toks valstybės remiamas projektas galėtų būti geriausias vaistas nuo Lietuvos virtimo pigios, žemos kvalifikacijos darbo jėgos šalimi ir užkirstų „protų nuotėkį“ į Vakarus. Kad tokia grėsmė realiai egzistuoja – rodo ir 1999 metais Europos Sąjungos didžiausių ITT firmų atliktas tyrimas bei išvados: 1998 metų pabaigoje Vakarų Europoje trūko 500 000 aukštos klasės ITT sferos darbuotojų, 2002 metais Europoje jų trūkumas sieks 1 600 000. Dar didesnis šios srities specialistų poreikis yra Jungtinėse Amerikos Valstijose – į jas šiandieną taip pat jau išvyksta geriausi Lietuvos programuotojai;

- siekiant plėtoti gamybą ir eksportą Lietuvoje reikia ieškoti bendradarbiavimo galimybių su žymiausiais Europos ir pasaulio telekomunikacinių produktų gamintojais (ERICSON, NOKIA, SIEMENS, PHILIPS ar kt.) ir stengtis pradėti Lietuvoje mobiliųjų interneto terminalų (telefonų–kompiuterių, kitaip – WAP įrenginių) gamybą. Atsižvelgiant į globalias tendencijas, jog 2003 metais pasaulyje iš 500 mln. interneto vartotojų 250 mln. bus mobilūs (t. y. bevieliai WAP INTERNET terminalai), bent nedidelė dalis jų galėtų būti gaminama Lietuvoje. Taip būtų panaudoti tiek Lietuvos universitetų parengti aukštos kvalifikacijos specialistai, tiek dar galutinai nesunykęs buvusio „Sigmos susivienijimo“ skaičiavimo mašinų gamintojų potencialas;

- siekiant skatinti tradicinių Lietuvos prekių ir paslaugų eksportą į pasaulį elektroninio verslo priemonėmis LEPA ir privataus verslo pastangomis turi būti sukurta ir pasauliui išreklamuota „vienų vartų“ elektroninė svetainė, kurioje būtų elektroniškai demonstruojami ir parduodami Lietuvoje pagaminti žemės ūkio, tekstilės, medžio apdirbimo pramonės, chemijos, mašinų gamybos, statybų pramonės ir visi kiti lietuviški produktai ir paslaugos;

- valstybės mastu sukurti elektroninio parašo sertifikavimo infrastruktūrą: įkurti elektroninio parašo sertifikavimo centrą (–us), sukurti

vienodą elektroninio parašo nešiklių standartą mikroprocesorinėje kortelėje – tiek socialinės SODROS bei VLK, tiek asmens identifikavimo kortelės pagrindu, sudarant galimybę nusipirkti šią kortelę visiems pageidaujantiems;

– sureguliuoti santykius su bankais ir kitomis finansinėmis institucijomis, kurios visos privalo gebėti apdoroti elektroninius dokumentus, pasirašytus nacionaline elektroninio parašo kortele.

Vienas pagrindinių siūlymų šioje programoje – noras sukurti skaitmeniniam elektroniniam verslui ekonomiškai palankesnes (su mažesniais mokesčiais) sąlygas: ne gerinant senąją blogą, iš sovietinių laikų paveldėtą popierinę mokesčių sistemą, bet lygiagrečiai paleidžiant į gyvenimą naują, elektroninę, nepopierinę, mokesčių mokėjimo, deklaravimo, importo ir eksporto prievolių mokėjimo, visą elektroninę valstybinio audito ir kontrolės sistemą, kuri pagal sąnaudas būtų pigesnė, tikslesnė ir daug palankesnė naujajai ekonomikai (remiantis Airijos, Singapūro, JAV ir kitų modernių valstybių patirtimi).

Švietimas, mokslas ir kultūra informacinėje visuomenėje

Informacinėje visuomenėje tradicinius švietimo ir mokslo metodus pakeičia nauji technologiniai ir distancinio (telemokymo) principai, individualiai pritaikomi pagal asmeninius sugebėjimus kiekvienam žmogui.

Pradinio, vidurinio, universitetinio mokymo, taip pat tiriamojo mokslo programos turi būti susietos į vientisą mokymo sistemą, optimaliai padedančią visuomenės elektroninės veiklos ir gamybos poreikiams Lietuvoje.

Informacinėje visuomenėje turi būti ugdoma atsirandanti visą gyvenimą besimokanti visuomenė.

Reikia pasiekti, kad universitetinį išsilavinimą įgiję specialistai kartu su diplomu gautų ir ES reikalavimus atitinkančius kompiuterinio raštingumo (ECDL) sertifikatus. Tokius pat sertifikatus privalo turėti ir visi valstybės tarnautojai.

Lietuvos dirbančiųjų, pirmiausia žemės ūkyje ir Ignalinos atominėje elektrinėje, perkvalifikavimas į skaitmeninės ekonomikos darbuo-

tojus yra vienas svarbiausių šios programos uždavinių.

Kokie dideli uždaviniai švietimo srityje mūsų laukia, rodo ir Europos Tarybos 2000 metų kovo 23–24 dienos rekomendacijos ES šalims (šios rekomendacijos, aišku, taikytinos ir Lietuvai, siekiančiai narystės Europos Sąjungoje):

- iki 2000 metų pabaigos pasiekti tokį mokyklų aprūpinimo lygį, kad kiekvienoje klasėje būtų vienas multimedijos kompiuteris, dešimčiai moksleivių tektų vienas kompiuteris, visos mokyklos būtų sujungtos didelio laidumo kompiuterių tinklu;

- iki 2001 metų pabaigos visose mokyklose įrengti ryšį su internetu, sudarantį sąlygas naudotis multimedijos informacijos ištekiais;

- iki 2002 metų pabaigos perkvalifikuoti visus mokytojus, kad jie mokymo procese galėtų taikyti modernias informacines technologijas.

Margoje, daugiakalbėje informacijos visuomenėje, kurioje pradeda vyrauti anglybės, taip pat ima plisti smurtas, nešvankybės ir kitokie nepageidaujami dalykai, reikia bent iš dalies užkirsti kelią negerovėms, o svarbiausia – išsaugoti, platinti ir propaguoti lietuvių kalbą bei šalies nacionalinės kultūros paveldą, sudaryti sąlygas plėtotis lietuvių kalbai ir kultūrinėms vertybėms elektroninėje kompiuterių terpėje.

Valstybė ir jos valdymas, teisinio reguliavimo sistema

Gal dar tik dešimt metų, kai pasaulis yra kelyje į elektroninę demokratiją ir skaitmeninę ekonomiką. Per artimiausius kitus dešimt metų iš esmės pasikeis dabartinių valstybių valdymo struktūra ir veiklos forma, sąvokos „elektroninė demokratija“, „elektroninė vyriausybė“ plačiai įžengs į mūsų gyvenimą. Skaitmeninės ekonomikos visuomenės valdymo esmė – pilietis kaip akcininkas globalių intelektinių tinklų sąlygomis. Valstybės veiklos esmė tokioje visuomenėje – aptarnauti pilietį kaip vartotoją (klientą), panaudojant netgi valstybės institucijų veikloje tam tikrus konkurencijos elementus ir kiekybinius valdininkų darbo kokybės matavimus.

Skaitmeninė ekonomika sukuria prielaidas atsirasti elektroninei

veiklai valdžioje, kartais vadinamai elektronine vyriausybe, o tai visais valstybės lygiais leidžia:

1. užtikrinti valdžios skaidrumą, mažinti valdymo biurokratiją;
2. tolygiai, skaidriai ir teisingai teikti socialines, sveikatos apsaugos ir kitas paslaugas;
3. integruotai prieiti prie valdžios informacijos;
4. užtikrinti grįžtamąjį ryšį su valdžia, leisti elektroniniu būdu balsuoti ir bendrauti su savo išrinktais atstovais;
5. gerinti greitą (elektroniniu būdu) mokesčių surinkimą, leisti atlikti greitą ir skaidrų auditą;
6. palengvinti nacionalinės ir globalios teisėtvarkos veikimą.

Kuriant naują ITT valdymo struktūrą Lietuvoje, 2000–2001 metais buvo įkurtas Informacinės visuomenės komitetas Seime, įkurta Žinių ekonomikos tarybą prie Lietuvos Respublikos Prezidento, kuri turėtų konsoliduoti Seimą, Prezidentą, Vyriausybę, žiniasklaidą, mokslo ir mokymo įstaigas, visuomenines organizacijas kartu veikti ugdant informacinę visuomenę Lietuvoje; taip pat įkurtas Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Gaila, naujosios struktūros neperėmė iš Susisiekimo ministerijos ryšių valdymo funkcijų ir neperėmė iš Vidaus reikalų ministerijos informatikos valdymo funkcijų visos valstybės mastu. Prie ministerijų ir kitų valstybės institucijų neįkurti informacinės visuomenės plėtros padaliniai (vietoj dabartinių informatikos skyrių), koordinuojantys savo veiklą su Informacinės visuomenės plėtros komitetu.

Valstybės biudžete būtina numatyti atskirą skyrių ir finansavimo eilutę, skirtą informacinei visuomenei kurti. Tikimasi, kad šių lėšų planuotojas ir naudojimo kontrolierius bus Seimo Informacinės visuomenės komitetas ir IVPK prie Vyriausybės.

Teisinio reguliavimo srityje skaitmeninei ekonomikai atsirasti būtina nauja juridinė bazė (pagal EC, EESSI, OECD ir kt. analogus) bei jau esamų įstatymų pakeitimai:

- Bendrieji su informacija susiję įstatymai ir norminiai aktai;
- Elektroninio parašo įstatymas (yra ES direktyva, įstatymo pro-

jektas jau pakeliui į Seimą);

• Elektroninio verslo įstatymas (yra ES direktyva, būtina kuo skubiau pradėti rengti);

• Sutarties, kontraktinės teisės ir kitų įstatymų pataisos;

• Civilinio ir Baudžiamojo kodeksų pataisos;

• Buhalterinės apskaitos įstatymo pataisos;

• Mokesčių, muitų ir panašių įstatymų pataisos;

• Bankininkystės įstatymų pataisos;

• Autorinių teisių, Intelektinės nuosavybės apsaugos įstatymų pataisos;

• Privачios informacijos apsaugos įstatymo pataisos;

• Konkurencijos įstatymo pataisos;

• Prisijungimas prie tarptautinių konvencijų ir sutarčių.

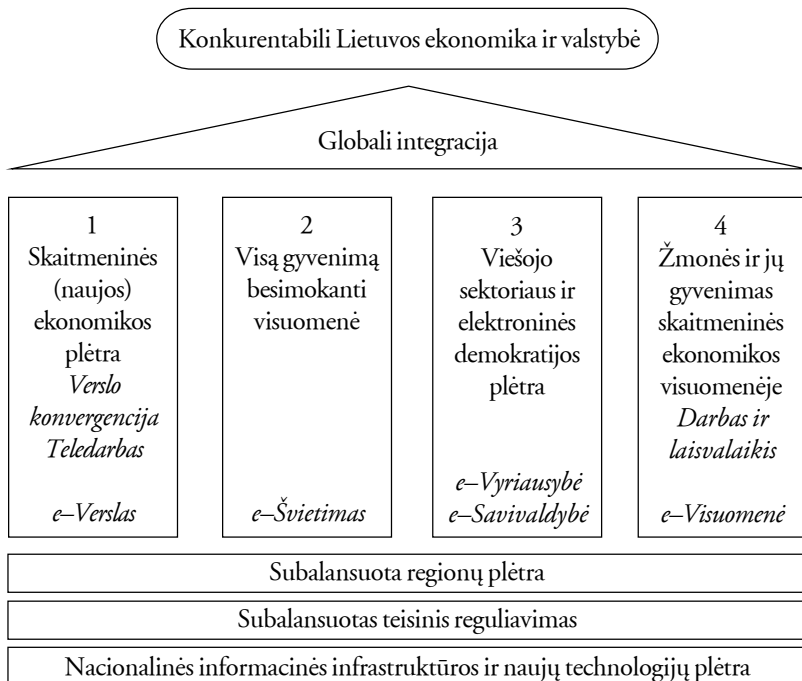
Piliečių kasdienis gyvenimas ir buitis informacinėje visuomenėje

Informacijos amžiuje visi žmonės buityje ir kiekviename žingsnyje susidurs su kompiuteriais, programomis ir mikroprocesoriais – televizoriuose ir videomagnetofonuose, šaldytuvuose ir viryklėse, skalbyklėse ir automobiliuose, būsto šildymo sistemose ir vandentiekioje, stotyse ir bankuose, oro uostuose ir ligoninėse, gaunant pensijas ir perkant saldainius, kompiuteriu bendraujant su savo išrinktu deputatu, ieškant įstatymo ar traukinių tvarkaraščio – visur bus reikalingos bent minimalios informacijos technologijų žinios.

Lietuvos skaitmeninės ekonomikos programos uždavinys ir yra padėti kiekvienam Lietuvos piliečiui susirasti savo vietą naujoje informacinėje visuomenėje: išmokyti žmogų gyventi, susirasti darbą ir dirbti, konkuruoti ir laimėti naujoje skaitmeninėje ekonomikoje, išmokyti jį bendrauti ir tobulėti, ilsėtis ir pramogauti globalių kompiuterių tinkloje.

Skaitmeninės ekonomikos strategijos gyvendinimas

Skaitmeninės ekonomikos strategijos tikslas – konkurentabili Lietuvos ekonomika tarp pasaulio valstybių.

Minėdami būtinumą valstybei turėti informacinės visuomenės ir technologijų plėtros politiką bei ją aprašantį oficialų valstybinį dokumentą – strategiją, taip pat pabrėšime išskirtinę bendradarbiavimo, kooperacijos ir sutartino veikimo svarbą tarp anksčiau minėtų sričių: 1. valstybės (vyriausybės), 2. verslo, 3. švietimo ir mokslo sistemos (vidurinio ir aukštojo mokslo, mokslo, kvalifikacijos kėlimo ir perkvalifikavimo) ir 4. piliečių, plačiosios visuomenės sluoksnių.

Tik sutartinis, bendras ir intensyvus minėtų keturių veiksmų darbas, turint permanentinį grįžtamąjį ryšį tarp šių keturių visuomenės

komponenčių, gali duoti greitus ir gerus rezultatus kuriant naujojo informacijos amžiaus ekonomiką, arba dar kitaip – žinių ekonomiką, kuriai pirmiausia priskiriamos informacijos ir telekomunikacijos technologijos, moderniosios biotechnologijos, nanatechnologijos ir mikroelektronika, lazerinės technologijos ir kita.

Būtina atkreipti dėmesį į Centrinės ir Rytų Europos šalių (CREŠ, angl. *CEEC*), arba pereinamojo laikotarpio ekonomikų, dabartinius sunkumus (lėtas BVP augimas, naujų gaminių ir naujos produkcijos kūrimo problemos, rinkų paieška, nedarbas, socialinės problemos, naujos teisinės bazės atsiradimas). Kartu pabrėžtini ir CREŠ ekonomikų privalumai: kadangi jos nėra į senąją tradicinę ekonomiką praeityje įdėjusios daug investicijų (finansinių, edukacinių, juridinių ir kitų), jos gali ir net privalo, nekartoti visų Vakarų valstybių ekonomikos raidos „laiptelių“ ir, esant tam tikroms sąlygoms, gali įvykdyti vadinamąjį „varlės šuolį“, peršokdamos kelis natūralaus ekonomikos ir visuomenės vystymosi etapus.

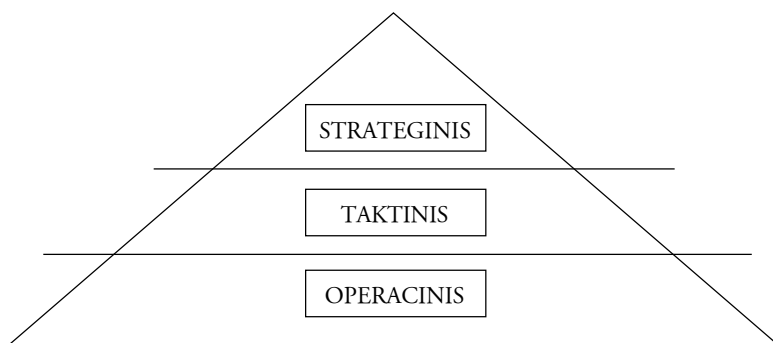
Airijos, Suomijos, Estijos pavyzdžiai tik patvirtina „varlės šuolio“ teorijos teisingumą (pavyzdžiui, praktiškai Estijos bandymai teises į internetą priskirti prie pagrindinių žmogaus teisių, tokių kaip teisė į laisvę, teisė į mokslą; arba Estijos vyriausybės sprendimas per artimiausius 10 metų investuoti 100 mln. dolerių į naująsias biotechnologijas).

Vis dėlto sėkmės galime laukti tik esant dviem sąlygom: pirma – kad valstybė ir visuomenė tikrai turi patvirtintą strategiją, kurios neužgožia pilkos kasdienybės dulkės ir kuri nėra užmirštama, pasikeitus eilinei vyriausybei ar parlamentui. Ir antra – kad valstybė bus šio „varlės šuolio“ lyderis, o verslas, švietimas su mokslu ir visa plačioji visuomenė ištikimai bei nuosekliai rems šią idėją. Ir dar viena išvada: pagrindinis naujosios žinių ekonomikos požymis – greitis, nes traukinys miegančių nelaukia, ir ši taisyklė vienodai galioja tiek Estijai, Latvijai bei Lietuvai, tiek visam pasauliui.

Strategija – tai dar ne viskas

Paskutinių 10 metų naujausių laikų nepriklausomos Lietuvos politikos ir ekonomikos raidos tendencijos parodė mūsų visuomenės ne-

sugebėjimą formuluoti strateginių tikslų ir juos įgyvendinti. Žemės ūkis, energetika, viešasis administravimas, mokesčių ir muitinių sistemos, socialinės apsaugos ir pensijų sistemos, galų gale informacinės visuomenės kūrimas – tai sritys, kuriose Lietuva pirmavo plėtojant buvusios Sovietų Sąjungos socialistinę ekonomiką, deja, pradėjus gyventi rinkos ūkininkavimo sąlygomis, rezultatai šiose srityse buvo kuklūs. Tiek planuojant atskirų žmonių gyvenimą, tiek vystant visuomenę strategija yra būtina sąlyga norimiems rezultatams pasiekti. Geriausias to pavyzdys Lietuvoje yra krašto apsaugos sistema ar derybos su Briuseliu dėl stojimo į Europos Sąjungą. Strateginiai tikslai – stojimas į NATO ir Europos Sąjungą – apibrėžti aukščiausio lygio visuomenės susitarimais visais trim valdžios lygiais – Seime, Prezidentūroje, Vyriausybėje. Seime ir Vyriausybėje priimti strateginiai–programiniai dokumentai, kurie, kas svarbiausia, sulaukė bendro ilgalaikio visų didžiųjų Lietuvos politinių partijų pritarimo.

Kita vertus, buvo ir kitų strateginių programų (pavyzdžiui, informatikos ir telekomunikacijų srityje programa „Lietuva 2000“), kurios pagal savo tikslus prilygo moderniausioms šios srities pasaulio programoms, bet vis dėlto mūsų šalyje nebuvo įvykdytos ir patyrė nesėkmę. Pasirodo, strategija yra būtina, bet ne pakankama sąlyga norint įgyvendinti programą. Šiai problemai išaiškinti pasitelksime klasinę valdymo (Stephen P. Bradley and Richard L. Nolan, 1998) teorijos schemą–trikampį, dažniau taikomą detalizuojant komercinių firmų valdymą ir veik-

lą, kai pabrėžiami šie valdymo lygiai – strateginis, taktinis ir operacinis.

Daugeliu praktinių atvejų patikrintą, versle naudojamą strateginio rezultato siekimo schemą galima taikyti ir įgyvendinant valstybines programas. Ir šiuo atveju, be STRATEGINIO valdymo lygmens, kuris aiškiai pasako, *ką reikia padaryti* (kas mūsų atveju atitiktų Seimo, Prezidentūros ir Vyriausybės lygmenį), turi būti dar du suderintai ir sutartinai veikiantys lygiai – TAKTINIS, nusakantis, *kaip tai daryti* (valstybės ministerijų, departamentų lygmuo) ir OPERACINIS lygmuo, mokantis iki galo *įgyvendinti taktinio lygio direktyvas*. Galėtume įsivaizduoti, kad valstybėje šiuo lygmeniu veikia juridiniai asmenys (valstybinės ir privačios institucijos, įmonės, viešosios įstaigos ir kt.) bei fiziniai asmenys, atliekantys konkrečius darbus taip, kad būtų tenkinami strateginio ir taktinio lygio reikalavimai. Aišku, kad sistema veikia gerai ir našiai, kai yra glaudus žemesnio lygio grįžtamasis ryšys su ankstesniu lygiu, kai kiekvienas lygis aprūpinamas būtinais išteklių ir pakankamai finansuojamas, kai egzistuoja kiekvieno lygio savi vidiniai trijų lygių valdymo trikampiai, detalizuojantys savo lygio valdymo problemas ir sprendžiantys jas tuo pačiu strategijos–taktikos operacijų principu. Tad jei dabar paklaustume, kodėl nevykdomos kai kurios strateginės programos, atsakymas būtų toks: todėl, kad tos programos, suformuluotos strateginiu (politiniu) lygiu, nebuvo pakankamai gerai detalizuotos iki taktinio ir operacinio lygių, joms nebuvo apskaičiuotas būtinas materialinis tiekimas ir finansavimas, dėl seimų ir vyriausybių kaitos tos programos būdavo paprasčiausiai nurašomos į nuostolius arba būdavo sprendžiamos realizuojant kelis operacinio lygio uždavinius, net nebandant susieti jų į bendrą sistemą. O po kitų Seimo rinkimų atėjusieji į valdžią naujokai vėl pradeda iš naujo kurti „savo“ strategines programas, taip ir nespedami jų užbaigti iki savo kadencijos pabaigos.

Tai ne technologų, bet politikų uždavinys

Tad klausimas vienas – ką daryti, kad aprašyti atvejai kuo rečiau pasikartotų mūsų valstybės gyvenime. Atsakymas vienas – gerinti viešo-

jo administravimo kokybę, ir pirmiausia – pačiame viešajame administravime naudoti šiuolaikines informacinių technologijų priemones. Plėtojant informacinę visuomenę, siekti padidinti piliečių aktyvumą, išplėsti komunikavimo galimybes, sudaryti realias sąlygas visiems šalies piliečiams naudotis informacinėmis technologijomis, plėtoti visoje šalies teritorijoje piliečiams prieinamą informacinę infrastruktūrą. Pasiekti, kad šalies piliečiai ir visų lygių administracijos turėtų prieigą prie atviros informacijos šaltinių, valstybės duomenų bazių, realiai galėtų naudotis šalies ir pasaulio informacijos ištekliais, turėtų išsamią ir visapusišką informaciją. Sudaryti sąlygas ir galimybes šalies piliečiams gauti iš visų lygių valdžios institucijų atvirąją informaciją, teikti savo pasiūlymus, kritiką, dalyvauti priimanč sprendimus. Reikia modernizuoti šalies administracijos informacinę infrastruktūrą – kurti ir plėtoti integralią valstybės ir vietos savivaldos administracijų informacinę sistemą. Realiam laike (*on line*) įgyvendinti interaktyvų, dialoginių ryši tarp piliečių ir demokratiškai išrinktos valdžios, sudarant sąlygas operatyviai teikti, priimti, kaupti ir analizuoti duomenis, piliečių bei nevyriausybinių organizacijų siūlymus, kritines pastabas. Parengti elektroninių dokumentų ir elektroninio parašo naudojimo, saugojimo ir platinimo tvarką, registruoti į valdžios apskaitą įtrauktus objektus, diegti elektronines apklausas ir balsavimus. Suteikti valstybės ir vietos savivaldos institucijų tarnautojams elektroninio pašto adresus ir skelbti juos viešuose informaciniuose leidiniuose bei internete. Nustatyti keitimosi informacija tarp valstybės ir vietos savivaldos institucijų ir piliečių tvarką, priimti ir viešai paskelbti visoms iš valstybės ir savivaldybių biudžetų, valstybinių fondų finansuojamoms valstybės ir savivaldybių įstaigoms, mokslo ir studijų institucijoms privalomas atsakymų į piliečių paklausimus taisykles, nustatyti atvirosios informacijos teikimo, gavimo ir naudojimo elektroniniu paštu tvarką. Įrengti visuomenei atvirose vietose – mokyklose, universitetuose, bibliotekose, archyvuose, paštuose, valstybės ir vietos savivaldos įstaigose – sujungtus į vientisą informacinę sistemą informacijos gavimo–teikimo punktus: kioskus, svetaines, standus.

Ir dar vienas teiginys. *Visą tai įgyvendinti yra ne technology, bet politikų uždavinys.* Atsiminę anksčiau pateiktą valdymo trikampį, suprasime, kad technologai, informacinių technologijų specialistai dirba trečiuoju valdymo trikampio – operacijų lygiu. O visų strateginių programų pradžia – pirmasis strateginis (politinis) valdymo trikampio lygis. 2001 metais Seime įkurtas Informacinės visuomenės komitetas, Prezidentūroje atsirado Žinių ekonomikos taryba – ir tai labai gerai. Gaila, bet Vyriausybėje kol kas valdymo reikalai blogiausi – net keturios valstybinės institucijos VRM, SM, IVPK, VRRT konkuruodamos tarpusavyje bando valdyti šią ypač svarbią visuomenei sritį. Siekiant padidinti Lietuvos informacinės visuomenės plėtros efektyvumą, būtų tikslinga suteikti valdymo įgaliojimus tik vienai vykdomosios valdžios institucijai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės paskirtai atsakinga už informacinės visuomenės plėtros strategijos įgyvendinimą. Tai padėtų efektyviau planuoti ir vertinti finansinių išteklių panaudojimą, konkretizuoti ir geriau koordinuoti informacinės visuomenės plėtros planus ir programas, reguliuoti sudėtingus tarpžinybinius klausimus, derinti įvairių lygių ir priklausomybių valstybinių bei privačių institucijų veiklą, plėtojant šalies informacinę infrastruktūrą.

Juk net ir buityje paprasti žmonės sako: septynios auklės – vaikas be nosies...

Literatūra

1. *Gibbins J. R. and Reimer B.* The Politics of Postmodernity. London: SAGE Publications Ltd, 1999.
2. *Sense and Respond, Capturing Value in Network Era / Ed. by Bradley S. P. and Nolan R. L.* Harvard business School Press. Boston, Massachusetts, 1998.

2. INFORMACINĖ IR TEISINĖ VISUOMENĖ: VIENOVĖ IR PRIEŠTARA

Sąvokų turinio problema

Oksfordo (*Oxford*) žodynas nurodo, kad visuomenės sąvoka turi keletą prasmų, tačiau bendrąja prasme (*in general*) tai žmonės, kurie gyvena bendruomenėje. Netenka abejoti, kad visuomenė yra daugiaaspektis tyrimų objektas. Visuomenės daugiaaspektiškumas jos tyrėjų (net to jiems nenorint) tyrimų rezultatus daro fragmentiškus. Procesų, vykstančių visuomenėje, daugiaplaniškumas, sudėtingumas verčia (ir objektyviai, ir subjektyviai) siaurinti tyrimų objektą analizuojant visuomenę tik tam tikru aspektu. Dažnai sąvoka „visuomenė“ būna per plati, ir todėl filosofinėje, teisinėje, sociologinėje literatūroje vartojamos kiek kitokios sąvokos: „atvira visuomenė“, „pilietinė visuomenė“, „teisinė visuomenė“, „informacinė visuomenė“, „žinių visuomenė“ ir kitos. Visuomenę mėginta apibrėžti laiko ir kitų pasikeitimų („industrinė visuomenė“, „postindustrinė visuomenė“) bei globaliniame kontekste („pasaulinė pilietinė visuomenė“) [3: 146, 206, 274]. Suprantama, kad visos šios sąvokos apibrėžia tą pačią visuomenę, tačiau yra skirtingi matymo vektoriai.

Šios sąvokos turi, jas vartojusių autorių teigimu, argumentuotą egzistavimo pagrindą, tačiau ne visi autoriai pateikia aiškias tokių sąvokų definicijas, ir todėl neretai turinį tenka aiškintis iš konteksto. Kadangi „... rimto pokalbio dalyviai siekia nuoseklumo“ [13: 30], todėl būtina pasakyti, kaip šiuo atveju yra vartojamos ir suprantamos sąvokos. Taip pat derėtų išdėstyti vartojamas sąvokas tam tikroje subordinacijos piramidėje, kuri mums padės suprasti analizuojamus objektus tiek turinio, tiek formos aspektais.

Pradžioje aptarkime sąvoką „teisinė visuomenė“. Šis terminas glaudžiai susijęs su „teisinės valstybės“ sąvoka. Tik teisinėje valstybėje gali būti teisinė visuomenė, tik teisinės visuomenės buvimas leidžia kalbėti apie teisinę valstybę. „Teisinė valstybė“ teisės filosofijoje, konstitucinėje teisėje yra tiesiog chrestomatinė sąvoka. Ji aptarta jau F. Hėgelio ir I. Kanto veikaluose, o ir šiandien „teisinė valstybė“ yra vartojama sąvoka ir jos perspektyvų problema sprendžiama filosofų, teisininkų, sociologų darbuose. Žinomos dvi teisinės valstybės sampratos: „*Rule of Law*“ (anglosaksiškoji) ir „*Rechtsstaat*“ (vokiškoji). Šiuolaikinės teisinės valstybės sampratai atstovauja abi koncepcijos, nes globalizacija ir moksle padeda suartėti skirtingoms nuostatoms. Konstitucinės teisės teorijoje teigiama, kad teisei valstybei būdinga teisės viršenybė ir viešpatavimas, kad valdžia yra pašaukta leisti ne bet kokius įstatymus, o tik tarnaujančius vienodai visų piliečių teisių saugai. Teisinės valstybės subjektas (suvereniteto aspektu) yra teisinė visuomenė, kuriai būdinga teise kaip metodu grįsti savo raidą bei spręsti iškilusias problemas.

Pilietinė visuomenė yra kiek kita kategorija, išreiškianti ne tik teisinio ryšio tarp asmens ir valstybės buvimą bei nurodanti taikytiną metodą – teisę, bet ir nurodanti to *ryšio kokybinį aspektą*. Pilietinei visuomenei būdinga tai, kad jos nariai išsilavinę, pasiturintys, todėl galintys garantuoti savo poreikį būti *visuomeniškai aktyvūs*. Jie ne tik išmano ir pripažįsta teisę kaip metodą, bet nori ir gali šiuo metodu naudotis. Tai asmenys, esantys, anot A. Maslowo, ant pačių aukščiausių žmogaus poreikių piramidės laiptelių. Asmenys, kurių fiziologiniai, saugumo poreikiai nepatenkinti, nebus visaverčiai (realizuojantys savo poreikį dalyvauti visuomenės raidos procesuose) pilietinės visuomenės nariai. „*Jeigu pagrindiniai poreikiai nepatenkinami, prasideda dezintegracija – tiek individuali, tiek ir kolektyvinė, arba socialinė*“ [23: 62]. Egzistuojant tokiai dezintegracijai, visuomenė negali būti apibūdinama ir įvardijama kaip pilietinė.

Siekdama pažangos, visuomenė stengiasi būti atvira ir imli visoms galimoms naujovėms, nes tik atvirumas leidžia būti naujausių civilizacijos laimėjimų vartotoja ir kūrėja.

Šiuolaikinė visuomenė, būdama aktyvi (jos aktyvumas pasireiškia per pilietiškumą), stengiasi išreikšti ir garantuoti tą aktyvumą naujausiomis informacinėmis technologijomis. Siekdami visų gerovės (socialinis, fizinis saugumas ir kt.), pilietinės visuomenės nariai stengiasi nepalikti įstatymų kūrimo savieigai. Visuomenė, jos nariai naudodamiesi naujausiomis technologijomis gauna informaciją (žinias) ir naudodami tas pačias naujausias technologijas (nes tik taip galima nepavėluoti apibrėžiant savąją poziciją) stengiasi išreikšti savo teisėtus interesus. Todėl bendro tikslo (gerbūvio) aspektu nėra priešpriešos visuomenėje. Abi šios charakteristikos (informacinė ir teisinė) išreiškia tą patį visuomenės interesą.

Pilietinė visuomenė yra vienas iš kertinių teisinės visuomenės akmenų, o informacinė visuomenė – viena iš pilietinės visuomenės aktyvumo išraiškos formų. Mokslinėje literatūroje taip pat vartojama „žinių visuomenės“ (*Society of knowledge*) sąvoka [12: 10]. Šios sąvokos turinys išreiškia kiek kitokį visuomenės aspektą. Čia pabrėžiama ne naujausių technologijų panaudojimo aplinkybė, bet žinių poreikis. Tačiau nereikėtų griežtai atsieti šių aspektų net sąvokų lygmeniu, nes jos viena kitą papildo.

Kalbėsime apie vienos visuomenės kelis aspektus. Mus domina, ar atsiranda prieštaravimas visuomenėje, kuri siekia būti teisinė ir informacinė drauge.

Kodėl atsiranda vidinė priešara visuomenėje, siekiančioje tapti teisine ir informacine? Ar įmanoma tą priešarą sušvelninti?

Visuomenė, kurios piliečiai išsilavinę, aktyvūs, pasiturintys, suinteresuota savo gyvenimo kokybe, stengiasi turėti objektyvų pagrindą siekti tapti ir „informacine visuomene“. Tai ta pati visuomenė, tik sukūrusi ir įvaldžiusi naujausius saviraiškos metodus, kurių pagrindas yra informacinės technologijos dominantė. Nors tikrovėje „*Intensyvūs informacijos srautai, užpildydami erdvę, persmelkia absoliučiai visus realius objektus,*

kurie yra, galima sakyti, neaprepiamoje informacijos jūroje“ [17: 31], šis leidinys nesiekia atsakyti į klausimą, kaip naujausios informacinės technologijos keičia visuomenę.

Informacijos jūra, naujausios technologijos objektyviai nekeičia tų, jau įvardytų, tikslų, dėl kurių žmogus reiškiasi kaip informacinės visuomenės narys. Naujoji visuomenės būseną ir galimybes veikti naudojantis naujausiomis technologinėmis priemonėmis nėra savitiksli dalykas – tai turi būti suprantama kaip problemų sprendimas naujausiais būdais ir priemonėmis.

Nedvejodami turime pripažinti ir pasikartoti, kad naujosios informacinės technologijos yra laisvų žmonių kūrinys ir buvo skirtos intelektualiam, pasiturinčiam asmeniui, norinčiam ir galinčiam aktyviai dalyvauti jį dominančiuose visuomeniniuose procesuose.

Visuomenė, naudodama informacines technologijas, turi didžiules galimybes – „*Vis daugiau informacijos, vis greičiau ir greičiau – tai sėkmės formulė*“ [17: 37]. Kadangi visi suinteresuoti pažanga, o informacinės technologijos šioje epochoje tai garantuoja, dėl tikslo (visuotinės gerovės valstybė) prieštaravimo visuomenėje nėra.

Be jau minėtų visuomenės plėtros aspektų, turime konstatuoti, kad yra tam tikrų vidinių visuomenės prieštaravimų. Aiškiausiai matomi prieštaravimai yra šie:

1. teisinės visuomenės ribos sietinos su valstybės sienomis tuomet, kai informacinė visuomenė yra viršnacionalinė, o todėl „netelpanti“ valstybės ribose;

2. visuomenės subjektai, naudodami naujausius informacinės technologijos laimėjimus, sukuria daugybę naujų visuomeninių santykių pavyzdžių, kurie nėra reglamentuoti teisinėje valstybėje taikytiniais metodais.

Visuomenės plėtra naudojantis naujausiomis informacinėmis technologijomis pasižymi didele sparta. Nedinamiškumas informacinės visuomenės subjektą daro autsaideriu kitų, dinamiškesnių, subjektų atžvilgiu. Šis, tarytum, pažangus aspektas santykyje su teisinės valstybės

plėtros dinamika *užprogramuoja vidinį prieštaravimą*. Jo esmė – skirtingi *plėtros tempai*. Teisė, būdama elgesio taisyklių, reguliuojančių visuomeninius santykius, sistema, yra konservatyvi. Vienas iš konstitucijų ir kitų teisės normų kokybiškumo aspektų yra normų stabilumas, kuris grindžiamas ir garantuojamas normų turinio kokybe. O kokybiškai teisės normai sukurti reikia laiko ir kitų sąnaudų [15: 46–48].

Todėl visuomeniniai santykiai, kuriems esant vyrauja informacinės technologijos, gimsta ir plėtojasi greičiau, nei spėjama jas reglamentuoti taikant konservatyvų – teisės metodą. Teisinė visuomenė tam tikru aspektu yra autsiderė informacinės visuomenės atžvilgiu, todėl naujai atsirandantys visuomeniniai santykiai reglamentuojami nuolat vėluojant. Pirma technologijomis padaromi nuostoliai finansams, o tik vėliau atsiranda tokios veikos juridinis įvertinimas – pirma buvo pažeistos autorinės teisės, o tik paskui atsirado tam tikri jų saugos ir gynimo mechanizmai. Pastebėjus, kad galima išvengti moralinio įvertinimo ir atsakomybės, naujausias technologines priemones „įsismaginta“ (nes teisinė visuomenė nespėja) naudoti ne pažangai, o prieš visuomenės ar asmens interesus. Europoje XX amžiaus 8 ir 9 dešimtmečiuose buvo net kelios teisės reformos bangos, ginančios ir mėginančios apsaugoti visuomenės ir atskirų jos subjektų interesus. Duomenų apsaugos aktus Austrija priėmė 1978 metais, Airija – 1988, Slovėnija – 1989, o Olandija – 1988 metais [11: 106]. Tai reiškia, kad tas pats poelgis 1979 metais Austrijoje galėjo būti nusikalstamas, o Airijoje ir Slovėnijoje – ne, taip pat galime teigti, kad visuomeniniai santykiai tiek Austrijoje, tiek Olandijoje buvo panašūs. Kyla klausimas, kaip iki 1993 metų Belgijai priėmus Duomenų apsaugos aktą šioje šalyje buvo saugomos autorinės teisės? O gal iki 1993 metų Belgijos visuomenė nebuvo informacinė? Reikia konstatuoti, kad Belgijos visuomenė iki 1993 metų autoriinių teisių negynė, o jų sauga priklausė nuo subjekto geranoriškumo.

Visuomenė negali palikti savieigai informacinės visuomenės plėtros dėl to, kad vienas iš jos esminių principų yra *žmogaus teisių garantavimas*. Nekreipti dėmesio į žmogaus teisių pažeidimus teisinė visuome-

nė negali, nes kitaip pavojus iškiltų jai pačiai. A. Volano teiginys, kad „*jei kas nori, kad valstybė gyvuotų, labai uoliai privalo rūpintis, kad būtų nustatytos bausmės už nusiziengimus ir atlygiai už gerus darbus*“ [21: 141], yra tinkamas ir šiandieninei visuomenei. Jeigu nebūtų paisoma žmogaus teisių ir visuomenės interesų, visuomenės perspektyvos būtų sunkiai prognozuojamos. Informacinės visuomenės plėtros savięga duotų startą ir rekomendaciją visiems subjektams, siekiantiems asmeninės naudos kitų sąskaita, taikyti bet kokius metodus ir bet kokias priemones. Būtų netiesiogiai legalizuotas įžūlesnio, ciniškesnio, žiauresnio subjekto pranašumas, o tai skatintų kitus subjektus neatsilikti konkurencinėje aplinkoje ir būti panašius į pirmuosius.

Tokia įvykių seka, manytume, atimtų pačią galimybę visuomenei vadintis teisine, nes būtų paneigtas pagrindinis teisingumo principas. Visuomenė, kuri neužkerta kelio subjektams, kurie dėl asmeninio intereso realizavimo gali kenkti visuomenės pripažintoms vertybėms, negali pretenduoti į teisinės statusą. Šitos aplinkybės supratimas ir skatino mūsų jau minėtas Europos valstybes ir kitas šalis imtis informacinės visuomenės veiklos principų reglamentavimo darbų kaip įrodymo, kad jos siekia plėtotis kaip teisinės.

Moralinio imperatyvo reikšmė visuomenės prieštarnos kontekste

Informacinei visuomenei būdinga dinamika, inovacijos, nuolatinė *Know How* paieška, tuo tarpu teisei visuomenei – vertybės: stabilumas, baigtumas, santykių prognozuojamumas.

Kad visuomenės tikslams ir principams neprieštarautų informacinių technologijų plėtra, turi būti siūlomas ir randamas *modus vivendi*. Tik jį sukūrus, visuomenei nereikėtų laukti netikėtų ir nemalonių iššūkių plėtojantis technologijoms ir kitoms inovacijoms.

Populiariausias iš sprendimo būdų sietinas su pastangomis mėginti, net ir esant ateities plėtros neapibrėžtumui, teisiškai reglamentuoti informacinės visuomenės veiklą. Kitaip sakant, visuomenė turėtų su-

kurti elgesio taisyklių sistemą, kuria ji pati galėtų vadovautis plėtojantis naujausioms technologijoms. Reikia pripažinti, kad šiuolaikinės visuomenės būtent šiuo keliu ir eina. Visose valstybėse kuriami nacionaliniai įstatymai, reglamentuojantys informacinės visuomenės subjekto teises ir pareigas, atsakomybę, stengiamasi *de jure* apibrėžti, ką subjektas gali ir ko negali daryti, reikšdamasis kaip informacinės visuomenės narys. Tačiau tokios pastangos susiduria su informacinei visuomenei būdinga ir jau minėta globališkumo problema. Problemų reglamentavimas nacionaliniu lygmeniu nesprenžia, o tik formuluoja dar sudėtingesnius uždavinius. Atsiranda visuomeniniai santykiai, peržengiantys informacinės visuomenės problemų ribas, formuluojantys nacionalinio suvereniteto, subjekto, esančio kitoje valstybėje, atsakomybės probleminius uždavinius. Teisinei visuomenei metamas vis naujas iššūkis, kai reikia spręsti konkrečią dilemą (pavyzdžiui, aktyvus informacinės visuomenės narys Atėnuose, naudodamasis kompiuteriu, padaro žalą Amsterdamo bankui). Todėl patyrus, kad informacinės visuomenės ribos nesutampa su nacionalinėmis valstybių sienomis, net ir vėluojant, buvo suskubta kurti normas, taikytinas atskiriems pasaulio regionams (pavyzdžiui, Europai) [11:105–106].

Tačiau ši veikla tebuvo ir yra reagavimas į retrospektyvią patirtį. Šis metodas, nors ir turi tam tikrą logiką, yra *bejėgis* prieš ateities iššūkius. Naujai atsiradę visuomeniniai santykiai neprivalės atitikti anksčiau priimtų teisės normų, o todėl prognozuotinas amžinas teisės normų, reglamentuojančių informacinės visuomenės subjektų teises ir pareigas, priėmimo atsilikimas, pasireiškiantis pastangomis reglamentuoti jau atsiradusius ir besiformuojančius santykius. Nors „*Europos žmogaus teisių konvencijos ir kitų tarptautinių dokumentų, reglamentuojančių žmogaus teises, nuostatų interpretavimo galimybės neleidžia jiems „pasenti“ ir jie išlieka aktualiomis ir veiksmingomis...*“ [2: 72], tačiau bet koks interpretavimas turi savo galimybių ribas ir negali padėti reglamentuoti visus būsimus visuomeninius santykius.

Pasaulio patirtis rodo, kad rašytinės normos, kad ir kokios tobulos jos būtų, ne visuomet gali reglamentuoti dinamiškai besiplėtojan-

čius visuomeninius santykius. Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos ilgaamžiškumas ir stabilumas slypi turinyje teisės normų [14: 137–145], kurios reguliuoja tik pačius principus, tik reikšmingus visuomeninius santykius. Kitiems visuomeniniams santykiams teisinį vertinimą suteikia teismai, remdamiesi tiek rašytinėmis teisės normomis, tiek ir moralinėmis vertybėmis [1: 23].

Tolesnė mūsų minčių dėstymo logika reikalauja priimti principą (pirminę nuostatą), jog moraliniai dėsniai nėra reliatyvūs (naudotini kaip teisiniai imperatyvai), ir todėl visuomenė gali juos naudoti vertindama visuomenės subjekto elgesio kokybę. Neturėdami šios nuostatos, svarstytumėm jau galėtume baigti prieję prie išvados, kad visuomenėje yra užprogramuota amžina prieštara, kuriai sušvelninti nėra būdų. Pripažinę tokią poziciją, galime guostis ir kartoti I. Kanto žodžius, kad „... žmonija dar gali susinaikinti ar bent jau toliau vystytis „lėčiau“, tačiau tai nepanaikina moralinio aspekto“ [3: 277].

Moralinio imperatyvo sureikšminimas XXI amžiuje gali sukelti tam tikrą kritiką, cinizmo bangą, tačiau atsakydami į ją galėtume tik priminti Voltero teiginį, kad negali filosofui būti žema šauktis Dievo. Pripažinę moralinį imperatyvą kaip objektyviai egzistuojantį, o todėl taikytiną vertinant visuomeninių santykių turinio kokybę teisėtumo aspektu, sukuriame veiksmingą metodą. Taigi mūsų nuostata ta, kad egzistuoja moraliniai imperatyvai kaip teisės šaltiniai, kurie tam tikru atveju virsta teisiniu imperatyvu. Juo vadovaudamasi visuomenė, neribodama visuomenės subjekto galimybes naudotis naujausiomis technologijomis, teisiškai įprasmina subjekto veiklą.

Tokių moralinių imperatyvų pagrindu formavosi *common law* (*bendroji teisė*). Anglosaksų kraštuose, moralinių imperatyvų privalomumas yra nediskutuotinas ir praktikoje taikytinas [7: 241–247]. Anglijos konstitucinės teisės mokslo klasiku pripažintas A. V. Daisy nedvejodamas tvirtina, kad „*Turime ištiesą politinės moralės sistemą, sąvadą valstybės veikėjų elgesį reglamentuojančių priesaikų, kurio nerandame nei jokiame įstatyme, nei bendrojoje teisėje, tačiau kuris praktikoje yra laikomas*

vargu ar mažiau šventu negu bet kuris Didžiojoje laisvių chartijoje ar Teisių peticijoje įtvirtintas principas“ [5: 280]. Tai pripažinimas moralinių imperatyvų, kurie buvo ir yra kantiškojo idealizmo šerdis. I. Kanto veikale „Dorovės metafizikos pagrindai“ suformuluotas principas „*elkis taip, tarytum tavo elgesio maksima per tavo valią taptų visuotiniu gamtos dėsniu*“ [8: 159] turi metodologinę vertę ir mūsų problematikai. Apie elgesio turinį jau buvo rašyta ir antikoje. Štai trisdešimtajame Senekos laiške Lucilijui formuluojamas poelgio, kuris labai panašus į kantiškąjį, reikalavimas: „*Gyvenk taip, lyg aš girdėčiau ir netgi matyčiau, ką darai*“ [19: 86].

Šio straipsnio tikslas nėra nurodyti, kokių reikia moralinių imperatyvų. Taip pat straipsnio tikslas nėra ieškoti moralinio imperatyvo, moralinių dėsnių šaltinio visuomenėje ar metafizikoje.

Moralinį imperatyvą kaip teisinio imperatyvo šaltinį turi pripažinti visuomenė. Mes diskutuojame apie naujos visuomeninės sutarties sudarymą, kuri turėtų „*palengvinti fundamentalių visuomenės problemų sprendimą*“ [17: 36]. Visuomenė turi sudaryti tokią sutartį, kurios pagrindas moralinių dėsnių visuotinumą ir privalomumą pripažinimas, ir ji (visuomenė) taptų atspari visuomeninių santykių kaitos iššūkiams.

Jeigu moraliniai imperatyvai taptų visuomeninių santykių turinio vertinimo ir korekcijos instrumentu, visuomenė, nepriėmusi nė vieno įstatymo, nė vienos konstitucijos, nė vieno kodekso vis tiek gauna taisyklių rinkinį, tam tikrą Dekalogą, kuris tampa privalomas visiems visuomenės subjektams. Reikšminga tai, kad tas „*taisyklių rinkinys*“ yra universalus laiko atžvilgiu ir nebijo ateities. Nėra pavojaus, kad informacinės visuomenės narys naudosis įstatymų spraga, nacionalinių sienų ir skirtingų pilietybių egzistavimo teikiamomis nebaudžiamumo garantijomis. Egzistuojant tokiai vertybių sistemai, kiekvienas informacinės visuomenės subjektas bus priverstas savo galimą poelgį vertinti ir moralinių imperatyvų, kurie ignoruojami gali virsti teisiniais imperatyvais, aspektu. Bet koks elgesys, nukreiptas prieš visuomenės bendruosius interesus ar atskirą asmenį, būtų vertinamas kaip nemoralus, nes negali būti *visuotiniu gamtos dėsniu*, o tai suteiktų pagrindą teisei visuomenei pagrįstai reaguoti atkuriant teisingumą. Visuomenės subjektas galėtų ma-

tyti aiškias veiklos ribas ir būtų nuolat kontroliuojamas. Minėjome, kad moraliniai imperatyvai yra universalūs laiko atžvilgiu, todėl išugdytų visuomenėje *permanentinę savireguliacinę būseną*. Neabejotina, kad formuotąsi informacinei visuomenei būdingos elgesio taisyklės, kurių turinį nustatytų rašytinė teisė bei šalia egzistuojantys moraliniai dėsniai. Tuomet visuomenės plėtroje atsirastų harmonija, išnyktų priešara ir visuomenės plėtra taptų labiau prognozuotina.

Šiuolaikinės visuomenės plėtros sėkmės veiksnys yra naujausių technologijų naudojimas. Galimybė kiekvienam visuomenės subjektui naudotis informacinėmis technologijomis skatina naujų visuomeninių santykių atsiradimą. Tuo tarpu teisinis naujųjų visuomeninių santykių reglamentavimo tempas yra gerokai lėtesnis. Tikslas kokybiškai ir laiku sureguliuoti naujus visuomeninius santykius yra sunkiai įgyvendinamas, nes teisinių metodų taikymo operatyvumas yra lėtesnis nei atsirandančios galimybės naudoti informacines technologijas. Teisinė visuomenė negali veikti kitais, neteisėtais, metodais, o jų kūrimas vėluoja.

Visuomenė turi surasti metodą, kaip tuos raidos netolygumus sušvelninti. Priešingu atveju objektyviai iškiltų klausimas dėl pagrįstumo šiai visuomenei vadintis teisine, nes teisinė visuomenė negali toleruoti visuomeninių santykių, prieštaraujančių jos pačios principams. Teorinė galimybė *de jure* lygmeniu numatyti visus galimus visuomenės raidos variantus ir juos reglamentuoti telieka teorine.

Prieštaringumą gali įveikti visuomenė, kuri, pripažindama moralinių normų objektyvumą, informuoja save pačią, kad tų moralinių normų (imperatyvų) pagrindu ir bus vertinami visi visuomeniniai santykiai, atsirandantys dinamiškai plėtojantis informacinėms technologijoms. Tuomet kiekvienas visuomenės subjektas savo galimą poelgį vertins moralinių imperatyvų aspektu ir supras, kad jį peržengus teisinė visuomenė pagrįstai reaguos.

Paneigdami ar pripažindami moralinio imperatyvo reliatyvumą, paliekame visuomenę su vidine ir neišsprendžiama priešara.

Literatūra

1. *Alder J.* Constitutional and Administrative law. Houndmills and others: Macmillan Press LTD, 1994.
2. *Birmontienė T.* Žmogaus teisių raida ir perspektyvos Lietuvoje // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija. Mokslo darbai. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000. Nr. 15(7). P. 66–73.
3. *Dahrendorf R. M.* Modernusis socialinis konfliktas. Esė apie laisvės politiką. Vilnius: Pradai, 1996.
4. *Deksnyš B.* Dialogue as a value of an open society // *Historiae Scientiarum Baltica*–99. Abstracts of XIX–th Baltic conference on the history of science. Vilnius, 1999. P. 35–36.
5. *Dicey A. V.* Konstitucinės teisės studijų įvadas. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1998.
6. *Hare R. M.* The Language of morals. London, Oxford, New York: Oxford university press, 1967.
7. *Hogue R. A.* Origins of the common law. Indianapolis, 1986.
8. *Kantas I.* Dorovės metafizikos pagrindai // *Filosofijos chrestomatija*. Kaunas: Technologija, 2001. P. 152–162.
9. *Kantas I.* Grynojo proto kritika // *Filosofijos chrestomatija*. Kaunas: Technologija, 2001. P. 136–151.
10. *Kantas I.* Praktinio proto kritika. Vilnius: Mintis, 1987.
11. *Keras A., Petrauskas R.* Informacinės technologijos kuriant informacinę visuomenę // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija: mokslo darbai. Vilnius: LTU leidybos centras, 2000. Nr. 15(7). P. 104–111.
12. *Krištopaitis J. A.* Baltic science meeting information society: historical experience and future perspectives // *Historiae Scientiarum Baltica*–99. Abstracts of XIX–th Baltic conference on the history of science. Vilnius, 1999. P. 8–10.
13. *Krištopaitis J. A.* Informacijos samprata: komentarai ir interpretacija // *Filosofija. Sociologija*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2000. Nr. 4. P. 30–35.
14. *Lutz S. D.* The Origins of American constitutionalism. Louisiana State University Press, 1988.
15. *Mesonis G., Vaitiekienė E.* Konstituciniai papročiai nacionalinėje teisės sistemoje // *Jurisprudencija*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 1999. Nr. 14(6). P. 43–50.

16. *Morkūnienė J.* Humanizmas. Filosofinės teorijos metmenys. Vilnius: Baltic ECO, 1995.
17. *Morkūnienė J.* Informacinė visuomenė kaip technologinė revoliucija ir kaip nauja visuomeninė sutartis // Filosofija. Sociologija. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2000. Nr. 4. P. 35–40.
18. *Pumputis A.* Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija: mokslo darbai. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000. Nr. 15(7). P. 61–65.
19. *Seneka L. A.* Laiškai Lucilijui. Vilnius: Pradai, 1999.
20. *Vaišvila A., Mesonis G.* Žmogaus teisės ir jų gintis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2000.
21. *Volanas A.* Rinktiniai raštai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

3. INDIVIDUALIOS RAIŠKOS PROBLEMA INFORMACINĖS GLOBALIZACIJOS TINKLE

Šiandien ryškėja dvi dabar – informacinių technologijų plėtos dėka – įsivyraujančios civilizacijos raiškos tendencijos. Tai *globalizacija* ir jos alternatyva – *lokalizacija*. Apie tai verta mums kalbėti, nes esame nestabilios, sutrikusios, ekonomiškai silpnos visuomenės nariai. Kaip žinome, nestabili sistema sunkiai prognozuojama. Net nedideli atsitiktiniai poveikiai tokioje sistemoje gali sukelti nevaldomus, į griūtį panašius procesus. Įvertinus teroristinių Niujorko bei Vašingtono 2001 m. rugsėjo 11 d. antpuolį ir jo padarinius, galima sakyti, kad ir ekonomiškai išsivysčiusi, turtinga šalis taip pat nėra patikimai veikianti sistema. Staigus ir netikėtas smūgis, sukrėtęs darnią struktūrų veiklą, gali valstybės galias nukreipti kita veiklos kryptimi. Baltijos kraštų padėtis kito: joms po tokio sukrėtimo kažin ar pavyktų pakilti. Paliesti klausimai yra painūs ir reikalaujantys specialaus tyrimo. Nekreipdami dėmesio į šią spragą, pamėginkime neplėsdami pasiūlytos temos kai ką išsiaiškinti. Pradėkime nuo kertinių sąvokų.

Globalizacijos sąvoka dabarties kontekstuose nusako siekį visą pasaulį pajungti vientisai valdymo ir komunikacijų sistemai. Pagrindinė varomoji globalizacijos jėga – sparti informacinių technologijų raida, jų paplitimas, atvėręs vartus nevaržomam kapitalo bei finansinių operacijų proveržiui visomis kryptimis. Šiai lavinai nėra jokių užtvarų nei sienų. Pelną, naudos siekis bei varžybų įkarštis, išstūmę istoriškai susiklosčiusias vertybes, užėmė jų vietą, sukeldami visuomenėje sumaištį.

Visos senosios civilizacijos siekė aprėpti jų stebimą pasaulį, paversti jį savo egzistencijos arealu. Apie tai liudija gausūs istoriniai dokumentai ir archeologiniai duomenys. Ištakos sampratų apie viešpatavimą ir visuotinių teritorijų užvaldymą siekia pačius archaiškiausius laikus. Dominavimo pasaulyje idėją formavo genčių bei etnosų raida, amžinos varžybos ir kautynės dėl egzistencijos ribų išplėtimo. Šie veiksmai įgavo globalizacijos – visuotinių užmojų reikšmę tik XX amžiuje, kai komunikacijos ir transporto tinklai apraizgė visą Žemę ir nusidriekė ne tik iki Saulės sistemos planetų, bet ir veržiasi į beribę kosminę erdvę.

Posovietinio pasaulio šalis globalizacija užklupo dar joms nespėjus suformuoti nei naujos ekonomikos, nei vidaus ir užsienio politikos gairių, nei vertybinės orientacijos. Šios šalys buvo nustumtos į civilizacijos raidos periferiją.

Globalizacija ugdo kosmopolitinį mentalitetą, abejingą istorinėms ir etninėms vertybėms. Globalizacijos adeptai nacionalumą (tautiškumą) suplaka su iškreipta nacionalizmo samprata, priskirdami jai šovinizmo, separatizmo ir net fundamentalizmo reikšmes. Kuo labiau pati globalizacija reiškiasi kaip naujasis vakarietiškas fundamentalizmas, tuo ji agresyviau kėsinasi į kultūros ir istorinio paveldo vertybes. Į tai jautriai reaguoja Baltijos šalys, kurių istorinis, politinis, socialinis bei ūkinis patyrimai esmingai skiriasi nuo kitos Europos dalies šalių. Baltijiečių visuomenės patyrimas ugde savigynos, adaptacijos mechanizmus, kurie padėjo stabilizuoti visuomenę, apginti jų specifinę savimonę, tiesiogiai susietą su žemdirbių kultūra, jų tradicijomis ir su XIX amžiuje pradėta ugdyti tautiškumo samprata.

Kitą, alternatyvią, civilizacijos tendenciją galima santykinai pavadinti *lokalizacija*. Tai regionų bei tautinių valstybių pastanga savarankiškai tvarkytis ir autentiškai reikštis ne tik kaip ūkinis, politinis, bet ir kultūrinis subjektas. Ši tendencija, puoselėdama vietines vertybes, praturtina pasaulio kultūrų įvairovę.

Aptariant lokalizacijos reiškinių pozityvius, reikėtų nepamiršti, kad naujos idėjos, teorijos, originalūs projektai atsiranda kaip autonomiškas individo saviraiškos aktas, kaip nepakartojama konkreti asmeninių galių išraiška. Ir tik vėliau tokio lokalaus fenomeno rezultatai pasklinda plačiau ir galop gali tapti universalia vertybe, globaliai reikšminga. Taigi kiekviena inovacija, sukurianti reikšmingus dalykus, be kurių negalėtų egzistuoti civilizacija, yra lokali individualumo ir asmeninės iniciatyvos apraiška. Šia prasme lokalumas yra globalinių reiškinių ugdytojas.

Lokalizacija, kaip ir jos antipodas globalizacija, turi ir kitą savojo veido pusę. Absoliutizavus lokalinę tendenciją, iškyla pavojus užsidaryti tarp vietinių poreikių, „amžinų“ tiesų ar mitų. Ši lokalizacijos ypatybė

stumia visuomenę į civilizacijos periferiją. Valstybė tampa priklausoma nuo išorės poveikių, prarasdama iniciatyvas civilizacijos „katilė“. Atsiranda pseudovalstybės, imituojančios savarankiškumą, tačiau visiškai priklausančios nuo geopolitinių posūkių, nuo nevaldomų finansų rinkos audrų.

Informacinė globalizacija, intensyvūs kapitalo srautai, rinkos ekonomikos diktuojama arši konkurencija ir fizinis dabartinės visuomenės mobilumas sukuria keistas žmonių pseudobendruomenes – laikinus kolektyvus, kurių narių jau nesieja tradiciniai ryšiai. Garsusis finansų makleris George'as Sorosas taikliai atkreipia dėmesį, jog tuos darbuotojus epizodiškai suvienija laikinos pareigos, kurioms atlikti jie yra nusamdomi [4: 103].

Sandorių visuomenės institucijos – korporacijos, koncernai, firmos – šalina nuo savo kelio visuomenės, besiremiančias universaliomis Švietimo epochos deklaruotomis vertybėmis ir moraliniu kodeksu, kuri suformavo šimtmečiais vykusio žmonių bendravimo patyrimas.

Esminė sandorių visuomenės substancija – nevaržomai judantys kapitalo srautai. Jie tapo nematoma, bet galinga elektroniniais komunikacijos tinklais cirkuliuojančia jėga, kuriai neegzistuoja jokios teritorinės ribos, joks valstybių saugomas suverenumas. Ji suniveliuoja ir, jeigu jai reikia, griaua nusistovėjusias struktūras, sukurdamą laikinus virtualios realybės darinius. Taip gimsta ir tvirtėja globali naujos formos imperija, kurios laikino stabilumo veiksnys – aukštosios informacinės technologijos. Jau minėtas finansų meistras George'as Sorosas teigia, kad ši imperija – nepasotinamas grobuonis, ryjantis finansų rinkas bei išteklius. O visa tai savo ruožtu sukuria nestabilią sistemą, kuri manevruoja ties susinaikinimo riba [4: 133–139].

Samdomas laikinų kolektyvų narys yra įsuktas į išlikimo tokioje nepatvarioje struktūroje kovą. Šiuo laikino egzistavimo metu pelno ir turto įgijimo pastanga tampa vyraujančiu tikslu. Finansinės sėkmės varžybose pranyksta žmogaus gyvenimo kaip aukštesnės vertybės prasmė. G. Sorosas tvirtina, kad „stipriausiųjų išlikimas tapo mūsų civilizacijos

tikslu“ [4: 202]. Akivaizdu: išplėtotų informacinių technologijų civilizacijoje pilnas išstumia moralinius principus. Čia tik vienas principas – bet kokiomis priemonėmis pasiekti tikslą. Turėdami tai omenyje, pasvarstykite individo vietą informacinio tinklo sąsajose.

Individas visuomet pagal savo genezę ir veiklos pobūdį priklauso konkrečiai kultūros apibrėžtai vietai. Tai reiškia, kad žmogus yra ne tik lokalios erdvės atstovas, bet ir lokalus subjektas. Tačiau šiandien žmonija jau yra įkalinta komunikacinių tinklų rezginyje. Elektroninės bendravimo priemonės jį daro globalios sistemos nariu, besinaudojančiu universaliais kalbos, ženklų, kodų standartais. Šios unifikacijos glėbyje visuomenės nariai virsta beasmeniais veikėjais – alaviniais kareivėliais, surikiuotais pagal civilizacijos žaidimo taisykles. Antropologas Ernestas Gellneris mano, kad lokali, vietinė kultūra yra pasmerkta išnykti unifikuotoje informacinės civilizacijos kultūroje. Globalių įvykių dalyvis, jei jis nori susikalbėti su veiklos partneriais, privalo atsiriboti nuo vietinės, etninės kultūros konteksto, kuris egzistuoja atskiroje erdvėje, prasilenkiančioje su civilizacijoje vyraujančia kultūra. Globalių įvykių dalyvis, kaip sako E. Gellneris, yra „kastruotas“. Jo giminystės ryšiai nupjauti [1: 34–39]. Informacinės visuomenės – šiuo atveju laikinų kolektyvų – narys yra valdomas virtualios realybės, kuri elektroniniais kanalais jį globaliai susieja su visais ir kartu su niekuo, nes visi jo elektroninės sistemos partneriai yra spaudantys prietaisų klavišus, kurie impulsų ekrane tveria unifikuotų ženklų kombinacijas.

Ir vis dėlto tokioje globalioje virtualių figūrų erdvėje būti lygia-verčių varžybų partneriu gali ne kiekvienas. Išsilavinimas, nuolatinė žinių paieška ir jų kaupimas tampa socialine informacinės civilizacijos vertybe, kurią galime drąsiai vadinti socialiniu kapitalu. Išsilavinimas, arba, kaip mūsų visuomenėje sakoma, mokslas, tapdamas universalia vertybe, atveria galimybes individualios raiškos pokyčiams ir naujos formos tapatybei. Tačiau išsilavinimas ir aukštųjų technologijų įvaldymas sukelia negailestingą socialinę diferenciaciją. Formuojasi dvi ryškios grupės: (1) įgijusiųjų aukštąjį išsilavinimą bei informacinius įgūdžius ir (2) neturin-

čių pakankamo išsilavinimo – ištumtųjų į įvykių periferiją. Iš antrųjų formuojasi informacinės eros „proletarai“, kuriems skiriami nekvalifikuoti darbai. Bet ir tų paprastų darbų lieka vis mažiau, nes urbanistinių centrų aprūpinimo ir atliekų šalinimo darbai darosi vis labiau technologizuoti.

Dabar, nuoseklumo dėlei, pažvelkime į praeitį. Manau, šiandien jau nereikia aiškinti, kad tautinės valstybės, gausiai subujojusios XX amžiuje, yra industrinės visuomenės formavimosi padarinys. Norint įkurti tautines valstybes, buvo būtini trys pagrindiniai faktoriai: gimtoji kalba, tautinė kultūra ir išsilavinimas [2]. Tautinę valstybę kaip politinį subjektą formavo visuomenės šviesuoliai – tautinė inteligentija. Dabar, peržengę XXI amžiaus slenkstį, esame keista, nuoseklios istorinės raidos nepatyrusi visuomenė. Prieškaryje buvome žemdirbių ir atkuntančių miestelių mažumos visuomenė, subrandinusi atkaklų patriotizmą ir minėtų trijų vertybių sampratą. Pilietiškumas dar tik rezgėsi tarp nedidelio būrio intelektualiai išprususių asmenybių. Sovietmečiu dirbtinai ir prievartos būdu industrializuojami tapome pseudoindustrine visuomene, pasižyminčia visomis totalitarizmo deformacijomis. Šiandien esame įsivėlę į Europos integraciją, į bendravimą su Vakarų visuomenėmis, kurių istorinis patyrimas, nulėmęs jų mentalitetą, yra visiškai kitokio pobūdžio. Be to, esame informacinės produkcijos vartotojai ir šiek tiek dalyvaujantys jos kūrimo procese.

Norint įkurti tautinę valstybę, buvo būtini jau minėti trys veiksniai – gimtoji kalba, tautinė kultūra ir išsilavinimas, o informacinėje visuomenėje išlieka tik trečiasis elementas – išsilavinimas, kuris, apimdamas, studijas, tyrimus, inovacijas, tampa nauja vertybe. Vietoj gimtosios kalbos įsivyrąja universali kalba, generuojanti informacinės technologijos tekstus. Individai, tapdami anonimiškais civilizacijos nariais, yra pažymimi globalios, beveidės visuomenės tapatumu. Čia individualumas kaip lokalių įvykių esmė ištirpsta pasaulinių ambicijų jūroje. Tačiau ši jūra nurims, nes išnyks narių individualumas. Jūra, užpildyta anonimine terpe, pavirs unisonu kurkiančia kūdra. Klasikiniame gamtos moksle apie tai bylojo 2–asis termodinamikos dėsnis, pranašaujantis skir-

tumų ir energijos srautų išnykimą. Tikiuosi, šis visuotinį sąstingį lemiantis dėsnis netinka visuomenei. Joje glūdi tai, kas nusakoma sąvoka *netikėtumas*. Aš linkęs manyti, kad netikėtumai kils iš lokalumo, iš žmogui įgimto troškimo reikštis individualiai ir unikaliai. O tokiai saviraiškai galimybes ir kūrybinius impulsus teikia vietinė kultūra, jos etninis savitumas, prieš gerą šimtmetį puoselėjęs tautinę savimonę. Netikėtumo sąvokoje telpa ir pavojingi dalykai: ekstremizmas, galintis reikštis ne tik kaip fundamentalizmo, fanatizmo, separatizmo, bet ir kaip viską naikinantys kriminalinių užmačių teroro aktai.

Vaisingų minčių čia aptariamai temai siūlo jau klasikine tapusi C. Lévi–Strausso studija „Rasė ir istorija“ (1952, liet. vert. 1992). Nors knyga parašyta XX a. viduryje, tačiau autorius jau tuomet apčiuopė globalizacijos ir reikšmingas lokalizacijos santykio ypatybes, vertas dėmesingo aptarimo.

Studijos autorius pažymi, kad įvairių kultūrų koegzistencija, jų „diferencinis nuotolis“, t. y. skirtingumas, sudaro civilizacijos raidos pagrindą. Jis primena, kad socialinėje realybėje veikia dvi priešingos jėgos – diferenciacijos ir konvergencijos (supanašėjimo) [3: 10–12]. Kitaip tariant etnologijos klasikas atkreipia dėmesį į lokalizaciją ir globalizaciją žadinančias jėgas.

Mūsų aptariamai temai svarbu tai, kad ilgamečiai garsiojo etnologo tyrimai siūlo išvadą: civilizacijos gyvybingumą, jos progresą skatina ją sudarančių koalicinių kultūrų įvairovė – diferenciniai skirtumai. Tačiau kultūrų sąveika, išsėmdama fizinius ir intelektualinius išteklius, naikina skirtumus, slopina civilizacijos gyvybingumą. C. Lévi–Straussas minėtoje studijoje aptaria kelis tokią niveliaciją šalinančius būdus, kurių nederėtų pamiršti.

Dabartinės informacinės technologijos nulemtos globalizacijos dalyviams, ieškantiems išeities, teks analizuoti naują patirtį, apmąstyti jos turinį ir spręsti socialiai reikšmingas problemas. Todėl šią klasikinę studiją tenka peržiūrėti ir klausimo svarstymą papildyti pastarojo dešimtmečio patyrimu. Mėginant tai atlikti dėmesį patraukia viena nurodyta

diversifikaciją skatinanti galimybė. Tai antagonistinės politinės ir socialinės santvarkos, galinčios atsirasti kultūroms atstovaujančiuose sociumuose. Būtent jų bei įvairių partijų ar organizacijų prieštara, bekompromisė jų konkurencija gali tapti „diferencinius nuotolius“ išlaikančiu veiksmu.

Mūsų tyrimo rezultatai, jau minėti šiek tiek anksčiau, siūlo pratęsti ką tik išsakytas mintis. Reikalas tas, kad neišvengiama socialinė diferenciacija, kurią sukelia išsilavinimo skirtumai ir informacinių technologijų įvaldymo tempai, prie kurių ne visi sugeba prisitaikyti, tikriausiai taps nauju niveliaciją stabdančiu faktoriumi. Antruoju stabdančiu veiksmu, manau, taps jau nurodytas *netikėtumo* egzistavimas, susijęs su nacionalumo ambicijomis. Tad galima sakyti, kad išvardyti du faktoriai slepia civilizacijos gyvybingumą žadinančias galias. O tai savo ruožtu liudija, kad civilizacijos išlikimo problemoje, globalizacijos ir lokalizacijos tendencijos, suradamos tarpusavio sąlyčio taškų, apsieiškia kaip dvi skirtingos, vieną kitą papildančios civilizacijos raidos reiškinio pusės. Ir dar, labai galimas dalykas, kad kiekvienas darinys, kurį vertiname kaip sudėtingą sistemą, savo struktūrų gelmėse slepia alternatyvias galimybes: susinaikinimo ir išsigelbėjimo. Galbūt jau minėtas informacinės civilizacijos diferenciacijos ir niveliacijos tendencijų egzistavimas tai galėtų paliudyti.

Gvildenamt šią temą negalima pamiršti jau pradžioje minėto sukrečiamo įvykio. Šį teroro aktą išsamiai nagrinėti dar per anksti, nes dar neaiškūs galutiniai įvykio padariniai ir pasekmių grandinės (šios eilutės rašytos praslinkus tik kelioms dienoms po antpuolio). Nekreipdami į tai dėmesio, pamėginkime tarti kelis žodžius, sietinus ir su įvykiu, ir su gvildinama tema.

Kyla klausimas: ar galima minėtą faktą interpretuoti kaip kultūroms atstovaujančių sociumų grėsmingą ir išprovokuotą karinę akistatą, „ištempusią“ iki kraštutinės ribos „diferencinį nuotolį“.

Ar tai skirtingų civilizacijų konfrontacija, ar ekstremistinis vienos kultūros, besiremiančios religiniu fundamentalizmu, išsišokimas? Mėginant ieškoti atsakymų į šiuos klausimus, kyla įvairių interpretacijų.

Vieną iš jų labai atsargiai jau būtų galima pasiūlyti.

Užpuolikai ir jų „smegenų centrai“, ruošdamiesi ir suduodami smūgi, naudojosi visomis informacinei civilizacijai būdingomis priemonėmis: elektronine ryšio sistema, moderniomis jų vartotojų ir skrydžio pilotų parengimo mokyklomis, kruopščia JAV vidaus gyvenimo ir struktūrų funkcionavimo analize, optimaliais tikslo pasiekimo mechanizmo apskaičiavimo būdais. Nors ekstremistai rėmėsi islamiškos tradicijos išplėtotą religinę dogmatiką, neatstovaujančią Vakarų civilizacijos, tačiau jie pasinaudojo Vakarų ir Rytų pasauliuose dominuojančiomis žiniomis ir technologija. O tai reiškia, kad: 1. minimas užpuolimo faktas – dabar įsivyraujančios informacinės civilizacijos padarinys; 2. ši civilizacija subrandino ir išlaisvino joje tūnančias atsinaujinimo ir/ar susinaikinimo galimybes. Derėtų pridurti ir dar kelis žodžius. Įvertinus išsakytas nuomones ir išreikštas įvairių islamiškųjų valstybių pozicijas, galima matyti, kad tai ypatingas įvykis ekstremizmo istorijoje – vieno turtingo ir įtakingo asmens nežabotų ambicijų išraiška, Vakarų pasaulio jurisprudencijos vertintina kaip kriminalinis nusikaltimas. Tai taip pat ir iššūkis ne tik labai trapijai demokratijai, bet ir aukštųjų technologijų išvystytai civilizacijai, kuri dėl savo įvairialypiškumo ir begalinio ryšių ir santykių painumo pasiekė kvazistabilią būseną.

Literatūra

1. *Gellner E.* Tautos ir nacionalizmas. Vilnius: Pradai, 1996.
2. *Krikštopaitis J. A.* Prievar tą patyrusiųjų laikysena. Vilnius: Pradai, 1997.
3. *Lévi–Strauss C.* Rasė ir istorija. Vilnius: Baltos lankos, 1992.
4. *Soros G.* Pasaulinio kapitalizmo krizė. Vilnius: Tyto alba, 1999.

4. VISUOMENĖ TARP INFORMACIJOS IR DEZINFORMACIJOS

Apie informacinę visuomenę tikriausiai reikėtų kalbėti kaip apie tam tikrą visuomenės raidos stadiją – galbūt ne tokią solidžią kaip K. Marxo vadinamosios „visuomeninės ekonominės formacijos“, bet kaip, tarkime, apie „pirminio kapitalo kaupimo“ stadiją, taigi ir *kaupimo visuomenę*, arba (vėliau) *vartojimo visuomenę* ir pan. Galima turbūt taip pat kalbėti apie, pavyzdžiui, *elektros visuomenę*, *automobilių visuomenę*, *televizijos visuomenę* – pabrėžiant, kad atsiranda tam tikros naujos realijos, kurios užvaldo didesniąją visuomenės dalį ir verčia ją (gal net ir visą visuomenę) funkcionuoti iš esmės kitaip negu ankstesnėje raidos stadijoje. Šios naujos realijos ir naujas visuomenės funkcionavimo būdas turėtų sudaryti įdomių mokslinių tyrimų objektą – turiu galvoje pirmiausia humanitarinius mokslus (istoriją, psichologiją, sociologiją) ir filosofiją, nes ekonominiu bei techniniu požiūriu šie reiškiniai svarstomi ir aprašomi gana aktyviai. Prieš šimtą metų Paulis Valéry taikliai pasakė, kad dar neparašytas rimtas istorinis veikalas apie elektros užvaldytą pasaulį; toks veikalas neparašytas, ko gero, ir šiandien, o rimto istorinio (filosofinio, psichologinio) veikalo apie informacijos valdomą pasaulį teks dar palaukti ne vieną dešimtį metų. Kol kas humanitarų pastangos apmąstyti ir įvertinti informacinės ekspansijos poveikį pasauliui dažniausiai užsitraukia vadinamųjų *informacinių technologijų* specialistų rūstybę bei kaltinimus konservatyvizmu. „Technologai“, be abejo, yra gana daug pasiekę kurdami ir diegdami informacines technologijas, ir kiekvienas naujas laimėjimas juos nepaprastai džiugina bei atveria dar šviesesnes perspektyvas. Tuo tarpu humanitarai neretai pastebi ir ne itin džiaugsmingų, kartais tiesiog pavojingų ar bent jau keistokų informacinių technologijų plitimo padarinių. Vis dėlto nepaisydami humanitarų

atsargumo ir nerimo, o gal paprasčiausiai naudodamiesi jų santūrumu „technologai“ įsivaizduoja absoliučiai įvaldę informacinę visuomenės sampratą ir mėgina formuluoti visuotines šio fenomeno definicijas. Antai akademikas Laimutis Telksnys vienoje viešojoje diskusijoje [1] sakė, kad *informacinė visuomenė yra ta, kuri gali, nori ir moka naudotis informacinių technologijų suteikiamomis galimybėmis*. Nedrįsčiau suformuluoti tokio lakoniško apibrėžimo iš humanitarinių mokslų pozicijų (aišku juk, kad L. Telksnio formulė reprezentuoja tik „technologinį“ požiūrį į informacinę visuomenę), juo labiau nepretenduočiau į visuotinį apibrėžimą. Bandyčiau nebent (iškart pabrėžiu: gal kiek skeptiškai, pritardamas jau susiklosčiusiai humanitarų tradicijai) pažvelgti į informacinės visuomenės Lietuvoje formavimosi procesą, kai kuriuos atskirus šio proceso aspektus: galbūt šitaip išsiaiškintume, kiek padėtis atitinka kad ir L. Telksnio pasiūlytą apibrėžimą – o gal iš tikrųjų reiktų ieškoti kitokių definicijų... Tyčia remiuosi paprastais, kasdieniškais pavyzdžiais iš asmeninės patirties (tokios ar panašios patirties turi kiekvienas): tai puiki medžiaga pamąstymams; ne veltui pastebėta – ten, kur normaliam žmogui viskas aišku, filosofui kyla nuostaba ir klausimas.

Tarybinėse vieno knygyno patalpose dėmesį patraukė didoka dėžė, prikrauta gražių popierinių ritinėlių. Bičiulė knygyno vedėja paaiškino, kad tai kasos aparato juostos, kurias reikia saugoti kažkiek (daug!) metų. Tiesa, jina negalėjo prisiminti atvejo, kai kam nors būtų prireikę pernykštės juostos, bet sutikime – visada gera išsaugoti svarbią ir naudingą informaciją. Tik kodėl tam reikia saugoti kilometrus popierinės juostos? Kasos aparatas yra valdomas kompiuterio, visa informacija jame išlieka (gali išlikti), o ir surasti pernai padarytą įrašą apie parduotą knygą kur kas patogiau kompiuteryje negu išvyniojant kasos aparato ritinėlius...

Norint pervesti tam tikrą pinigų sumą iš vienos organizacijos (pavyzdžiui, žurnalo redakcijos) sąskaitos į kitos (pavyzdžiui, spaustuvės) sąskaitą trimis egzemplioriais sudaromas specialus dokumentas – „pavedimas“: abiem tarpusavyje atsiskaitančioms organizacijoms ir šią opera-

ciją atliekančiam bankui. Visi trys akcijos dalyviai naudojami kompiuteriais – ir visi trys kolekcionuoja šiuos popierinius suvenyrus. Vienos solidžiausių Lietuvoje finansinių įstaigų darbuotoja guodėsi, kad kiekvieną rytą velka iš banko maišą (sic!) tokių pavedimų – informaciją apie vakar dienos įstaigos pajamas; reikia manyti, kad kokia nors jos kolegė tokį maišą kasdien iš įstaigos išneša – informaciją apie išlaidas. Tokios tad „informacinės technologijos“.

Atsiimant iš knygyno kelias dešimtis litų už keliolika parduotų žurnalų surašoma sąskaita–faktūra (du egzemplioriai), kasos pajamų orderis (irgi kiekvienai šaliai po kopiją) ir dar specialus kvitas *ad hoc*, kuriame įrašomi pinigų atsiimančio asmens paso duomenys. Savaimė suprantama, kad visi šie dokumentai turi būti rūpestingai saugomi. Maža detalė *extra*: paso duomenis į kvitą gražiu šriftu įrašo kompiuteris – bet kitą sykį atėjus į knygyną tuo pačiu reikalu reikės vėl atsinešti pasą, nes vargu ar kas nors suras (norės ieškoti) kompiuteryje anąsyk įrašytus skaičius: kompiuteris atlieka tik spausdinimo mašinėlės funkciją.

Trys vieno valsčiaus, vadinamo Buhalterija, vaizdeliai: atrodo, šio valsčiaus visuomenė nei *gali*, nei *moka*, o ir tikriausiai nelabai *nori* naudotis tomis L. Telksnio minėtomis informacinių technologijų suteikiamomis galimybėmis.

„Technologai“ nūn itin madingame žodžių derinyje *informacinės technologijos* labiausiai akcentuoja, žinoma, *technologijas*. Tačiau kalbant apie *informacinę* (juk ne *technologinę*!) visuomenę derėtų, matyt, ypač dėmesį atkreipti į *informaciją* (o ir šitokios visuomenės apibrėžimas turėtų būti formuluojamas informacijos, o ne technologijų atžvilgiu). Kelias pavyzdžių, keliančių tiesiog nerimą dėl informacijos dabartinėje mūsų visuomenėje formavimo, funkcionavimo bei panaudojimo – dėl technologijų čia lyg ir tvarka arba jos čia išvis niekuo dėtos. Pirmiausia – tai įvairios anketos. Atrodytų, klausimynus sudarinėja kompetentingi specialistai, žiną, ką nori žinoti, tad atsakymai turėtų suteikti naudingos informacijos tiems, kurie jos pageidauja. Tačiau vartydamas daugelį anketų bei stengdamasis atsakyti į jų klausimus dažnai tuo suabejoju.

Štai anketa įmonių vadovams (mat žurnalo redaktorius anketos iniciatorių sumanymu prilygsta įmonės vadovui): kiek vagysčių buvo įmonėje per mėnesį, pusmetį, metus; už kiek tūkstančių pavogta; ar kreipėtis į policiją ar į kitas (privačias) organizacijas; ar turite signalizaciją (kokią); ar kooperuojatės saugumui užtikrinti su kolegomis, kaimynais *etc., etc.* Įsivaizduoju, kaip nuobodu buvo skaityti mano atsakymus: ne, nebuvo, nėra, nežinau... Tačiau, kadangi vagysčių būna ne tik bankuose ar supermarketuose, o ir redakcijose, ir kirpyklose, informacijos tikriausiai sukaupta nemažai. Bet juk ne visų šalies įmonių vadovai atsakinėjo į anketos klausimus, tad ir nesužinosime, kiek iš viso vagysčių įvyko pernai Lietuvoje, kiek ir kokių gėrybių buvo pavogta. Sužinosime nebent (jeigu tyrimai atlikti pagal taikomosios sociologijos taisykles) tam tikrą vidurkį: kad, tarkime, kas ketvirta įmonė Lietuvoje buvo apvogta, kad daugiau nei pusė įmonių neturi signalizacijos, kad tik dviem atvejais iš penkių buvo kreiptasi į policiją ir pan. Bet ko vertas statistinis vidurkis, gautas sudėjus vagystes degalinėje, filharmonijoje ir pirtyje bei padalijus jas iš trijų? Tuoj pat prisimeni garsiąją formulę: jeigu mano kaimynas kiekvieną dieną suvalgo po žąsį, o aš nevalgau nieko, pagal statistiką mes tą žąsį kasdien valgom perpus.

Kitą anketa atsiuntė pats Statistikos departamentas, lydraštyje primindamas įstatymo straipsnį, įpareigojantį kiekvieną įmonės vadovą laiku ir nemokamai teikti departamentui informaciją. Anketos pavadinimas (ir, matyt, tikslas) – „Darbo kainos apskaičiavimas“. Kiek darbuotojų dirbo įmonėje praėjusį mėnesį (pusmetį, metus); kiek jų dirbo „pilną darbo dieną“ (per savaitę, mėnesį, metus), kiek „nepilną“; kiek darbuotojų atostogavo (ir kiek dienų – apmokamų, neapmokamų); kiek gydėsi ligoninėse, sanatorijose (ir kiek dienų); kiek išmokėta kompensacijų ir t. t. Į daugelį klausimų vėlgi teko atsakyti trumpai: ne – nė vienas iš trijų etatinių darbuotojų, laimė, nepateko į ligoninę ir išvengė kitų anketoje numatytų nesąmonių. Bet į kai kuriuos klausimus atsakyti tiesiog neįmanoma. Nelabai suprantu, kaip departamentas įsivaizduoja redakcijos darbuotojų „pilną darbo dieną“. Jeigu redaktorius su draugais – poetais,

istorikais, menotyrininkais – tris valandas sėdėjo kavinėje, tokią darbo dieną, matyt, reikia laikyti „nepilna“ – departamentas neatsižvelgs į tai, kad tas bičiulių pokalbis padėjo pamatus kelioms įdomioms publikacijoms. O ką daryti su ištisom naktim, praleistom prie rašomojo stalo – anketoje nenumatyta skilčių apie kokias nors „pilnas“ ar „nepilnas“ darbo naktis. Universali anketa parduotuvėms ir teatrams, dideliame naftos kombinatui ir kukliai raktų dirbtuvei – švelniai tariant, keistas dalykas. Reikalaudamas (pagal įstatymą!) *informacijos*, departamentas iš esmės gauna (arba pats formuoja) *dezinformaciją*: jeigu penkiose įstaigose dirbantys žmogus (tarkim, profesorius, dėstantis penkiuose universitetuose) praleido atostogas sanatorijoje, iš departamento surinktų duomenų sužinosime, kad sanatorijoje apsilankė penki žmonės; jeigu tas pats profesorius vasarą nesirodo nė viename tų universitetų, o atostogas jam oficialiai suteikia tik vienas, departamentas apskaičiuos, kad Lietuvoje iš penkių darbuotojų atostogauja tik vienas.

Panaši dezinformacija sklinda ir iš kitų vadinamųjų viešosios nuomonės apklausų. Į atskirą grupę išskirčiau klausimus (ar anketas), kuriuose figūruojančios sąvokos pernelyg skirtingai suprantamos klausiančiųjų ir atsakančiųjų (arba įvairių kategorijų atsakančiųjų) arba išvis ne itin aiškiai suvokiamos ir klausiančiųjų, ir atsakančiųjų. Ar galėtų kas nors aiškiai pasakyti, kas yra politiko reitingas? Ką reiškia informacija, kad šią savaitę „seimo pirmininkas – 34“, o „prezidentas – 17“? Ar pirmasis yra dukart protingesnis už pastarąjį (ir būtent šią savaitę, nes kitą reitingas gali pasikeisti), ar jis nuveikė trisdešimt keturis gerus darbus, o tuo tarpu anas tik septyniolika? Anaipol. Ko gero, vienas jų šią savaitę dažniau buvo minimas televizijoje ir laikraščiuose: visai nebūtinai dukart dažniau, o dėl kokių priežasčių ar už kokius nuopelnus – tai jau atskira problema. Kitą dieną po teroro aktų JAV vienas politikas pareiškė, kad tai yra „išpuolis prieš laisvę, civilizaciją ir krikščioniškąsias vertybes“ (ar kažkaip panašiai, o gal čia jau mano kompiliacija iš kelių politikų pareiškimų, bet tai esmės nekeičia: šis pavyzdys – paradigminis). Nei tas politikas buvo itin gerai informuotas apie tai, kas iš tikrųjų įvyko,

nei jis geriau už kitus supranta, kas yra laisvė, civilizacija ir krikščioniškosios vertybės, nei jis žino, kaip užkirsti kelią tokiems išpuoliams, kaip veiksmingai kovoti su terorizmu, nei jis yra asmeniškai pasirengęs šiai kovai; svarbiausia – skambiai ir laiku pasakyta. Žiniasklaida tučiuojau tiražavo šį pareiškimą, ir politiko reitingas šoktelėjo. Tuo tarpu daugelis žmonių – pradedant mokslininkais (psichologais, istorikais, islamo specialistais), baigiant atsitiktiniais praeiviais – nedalyvaudami jokiose reitingo varžybose išsakė daug kur kas įdomesnių, informatyvesnių minčių. Politikas kitą savaitę leptels kokią nesąmonę, ir jo reitingas smuks. Visa šita jokios informacijos neturinti informacija (liaudies išmintis tai vadina pilstymu iš tuščio į kiaurą) kruopščiai fiksuojama ir oficialiai pateikiama informacijos trokštančiai visuomenei.

Imli, daugiaprasmė, itin sunkiai apibrėžiama sąvoka – pasitikėjimas. Nedaug mąstytojų ryžosi suformuluoti konkrečią jos definiciją. Vienas tokių drąsulių – G. W. F. Hegelis, kuriam pasitikėjimas yra „doras mąstymo būdas“, kai „atskiros būtybės suvokia visų savo interesų tapatybę su visuma ir tik toje tapatybėje iš tikrųjų egzistuoja“ [2]. Vargu ar kaip nors panašiai galvoja anketų sudarinėtojai, formuluojantys klausimus „Ar pasitikite vyriausybę (žiniasklaida, policija, bažnyčia ir pan.)?“, juo labiau – tie, kurie mielai tiesiog gatvėje į tokius klausimus atsakinėja. Beje, Hegelis yra išsakęs savo nuomonę apie pasitikėjimą ir kiek paprasčiau: „Aš pasitikiu žmogumi, jeigu esu įsitikinęs, kad jis pasiruošęs taip pat sąžiningai rūpintis mano reikalais, kaip jis rūpinasi savaisiais...“ [3]. Šitaip, be abejo, galėtų galvoti ir daugelis „paprastų“ žmonių. Bet ir šiuo atveju pasitikėjimas minėtomis organizacijomis sunkiai suvokiamas, nes jos neturi jokių savų reikalų, o jeigu ir įmanoma tam tikra prasme kalbėti apie savus bažnyčios, policijos ar vyriausybės reikalus, tai su mano reikalais jie neturi nieko bendra. Dar keisčiau atrodo mėginimai įvertinti šio pasitikėjimo laipsnį (penkių, dešimties balų sistemoje ar dar kaip nors): policija atseit pasiruošusi rūpintis ketvirtadaliu mano reikalų, o žiniasklaida – visais dviem trečdaliais. Žmonės, kategoriškai tokius klausimus formuluojantys ar lengvabūdiškai į juos atsakantys, matyt, kalba

visai ne apie pasitikėjimą, o apie tam tikras (irgi, žinoma, turinčias savo priežastis ir laipsnį) simpatijas ar nesimpatijas, ir toks nekritiškas (kantiškąja kritikos prasme) mąstymas yra patikimas dezinformacijos šaltinis.

Taip pat nelengva (vėlgi – kritiškai mąstančiam žmogui) atsakyti į klausimą, kiek moki užsienio kalbų ir kaip tobulai. Pavyzdžiui, profesionalus vertėjas, lydintis į kitą šalį oficialų asmenį ar delegaciją, neišdrįstų pasakyti, kad kalba tos šalies kalba „laisvai“; arba grožinės literatūros vertėjas – kad moka kalbą „be žodyno“. Tuo tarpu Kalvarijų turguje kiekvienas nė neabejoja, kad moka tris kalbas ir be jokių žodynų (daugelis jų paprasčiausiai niekad nėra matę, kaip atrodo žodynas). Ko tad verta oficiali statistinė informacija, kad tiek tūkstančių Lietuvos gyventojų moka dvi kalbas, tiek – tris, ketvirtadalis jų – laisvai, trečdalis – su žodynu ir t. t.?

Šalia klausimų ar juose panaudotų atskirų sąvokų nevienareikšmiškumo su įvairiomis jų interpretacijomis yra dar viena nemenka visų anketų problema – atsakančiųjų nuoširdumas arba paprasčiausiai jų sąžiningumas. Ką gali žinoti, ar nepokštauja respondentai, ar neklaidina tyčia apklausos organizatorių. Viena vokiečių viešosios nuomonės tyrimo kompanija, apklaususi Lietuvos rinkėjus, bandė prognozuoti rinkimų rezultatus – rezultatai pasirodė kone absoliučiai priešingi tiems, kuriuos buvo galima numatyti sprendžiant iš atsakymų į klausimą „už ką balsuosite?“ Ir tai anaip tol ne todėl, kad piliečiai rimčiau pasvarstę prieš pat rinkimus pakeitė savo politines orientacijas: toks pat vaizdas susidarė susumavus atsakymus į klausimą „už ką balsavote?“, pateiktą rinkėjams, ką tik įmetusiems biuletenį į urną. Panaši padėtis Lenkijoje: sociologai seniai pastebėjo, kad piliečiai dėl baimės ar dėl kažkokio ne itin suprantamo drovumo nelinkę atskleisti savo politinių preferencijų. Rusija, numachiusi kitų metų spalį visuotinę šalies gyventojų surašymą, tarp kitų rimtų problemų (akcijos finansavimas, jos vykdytojų specialus paruošimas ir t. t.) kelia ir tokią: kaip įtikinti piliečius, pirma – atsakyti į anketos klausimus, o antra – atsakyti į juos teisingai.

Spauda, radijas, televizija šiaip jau nėra nei informacinės visuome-

nės kūrinys, nei koks nors itin jai būdingas reiškiny – tai tradiciniai galingi informacijos šaltiniai. Tačiau informacinės visuomenės (arba jos formavimosi) sąlygomis šios žiniasklaidos rūšys įgauna naujų specifinių bruožų ir ypatumų, į kuriuos derėtų įdėmiau išžiūrėti. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę krašto žiniasklaida patyrė esminių permainų: liovėsi buvusi priklausoma nuo absoliučios vienpartinės valdžios ir tapo laisva bei nepriklausoma (kad ne visai laisva ir vis dėlto priklausoma nuo daugelio gerų ir blogų veiksmų, taip pat ir partinės įtakos – tai jau kita problema). Skaitytojai (klausytojai, žiūrovai) atsikratė specifškai sovietinio patiklumo: dabar jau nieko neįtikins toks argumentas, kaip, pavyzdžiui, „vakar per radiją sakė“ ar „šiandien laikraštyje parašyta“ – čia pat išsirikiuoja klausimai: kokiam laikraštyje (ar net kelintame puslapyje), kas straipsnio autorius, koks straipsnio pobūdis, kokiam kontekste atsidūrė ta ypatinga žinia ir t. t. Tai natūralu – taip išaiškėja teisėtai kritiškas požiūris į informaciją. Tačiau nepaprastai paplitęs yra ir nekritiškas požiūris į informaciją (tai „žmogiška, pernelyg žmogiška“), tad naujomis žiniasklaidos sąlygomis atsiranda naujo patiklumo požymių – nepasakyčiau, kad kokio nors „specifiškai posovietinio“, bet labai būdingo nebrandžiai informacinei visuomenei.

Viename moteriškame žurnale teko skaityti straipsnį – na, tarkime, taip: iš bendravimo psichologijos srities. Jaunoms (o gal ir ne tik jaunoms) moterims buvo patariama laikytis per tam tikrą atstumą nuo pašnekovo, nes pernelyg priartėjęs žmogus itin intensyviai skleidžia savo įtaką, tad kyla pavojus tai įtakai pasiduoti, prarasti dalį savo nepriklausomybės, gebėjimo savarankiškai mąstyti ir spręsti. Šis pavojus dar labiau padidėja, jeigu pašnekovas liečia tave, pavyzdžiui, laiko tavo ranką (neduok Dieve, jis mėgintų tave apkabinti!). Visa tai – iš tikrųjų psichologiškai gerai pagrįsti dalykai, bet čia tik pusė (ko gero, dar mažiau) bendravimo psichologijos tiesos. Nė nebuvo užsiminta, kad švelniu žvilgsniu (žinoma, iš arti) galima sudrausti šiurkštuolį, kad kalbantis susikibus už rankų galima geriau pažinti, suprasti pašnekovą; pagaliau, kodėl panelei pačiai nepadarius stipresnės įtakos pašnekovui (vyru) priar-

tėjus prie jo, paėmus už rankos ar net apkabinus! Tačiau akcentai buvo tokie, kad svarbiausia – atstumas. Ir, žiūrėk, kokia patikli skaitytoja, neva pažinusi bendravimo psichologijos paslaptis, ims nuo šios dienos nuosekliai praktikuoti šią teoriją ir dar mokyti kitus. Rimtiems (moksliniams) žurnalams tokie kuriozai – pateikti dalį tiesos kaip visą – pasi- taiko nedažnai, tačiau populiariems (žurnalai moterims sudaro čia ypa- tingą ir gana gausią kategoriją), o ypač laikraščiams – tai įprastas dalykas. Žinoma, visos tiesos negali nei žinoti, nei išdėstyti straipsnyje joks moks- lininkas ar išminčius; bet kai specialistas aptaria vieną ar kitą problemos aspektą, išprusęs mokslinio leidinio skaitytojas tai puikiai supranta. Tuo tarpu į populiary žurnalą ar laikraštį rašo ne specialistas, o menkai reiklą suvokiantis žurnalistas, kuris iš įvairiausių, galbūt labai rimtų šaltinių priklaibo to, kas jam atrodo įdomiausia, patraukliausia arba tiesiog sen- sacinga. O ir tokių leidinių skaitytojas lengviau leidžiasi apmulkinamas. Štai kiek sufantazuotas, bet paradigminis pavyzdys, kurio vienokį ar ki- tokį konkretų įkūnijimą galime stebėti kone kasdien. Viename laikraš- tyje rašoma: „Naujas Norvegijos mokslininkų atradimas: agurkai palan- kiai veikia virškinimą, skatina protinį darbą ir padeda išvengti stresų“. Kitame laikraštyje (arba tame pačiame, tarkim, po dviejų savaičių) – „Meksikos mokslininkai įrodė, kad agurkai sulėtina medžiagų apykaitą organizme, sukelia psichinį nerimą ir silpnina atmintį“. Jonas perskaitė pirmą žinutę ir ėmė godžiai valgyti agurkus, tikėdamasis greito sveikatos pagerėjimo. Petras perskaitė antrąją ir susirūpinęs dėl savo sveikatos li- vėsi valgęs agurkus. Sutikęs bičiulį Jonas pasakoja jam, kaip remdamasis naujausiais mokslo laimėjimais pakeitė savo gyvenimo būdą. Išvertęs akis Petras ima įtikinėti bičiulį, kad šiuolaikinio mokslo požiūris į agur- kus yra visai priešingas. Šiek tiek pasiginčiję kiekvienas jų liko įsitikinęs, kad būtent jis žino tikrąją tiesą, o kolega kažką supainiojo – bet vis dėlto abejonės ir nerimo dyglis įsmigo į širdį. Įsivaizduokime, koks šokas ištiktų, pavyzdžiui, Joną, jeigu trečią savaitę praktikuodamas savo naują gyvenimo būdą jis būtų savo akimis perskaitęs antrąjį pranešimą. Tuo tarpu situacija yra, ko gero, daug paprastesnė: abidvi mokslininkų gru-

pės skelbdamos apie savo atradimus moksliniuose (!) leidiniuose pateikė tikriausiai daugiau svarbios informacijos – pavyzdžiui, apie tų agurkų vartojamą kiekį, santykį su kitais produktais, paruošimo būdus, vartotojų amžių, jų kūno ar psichikos ypatybes ir t. t., ir dar daug šiaip jau ne specialistui ne itin suprantamų dalykų. Bet juk lietuviško laikraščio žurnalistas neskaitė Meksikos ar Norvegijos mokslinių žurnalų – geriausiai atveju jis peržvelgė kokių populiarių Amerikos laikraštį ir prisidengdamas rubrika „pagal užsienio spaudą“ iš jau sutrumpinto ir supopuliarinto pranešimo atrinko tai, kas jam pasirodė reikalinga. Atrodytų, pateikta iš esmės teisinga informacija; tačiau suardžius specialųjį kontekstą ji sukelia dezinformacijos efektą. Priežastis – tikriausiai žurnalisto nekompetentingumas, bet ne specialiose srityse (negalima reikalauti iš žurnalisto, kad jis išmanytų kartu mediciną, meną, kulinariją lygiai taip pat kaip gydytojas, menotyrininkas ir vyriausiasis restorano virėjas), o savojoje: žurnalistas turi išmanyti, kaip pateikti informaciją.

Kokia tad padėtis specialiose informacinėse (žinių) laidose? Įsijunkime, pavyzdžiui, *Panoramą*. Pirmiausia – apie tai, kur išvyko prezidentas, su kuo susitiko premjeras, kokio įstatymo neįstengė priimti seimas; paskui – kokią nesąmonę iškrėtė šilumos tinklai (dar padidino kainas) arba savivaldybė (nutarė nudažyti taksi vienoda spalva); toliau iš užsienio – vėl apie prezidentų ir premjerų susitikimus, karo veiksmus, katastrofas ir stichines nelaimes; grįžtame į Lietuvą – keletas nesusipratimų (policija kažką sulaukė be reikalo), nusikaltimų (policija nesulaukė ir tikriausiai nesulaikys), vienas du vadinamųjų kultūrinių pranešimų, sportas, orai. Ir taip kasdien. Žinoma, per dieną įvyksta daug daugiau visokių dalykų, bet laidos laikas ribotas, vadinasi, pateikiama svarbiausia informacija. Rodos, natūraliai turėtų kilti klausimas (tik ar daug kam kyla?): pagal kokius kriterijus nustatomi prioritetai ir proporcijos? Ar yra kokių svarių argumentų, įrodančių, kad premjero kalba seime įdomesnė už mokslininko pranešimą konferencijoje, kad finansų ministro susitikimas su Europos banko delegacija svarbesnis už poeto susitikimą su skaitytojais, kad informacija apie leidžiamus įstatymus reikalingesnė už

informaciją apie leidžiamas knygas, pagaliau, kad mums būtina žinoti apie visus nusikaltimus ir katastrofas, o ne apie meno parodas, koncertus, spektaklius? Pateikiamos informacijos struktūra ir proporcijos (knieti pasakyti tiesiog: disproporcijos) formuoja žinių aruodą, o šis savo ruožtu – mąstymo būdą. Apie ką galvoja žmogus, kasdien stebintis tuščius, nevaisingus politikų ginčus ir bjaurias jų intrigas, skaičiuojantis vis gausėses katastrofų bei stichinių nelaimių aukas, vos atlaikantis plūstančių iš televizijos ekrano baisių nusikaltimų srautą – vagysčių ir žmogžudysčių, sukčiavimo ir plėšikavimo, banditizmo ir pagaliau terorizmo visos planetos mastu? Apie artėjančią pasaulio pabaigą, be abejo. Keli kuklūs pranešimai apie garsaus tenoro gastroles ar didžiulę knygų mugę nesudaro nei reikiamo įspūdžio, nei juo labiau atsvaros prieš tai pateiktai siaubo informacijai. Ir kaip samprotauja šitokių „panoramų“ žiūrovas? Maždaug šitaip: anksčiau to nebuvo – seniausiais laikais Jėzaus apaštalai skelbė žemėje evangeliją, dieviškasis Dante kūrė savo *Dieviškąją komediją*, Shakespeare’as aprašė gražiausią pasaulyje Romeo ir Džuljetos meilę; o ir pas mus buvo tauriausių žmonių: Kudirka, Maironis, Čiurlionis... Taip, mes neturime statistinės ar dokumentinės medžiagos apie praėjusių amžių nusikaltimus (tiesa, apie Maironio ir Čiurlionio laikus šiokių tokių dokumentų ir statistikos yra, bet tai veikiau mokslininkų, o ne „panoramų“ žiūrovų interesų domenas). Tačiau nereikia jokių ypatingų dokumentų ar statistikos: tiesiog kritiškas mąstymo būdas, gebėjimas naudotis informacija ugdomi ne prie televizoriaus... Biblijoje aprašyta ar paminėta daugybė žiauriausių ir klastingiausių anos herojiškos epochos nusikaltimų: nesugyveno jau pirmieji žemėje gimę žmonės – brolis nužudė brolį; vienuolika garbaus patriarcho sūnų pardavė dvylikąjį brolį į vergovę; pats Dievas turėjo nušluoti nuo žemės paviršiaus kelis miestus, nes perauklėti jų gyventojus buvo nebeįmanoma; paskui Dievas pasiuntė žmonėms savo sūnų, ir jie jį begėdiškai išdavė, išjuokė ir nukryžiuojo, o ir daugelis jo apaštalų buvo žiauriai nukankinti. Dante pragare sutiko ne tik minias vagių, plėšikų, sukčių, išdavikų, bet ir keletą popiežių – tad ką jau kalbėti apie mūsų politikus! Gražiausioji Shakespeare’o meilė bu-

vo negailestingai numarinta šlykščiausių intrigų – o kokių dar piktadarybių randame *Hamleto*, *Otelo*, *Karaliaus Lyro* puslapiuose! Šiaip jau informacijos apie žiaurią žmonijos praeitį netrūksta, ir norint ją visai nesunku rasti. Kita vertus, kone kasdien vien Vilniuje išeina bent viena gera knyga; beveik kas vakarą rašytojų klube aptariamos šios naujos knygos, skaitoma poezija ir proza, diskutuojama su rašytojais, vertėjais, leidėjais ir literatūros žinovais; keliolika sostinės meno galerijų kas dvi savaites keičia savo ekspozicijas, kviečia į parodų atidarymus, susitikimus su menininkais ir menotyrininkais; teatrai paprastai poilsiauja tik pirmadieniais, užtat sekmadieniais dažnai rodo du spektaklius; aukštosios mokyklos, mokslo institutai organizuoja įdomiausias konferencijas ir diskusijas... Visų kultūros proceso įvykių nė nesuminėsi, ogi vertėtų juos ne tik paminėti – juos reikia giliai suvokti, išgyventi; tik tuomet galėtume manyti, kad turime informaciją apie pasaulį, kuriame gyvename. Bet apie ką informuoja informacinę visuomenę masinės informacijos priemonės?!

Internetas šiaip jau nėra priskiriamas prie masinės informacijos priemonių. Jis „atsirado kaip elektroninio susirašinėjimo forma... Tada buvo aišku, kad kompiuterinis ryšys tėra bet kokio kito techninio ryšio – telefono, telegrafo – atmaina“, – paprastai ir labai taikliai aiškina G. Mažeikis [4: 36]. Tačiau dabar jau nėra jokių abejonių, kad tai galingas ir universalus informacijos šaltinis. Labai schemiškai internetą galima palyginti su didžiule biblioteka – daug didesne už žinomas ir net paprastai įsivaizduojamas. Čia galima pavartyti šios dienos laikraštį su naujausiomis žiniomis, pastudijuoti rimtas mokslines knygas įvairiausiomis mokslo šakomis; galima užsimiršus skaityti ilgiausią poemą arba romaną; meno skyriuje galima pasklaidyti tapybos albumo puslapius, pasiklausyti muzikos; čia yra aibė anekdotų, horoskopų, politikos, pornografijos; yra čia ir tokių dalykų, kurių paprastos bibliotekos negali sau leisti „dėl techninių kliūčių“ arba kurie išvis nepriklauso bibliotekos kompetencijai: internete galima pasiklausyti praėjusios savaitės radijo laidų, sužinoti rytdienos traukinių tvarkaraštį, sukritikuoti kolegų pranešimo konferen-

cijoje tezes, pagaliau užsisakyti picą ir apmokėti sąskaitą. Visų interneto galimybių ne tik išnaudoti, bet ir suminėti, ko gero, neįmanoma, o ir aptarti šį fenomeną visapusiškai būtų pernelyg sudėtinga – minėta diskusija apie tinklo kultūrą [4: 36–42] tėra lašas jūroje. Taigi – bent kelios refleksijos dėl interneto kaip informacijos šaltinio informacinės visuomenės formavimosi laikotarpiu.

Vadinamosios interneto svetainės dažnai sukuriamos reklamos sumetimais: kokia nors firma pristato savo produkciją, čia pat per internetą galima šias prekes užsisakyti. Bet gali būti tiesiog informacinių, pažintinių svetainės sukūrimo intencijų. Vienos tautinės mažumos Lietuvoje kultūros centras sumanė pristatyti interneto vartotojams savo tautos dailininkus, gyvenusius ir kūrčius Lietuvoje: portretas, trumpa biografija, kūrybinė charakteristika, keletas paveikslų. Ruošiant medžiagą susidurta su problemomis: vieno dailininko nėra portreto, kito – gimimo ar mirties datos, trečio prieinamuose albumuose ar knygose yra tik pora ne itin reikšmingų paveikslų. Projekto vadovė rado išeitį iš keblios padėties: paskelbsime, ką turime, o pabaigoje prirašysime, kad būtume labai dėkingi tiems svetainės lankytojams, kurie turi daugiau informacijos ir galėtų jos mums suteikti. Taip atseit internete įprasta daryti. Tai, žinoma, labai gražu – nepretenduoti į išsamų žinojimą, pasimokyti iš kitų, geriau nusimanančių. Bet ko vertas toks informacinis interneto puslapis? Žinovai tik pasijuoks iš tokių informacijos rengėjų, nes turi po ranka ar bent jau yra matę ne vieną knygą, kur yra visi portretai, datos ir visa kita. O koks nors studentas, ieškantis internete medžiagos savo studijoms, pamanyt, kad XIX amžiaus tapytojas – tokia pat paslaptinga figūra kaip ir koks nors ankstyvųjų viduramžių veikėjas: tik tiek informacijos istorija išsaugojo. Kiek tokių svetainių yra internete? Tikriausiai gana daug, nes dėl pagarsėjusio pasaulinio voratinklio „demokratiškumo“ bet kas čia gali pristatyti bet ką ir bet kaip. Kad ir kaip būtų keista, kai kurios profesionaliai sukurtos pornožvaigždžių svetainės atrodo kur kas informatyvesnės už daugelį diletantų parengtų šviečiamųjų ir pažintinių. Beje – tai ne tik keista, bet tiesiog apmaudu: vargu ar vartančiam erotinius inter-

neto puslapius labai rūpi tikslūs ir išsamūs duomenys apie gražuoles, o ten, kur labiausiai tikimasi tikslios ir išsamios informacijos, jos kaip tik ir trūksta. Yra mat ne itin ryškus (iš pirmo žvilgsnio), bet esminis skirtumas tarp interneto kaip galimybės „publikuotis“ ir, tarkime, knygų ar žurnalų. Ne kiekvienas menotyrininkas ar meno istorikas ryžtųsi parengti studiją apie kokią nors dailininkų plejadą; tuo tarpu internetinis tokios studijos variantas vilioja daugelį mėgėjų. Net pasiūlyti savo eilėraščių žurnalo redakcijai reikia turėti tam tikros drąsos, pasitikėjimo savimi, nes galimi nemalonūs išgyvenimai, pavyzdžiui, redaktoriui nepritarus poeto įkvėpimo polėkiui. Viena ponija sakėsi neduosianti *Naujajai Romuvai* savo kūrybos, nes ji greičiausiai būtų atmesta; užtat internete ji mielai skelbia savo rašinius, skaito kitų parašytus tekstus, diskutuoja su autoriais. Jai patinka šis interneto „demokratiškumas“, tiksliau sakant, jo anonimiškumas arba, kaip ji tai vadina – „becenzūriškumas“; ji įsitikinusi, kad dalyvauja šiuolaikiniame literatūriniame gyvenime. Iš šalies žvelgiant aišku, kad tai – gryna iliuzija. Psichologiškai pasakytume, kad turime reikalą su kompensacijos reiškiniu – visai kaip neurozės atveju: nedermė tarp asmenybės ir jai reikšmingo tikrovės aspekto (šiuosyk – literatūrinės kūrybos) įveikiama neracionaliai ir neproduktyviai; *Id* norai pranoksta *Ego* galimybes, ir kol *Ego* snaudžia ar nesugeba, nesiryžta rimtai ir tikslingai veikti, *Id* sugėba apmauti *Ego* ir pakišti pakaitalą vietoj tikrojo pasitenkinimo – šitaip dar labiau paralyžiuojamas *Ego* aktyvumas, o tai reiškia, kad sulėtinama ar net stabdoma asmenybės raida. Šiuo atžvilgiu internetas mielai suteikia prieglobstį silpnoms (paprastai sakoma – kompleksuotoms) asmenybėms, bet jis negydo neurozių, veikiau jas konservuoja.

Pagrindinis informacinės visuomenės (arba jos formavimosi proceso) bruožas – nepaprastas informacijos srauto suintensyvėjimas, arba – galima pabrėžti kitą aspektą – informacija darosi vis prieinamesnė. Technologijos čia atlieka koeficiento funkciją – dauginant informacijos kiekį, arba katalizatoriaus – lengvinant priėjimą prie informacijos. Tokiomis sąlygomis smarkiai didėja *informuotumo iliuzijos* pavojus. Iš interne-

to (ar net iš laikraščio) galime sužinoti, pavyzdžiui, kokią patiekalą mėgsta pusryčiams Anglijos karalienė arba kiek kainavo jos naujausia suknelė – ar tai reiškia, kad bent kiek pažinome karališkosios šeimos istoriją ir tradicijas? Praktiškai bet kas gali sužinoti bet ką – taigi ypač pavojinga darosi visažinystės šmėkla. Naujai ir įsakmiai išskyla sena (nuolatinė) problema: suvokti turimos informacijos reikšmę, jos vietą ir vaidmenį visuotiniame informacijos kūryje ar bent jau tam tikrame specialiaame kontekste. Vienas *Naujosios Romuvos* bičiulių diskusijos dalyvis nuoširdžiai aiškino, kad M. Kopernikui įrodžius, jog Žemė sukasi aplink Saulę, o ne atvirkščiai, kaip kad buvo manyta anksčiau, religija žlugo galutinai ir negrižtamai. Iš tikrųjų, Koperniko atradimas – rimtas smūgis Biblijos kosmologinei koncepcijai, bet ekstrapoliuoti jį į religijos fenomeną apskritai – mažų mažiausiai nekorektiška; ir jau visai neprideramai nuskaubė šią pastabą diskusijoje apie senovės baltų tikėjimo ypatumus ir tradicijas. Atrodytų, žmogus turi visai teisingą informaciją – ir visiškai nesuvokia, kur ją pritaikyti. Šis diskusijos dalyvis – „paprastas“ žmogus: apie jokiais informacinėmis technologijomis jis nenusimano ir kompiuteriu, tikriausiai, naudotis nemoka. O ką sakyti apie šiaip riboto proto žmones, bet nuolat lankančius internetą? Ar informacinės technologijos, internetas neprisideda sparčiai dauginant tokios rūšies žinovų?

Visuose minėtuose pavyzdžiuose vienaip ar kitaip pasireiškė bendra informacija operuojančių žmonių – rengėjų, skleidėjų, rinkėjų, vartotojų – bėda (pasakykime net griežčiau – yda), kuri jau buvo įvardyta kaip kritiško požiūrio į informaciją nebuvimas. Informacinės visuomenės formavimosi sąlygomis, t. y. siautėjant informacijos sukuriui, vieniems jis nespėja ar išvis negali susiformuoti, kitiems gresia jo greitesnis ar lėtesnis išnykimas. Bet ar anksčiau jis buvo būdingesnis žmonijai? Atrodo, kad visada tai buvo labai negausios žmonių kategorijos dovana, o krikščioniškoje aplinkoje toks požiūris tiesiog negalėjo įsigalėti. Šiaip jau tai būdinga visoms religijoms: grynai religingas požiūris į informaciją visada nekritiškas (nors nebūtinai atvirkščiai), bet kam linksėti į kaimynus, apsidairykime savoje krikščioniškoje Vakarų tradicijoje. Nerei-

kie jokių specialių tyrimų ar apklausų, kad įsitikintume, jog didžioji dauguma krikščionių nėra skaitę Biblijos arba skaitė vos kelias dešimtis iš pusantro tūkstančio puslapių. Vien tai jau gražus požiūris į informaciją rodiklis: negalima būti vairuotoju žinant tik trečdalį eismo taisyklių – kaip galima būti krikščioniu nežinant nė dešimtadalio pagrindinio dokumento? Bet – gal veikiau apie tai, ką krikščionys žino. Jie žino (daugmaž), kaip Dievas sukūrė pasaulį ir kad moterį jis sukūrė iš vyro šonkaulio (Pr 2, 22); betgi kiek aukščiau tame pačiame puslapyje parašyta, kad Dievas sukūrė kartu vyrą ir moterį, palaimino juos ir liepė jiems daugintis (Pr 1, 27–28) – šito niekas nežino arba nekreipia į tai dėmesio, nes kitaip turėtų mokėti paaiškinti, kam Dievas, sukūręs abudu žmones iš karto, darė paskui užmigdytam Adamui tą sudėtingą operaciją. Krikščionys žino dešimt Dievo įsakymų, bet tikriausiai neįtaria, kad Mozei Dievas įteikė kiek kitokį šių įsakymų variantą (Iš 20, 1–17), o kažkas rašydamas Katekizmą leido sau iškreipti Dievo žodį. Naująjį Testamentą krikščionys žino kiek geriau už Senąjį, bet informacijos recepcija čia yra dar kurioziškesnė. Štai vienas iškalbingas pavyzdys. Per Velykas bažnyčiose skaitomos eilutės apie tai, kad paskutinį sykį vakarieniaudamas su mokiniiais Jėzus padalijo jiems duoną ir vyną ir prisakė daryti tai jo atminimui (taip buvo įsteigta eucharistija). Kur tai parašyta? Tikriausiai Evangelijose, Jėzaus biografijose. Pasitikslinkime. Matas – paskutinė vakarienė: Jėzus paėmė duoną... paskui taurę... davė jiems... tarė, kad kitą taurę gers jau Tėvo karalystėje. Ir – „pagiedoję himną, jie išėjo į Alyvų kalną“ (Mt 26, 26–30): nieko nebuvo prisakyta daryti atminimui. Gal Morkus? Paskutinė vakarienė: duona... vynas... tai mano kraujas... gersiu jį naują Dievo karalystėje. Pagiedoję himną, jie išėjo į Alyvų kalną (Mk 14, 22–26). Vėl nieko neprisakyta. Pagaliau Lukas: taurė, malda, duona, malda ir... „Tai darykite mano atminimui“ (Lk 22, 19). Bet štai ketvirtas evangelistas Jonas ne tik apie prisakymą, bet ir apie duoną su vynu nieko nekalba. Tik du evangelijų autoriai buvo tarp dvylikos artimiausių Jėzaus mokinių ir dalyvavo toje vakarienoje – Matas ir Jonas; nei vienas, nei kitas nemini mokytojo prisakymo dalytis vynu ir duona

jo atminimui. Morkus nebuvo tą vakarą su Jėzumi, bet paskui tapo visuose Jėzaus žygiuose dalyvavusio Petro palydovu ir vertėju ir savo evangeliją surašė iš Petro žodžių; bet ir jis nemini Jėzaus prisakymo. Net jeigu darytume prielaidą, kad tie reikšmingi žodžiai vis dėlto buvo ištarti ir (o tai jau, turint galvoje momento bei visos vakarienės svarbą, tiesiog neįtikėtina), kad Matas buvo trumpam išėjęs iš kambario, Jonas, mylimiausias Jėzaus mokinyš, vakarienėje sėdėjęs prisiglaudęs prie mokytojo krūtinės, toje krūtinėje užmigo, senas beraštis Petras mokytojo žodžių nenugirdo, nesuvokė ar paprasčiausiai pamiršo paskui apie tai pasakyti Morkui, – vis tiek nesuprantama, iš kur Lukas žino visas vakarienės detales ir net Jėzaus žodžius pateikia kabutėse kaip autentiškus: jisai pats vakarienėje nedalyvavo, vėliau sėmėsi informacijos iš Pauliaus, su kuriuo daug keliavo ir bendravo – bet juk ir Paulius nebuvo tą vakarą su Jėzumi. Taigi turime informaciją iš vadinamųjų „trečių rankų“, kai tuo tarpu „pirmos rankos“ yra tuščios. Tiesa, Jėzaus prisakymas dalytis duona ir vynu jo atminimui minimas dar Pirmame laiške korintiečiams (1 Kor 11, 23–25) – bet tai vėl Paulius, kuris su Jėzumi nebendravo... Neteko girdėti, kad krikščionims būtų iškilę kokių abejonių dėl šios informacijos patikimumo, kaip ir dėl daugelio kitų keblių vietų Jėzaus biografijoje, o ir visoje šventojoje istorijoje. Tokia religingo patiklumo tradicija tikrai nėra trąši dirva kritiškam mąstymui išdygti. Daug geresnės yra sąlygos auginti nekritišką požiūrį į informaciją: menkas išsilavinimas apskritai, nekompetentingumas daugelyje atskirų sričių, su kuriomis tenka kasdien susidurti, gyvenimo tempų spartėjimas, nuolatinė laiko stoka – ne tik ramiai susikaupus mąstyti, bet ir deramai apdoroti visais kanalais plūstančią informaciją *etc.*, *etc.*

Tačiau informacinė visuomenė ne tik negalima, bet tiesiog neįsivaizduojama be rafinuoto jautrumo informacijai. Nuolatinę žmogaus problemą, *kaip gauti informacijos apie objektą*, pats metas performuluoti į *kaip gauti informacijos apie informaciją*. Technologijos čia nedaug gali pagelbėti – ne joms tenka esminis vaidmuo informacinėje visuomenėje. O ir informacinės visuomenės definicijoje toji *differentia specifica* turėtų

būti ne technologijos, o pati informacija. Tad performuluokime truputį ir pradžioje minėtą akademiko L. Telksnio apibrėžimą: *informacinė visuomenė yra ta, kuri nori, gali ir moka naudotis informacija*. Mes dar labai toli nuo tokios visuomenės; o ir gerokai technologiškai pažengę Vakarai ne ką arčiau.

Literatūra

1. Informacinių technologijų įtaka visuomenės raidai. Klubas *Paideia*, Lietuvos teisės universitetas, 2001 01 10.
2. *Hegel G. W. F.* Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften, § 515.
3. *Hegel G. W. F.* Philosophie des Rechts, § 309.
4. Tinklo kultūra: pažadai ir nusivylimai // Naujoji Romuva. 2001. Nr. 3.

III skyrius. MOKSLAS

1. DABARTINĖ LIETUVOS MOKSLO BŪKLĖ IR SIEKIAI FORMUOTI STRATEGIJĄ

Dabartinė Lietuvos mokslo būklė nežada jai lengvų kelių siekiant europinio lygio ekonominės gerovės ir deramos vietos tarp kitų valstybių. Tai šalies raidai ypač svarbi problema, ją ir aptarsime keturiose plotmėse.

Lietuva žinių ir informacinių technologijų keičiamame pasaulyje

Gyvename pasaulyje vykstančių didelių permainų laikotarpiu, kai iš industrinės ir poindustrinės visuomenės sparčiai pereinama į žinių ir informacinių technologijų visuomenę. Ateinanti epocha iš esmės keičia senąją naujomis, vadinamosiomis skaitmeninėmis, technologijomis. Be jų, sparčiai plintančių ir tobulėjančių, civilizuotas pasaulis jau dabar negali apsieiti. Būdingiausi nauji ateinančios epochos ekonomikos bruožai – tai globaliniu mastu laisvas (laikantis tik tam tikrų teisinių normų) ir greitas žinių, kapitalo ir intelekto judėjimas [1].

Jau dabar vis didesnėje pasaulio dalyje kapitalas gali keliauti beveik nepaisydamas valstybių sienų ir beveik bet kur organizuoti jam naudingą gamybą ar kitą verslą ir taip pat greitai pasitraukti perkeldamas gamybą kitur. Intelektas, vadinamojo žmogiškojo kapitalo, judėjimui jau ne visuomet būtinas mechaniškas keliavimas. Didelę dalį programinės įrangos informacinių technologijų korporacijos gamina Indijoje, gamyba vyksta bendraujant kompiuterių ryšių kanalais, „protas“ gali dirbti net namuose.

Formuojasi pasaulis, kuriame klestės tik tos šalys ir tautos (jeigu neturi ypatingų gamtos turtų), kur bus geras kapitalo ir intelekto lydinys. Abi komponentės būtinos. Kapitalas šalyje su menku intelektu duos jai mažesnę naudą, gali veikti sunkiai kontroliuojamas, pasitraukdamas kitur gali palikti gyventojams ir vyriausybėms rimtų problemų. Intelektas be kapitalo retai gali visiškai atskleisti ir panaudoti savo galimybes. Todėl žmogiškojo intelekto kapitalas, taip pat kaip ir finansinis kapitalas, visada bus linkęs migruoti ten, kur jam naudingiau, neišvengiami jo nuostoliai dėl „protų nutekėjimo“.

Tokioje įvykių tėkmėje ekonomiškai silpna Lietuva atsiduria labai sunkioje situacijoje. Formuojant intelektą lemiamą reikšmę turi mokslas.

Mokslas: sąvoka, supratimas, reikšmė

Apie ką bekalbėtume, pirmiausia reikia susitarti dėl sąvokų. Kad susikalbėtume, jos turi būti vienodai suprantamos. Todėl dabar lyg ir paprastas klausimas, kurį akademinėje auditorijoje net nedrąsu ištarti: „Kas yra mokslas?“.

Bet būtent netikėti paprasčiausi klausimai, kai klausama lyg ir savaime aiškių dalykų, kartais labai suglumina. Ir į manąjį klausimą ne taip jau retai išgirsi vos ne tokį atsakymą, kad „mokslas yra mokslas“.

O gal klausimas ne toks jau ir paprastas? Juk mokslas yra daugiaplanė sąvoka, apibūdinanti ir tam tikrų žinių visumą, ir įvairių jų kūrimo, iš dalies ir naujo panaudojimo veiklą. Riba tarp mokslo ir kitokios kūrybinės veiklos, sakykim, inžinerinės ar techninės kūrybos, ne visada ryški. Nors pagrindinėms mokslo ir su juo susijusios įvairiausios technologinės plėtros ir kitokios taikomosios veiklos sąvokoms apibrėžti pasaulyje sudaryti ir naudojami keli garsūs vadovai – *manuals* (Frascati ir kt.), dėl to, kas priskirtina ar nepriskirtina mokslui, ne taip jau retai ginčijamasi, net akademinėje visuomenėje, ypač kai susirenka įvairių mokslo sričių atstovai. Lietuvoje prie supratimo painiavos, ypač už akademinės visuomenės ribų, prisideda ir tai, kad žodis mokslas lietuvių kalboje tra-

diciškai vartojamas ir kita prasme – nusako tai, kas įgyjama mokykloje ar universitete ir yra susiję su mokymusi, lavinimu ir švietimu (sakome pradinis, vidurinis, aukštasis mokslas, anksčiau sakydavo „mokslų eiti“, „leisti į mokslus“ ir pan.).

Tad kas yra mokslas atsiribojus nuo švietimo, mokymosi ir mokymo? Koks pagrindinis skiriamasis kūrybinės veiklos bruožas leidžia spręsti, kad ta veikla priskirtina mokslinei kūrybai? Tas bruožas yra tam tikro intelektualinio produkto – naujų mokslo žinių – gamyba. Mokslas kuria tai, kas trumpai vadinama mokslo žiniomis – mokslinio pažinimo kriterijus atitinkantį naują žinojimą ir atskleidžia galimybes juo naudotis. Esminis šios kūrybos elementas yra mokslinis tyrimas.

Mokslo žinios yra ne vienintelis mokslinės kūrybos produktas. Kartu atsiranda ir tobulėja sugebantys jas kurti ir naudotis kitur sukurtomis mokslo žiniomis žmonės – mokslininkai. Negalima išmokti daryti tai, ko dar niekas nedarė, pačiam to nedarant. Mokslininkai sudaro intelektualinį potencialą, disponuojantį naujausiomis mokslo žiniomis.

Mokslo žinios yra dvasinė vertybė. Panaudojamos praktinėje žmonių veikloje, jos plečia žmogaus galimybes ir sudaro sąlygas kurti naujas materialines vertybes – technologijas, gaminius, paslaugas. Tokiame vertybių virsme paprastai būna svarbi inžinerinė, technologijų kūrimo ir kitokia kūryba, kuri savo ruožtu gali pareikalausiti naujų mokslinių tyrimų.

Per švietimą, aukštąjį mokslą tapdamas visuomenės savastimi, mokslas kelia visuomenės, vadinamojo žmogiškojo kapitalo, kokybę. Mokslu pagrįsto žinojimo ir sugebėjimų juo naudotis retai būna per daug. Maža šalis, tokia kaip Lietuva, tik nedaug mokslo žinių gali sukurti pati, o ypač daug turi susirasti ir sugebėti pasiimti iš kitur, tačiau tai irgi neįmanoma nedarant mokslinio tyrimo darbo.

Pirmaujančios ekonomikos šalyse mokslo ir jo dėka atsirandančių technologinių naujovių panaudojimas duoda didelę dalį, iki kelių dešimčių procentų, ekonomikos prieaugio. Lietuvoje padėtis iš esmės skiriasi.

Vargu ar galima abejojti, kad mokslu pagrįsto išmanymo ir sugebėjimų juo naudotis stoka Lietuvoje, kartu su moralinių normų stoka ir

išorės faktoriais, yra pagrindinės ekonominio nuosmukio ir lėšų stygiaus, nuo kurio kenčia ir mokslas, ir švietimas, ir daug kas kita, priežastys.

Lietuvos mokslo galios ir negalios, vieta valstybėje

Dabartinę Lietuvos mokslo būklę apibendrintai galima apibūdinti didele laisve ir skurdžia egzistencija. Praėjus dešimčiai metų po nepriklausomos valstybės atkūrimo ir po atkūrimą lydėjusių drastiškų ekonominių permainų, Lietuvos mokslas, valstybės vos palaikomas, pripranta gyvuoti naujomis sąlygomis. Yra klestinčių mokslininkų, net mokslininkų grupių, bet jų nedaug. Vyrauja akademinės bendruomenės nepasitenkinimas dabartine mokslo būkle ir netikrumas dėl ateities. Net tose srityse, kur mokslas pergyvena tarsi renesansą ir fundamentalių mokslo darbų skelbiama kaip niekada daug (iš tokių pirmiausia galima paminėti Lietuvos istorijos tyrimus), mokslininkai išleidžiami nemokamų atostogų, į pensiją ir panašiai. Nepasitenkinimas kyla ne tik dėl šalies ekonominio nuosmukio, bet ir dėl pernelyg žemos mokslo padėties valstybės prioritetų skalėje, menko savo mokslininkų pasitelkimo ekspertais, konsultantais sprendžiant svarbias šalies problemas.

Valstybė remia mokslą pagal savo skylėto biudžeto išgales, realiai nelaikydama mokslo prioritetu. Mokslininkams atrodo – kad mažiau negu valstybės išgalės ir priedermė. Lietuvoje mokslui tenkanti bendrojo vidaus produkto dalis yra viena mažiausių Europoje. Valstybė, braškant jos ekonomikai, atrodo, nemato didelio reikalo remti mokslą, nesitikėdama iš jo greitos naudos.

Skurdi mokslo egzistencija nevilioja rinktis mokslininko profesiją. Atsivėręs turtingas laisvasis pasaulis vilioja moksliniam darbui linkusį jauną žmogų galimybėmis pasireikšti moksle išvykus kitur, dažnai visiems laikams. Pasisekus tai gali būti naudinga ne tik atskiram individui, bet ir šaliai, jeigu ryšiai su ja neprarandami. Tačiau, kai tokia vienos krypties migracija darosi visuotinė, jos neigiamus padarinius valstybės ir tautos likimui sunku prognozuoti. Tokia padėtis netoleruotina ir reikalauja iš valstybės daugiau dėmesio mokslui. Mokslininkai, ko gero, per-

daug ilgai laukė savo eilės, kol valstybę valdyti ėmėsi politikai sprendė kitas jiems svarbesnes problemas.

Lietuva – jauna, pagal Europos standartus neturtinga valstybė. Jos mokslas – be ilgo laisvo vystymosi tradicijų, iš esmės irgi jaunas, prispaustas skurdo. Tačiau Lietuvos mokslas paveldėjo iš senosios sistemos gana stiprias, nors ir nesubalansuotas, orientuotas ne tik į Lietuvos, bet ir į buvusios supervalstybės reikmes, intelektines pajėgas ir tam tikrą tyrimų bazę. Norvegijos mokslo tarybos ekspertai, vertinusieji atkurtojos Lietuvos valstybės mokslą, konstatavo, kad nors mokslas ir aukštasis mokslas finansuojami nepakankamai, o mokslo tyrimų ir studijų bazės yra silpnos, daugelio kryptių mokslo tyrimai atitinka tarptautinį lygį, o visuomenės išsimokslinimas Lietuvoje gali būti pagrindas gyvenimo sąlygoms gerinti. Deja, pastarojo dešimtmečio ekonomikos pokyčiams ir iš dalies užprogramuotai jos ateičiai Lietuvos mokslas didelės įtakos nedarė ir vargu ar galėjo daryti. Nebent netiesiogiai, per švietimą, specialistų naujoms veiklos sritims rengimą.

Inžinieriai mokslo naudą paprastai pirmiausia mato per poveikį technologijoms ir gamybai. Mokslas, kaip ir bet kas kita, naudą gali duoti tik kai juo naudojamosi ir mokama naudotis. Minėtųjų Norvegijos ekspertų rekomendacijose Lietuvos mokslui, kurių vienos galėjo patikti, kitos – ne, bet apskritai labai geranoriškose, buvo ir nelabai atkreipęs dėmesį patarimas, kaip turi mokslu naudotis šalies vadovai ir politikai: prieš priimdami svarbius sprendimus, kai reikia mokslinės kompetencijos, jie privalo tartis su savo šalies mokslininkais. Gal tai norvegiška praktika, Lietuvoje tikrai daug ko neturime, bet Lietuvoje paprastai labiau linkstama pasikliauti iš kitur atvykusiais ekspertais, neretai žemesnės kvalifikacijos ar tokiais, kuriems Lietuvos reikalai negali rūpėti labiau negu šalies mokslininkams.

Pastangos formuoti strategiją, susikalbėjimo ir politinio pasiryžimo valstybės raidą sieti su mokslu stoka

Skyrelio pavadinime yra žodžiai „siektai formuoti strategiją“. Pirmajaujančios ekonomikos šalyse mokslo plėtotos strategija yra svarbi vals-

tybės plėtotės strategijos dalis. Pas mus dėl jos ne visada susikalbama, nors apie ją diskutuojama nuo Nepriklausomybės atkūrimo pradžios. Pirmoji strateginė nuostata, kuri pasirodė būtina vykstant godžiam valstybės ir visuomenės turto persikirstymui, buvo esminių politinių ir ekonominių permainų laikotarpiu išsaugoti pagrindinį mokslo potencialą. Paskui rengta ne vieną strateginį programinį dokumentą. Vien Lietuvos mokslo taryba yra jų parengusi keletą – tai ir „Lietuvos mokslo tikslai ir plėtotės principai“ (1994) [2], ir „Lietuvos mokslo ir studijų plėtotės strateginės nuostatos“ (1997) [3], ir „Lietuvos mokslo ir studijų plėtotės strateginės nuostatos – 2000“ (1999) [4]. Mokslų akademijos ir Mokslo ir studijų departamento iniciatyva parengta Lietuvos mokslo ir technologijų „Baltoji knyga“ (2000–2001) [5; 6].

Visos strategijos orientuoja į Valstybę, kuri remiasi mokslu, ir į mokslą, vystomos šalies plėtojimo tikslais. Problema – kiek būtina ir kiek įmanoma skirti šalies mokslui lėšų ir kaip jas naudingiausiai paskirstyti, kai jų vis tiek bus labai nedaug. Iki šiol tokie strateginiai dokumentai, jeigu ir sudomindavo pavienius politikus, tai tik trumpam.

Dvi kraštutinės valstybės paramos mokslui nuostatos – daugiausia remti darnią mokslo plėtotę, skatinant visų mokslininkų iniciatyvą, ir elitinį prioritetinį mokslą, orientuotą į tam tikras gamybos šakas. Abiem atvejais – pirmenybę teikiant aukšto lygio mokslui, aukštojo mokslo studijoms reikalingam mokslui ir Europos mokslo erdvės formavimui tinkamam mokslui. Tikriausiai, formuosis tarpinė nuostata.

Abiem atvejais argumentus diktuoja rinkos ekonomika, tik kiti interesai. Labai svarbu, kad investicijų į mokslą praradimo rizika būtų maža. Skurdžiose šalyse visada efektyvios, be rizikos, būna investicijos į gyventojų kokybę. Valstybė taip investuodama teisę ir pareigą rizikuoti investicijų panaudojimu perduoda kitiems – savo piliečiams, firmoms. Maždaug tokios yra investicijos į harmoningą mokslo plėtotę – šalies infrastruktūrą ir žmogiškąjį potencialą. Tačiau Lietuvoje yra aukšto lygio mokslo, kuriuo gali remtis efektyvi gamyba. Investicijų tokiam mokslui remti nauda pasisėkus gali būti didelė, tačiau ir rizika didesnė.

Mokslo plėtotės strategija turi būti derinama su ilgalaikė valstybės plėtotės strategija, kuri neturi priklausyti nuo valdančiųjų politinių partijų ir vyriausybių kaitos. Deja, tokios strategijos neturime.

Padėtį iš esmės pakeisti gali tik realus politikų pasiryžimas valstybės raidą sieti su mokslu ir didelė greita investicija į Lietuvos mokslą. Investuoti turėtų nebūtinai vien valstybė, investicijos galėtų būti iš tikslinių paskolų, privačių investuotojų, bet valstybės parama ir garantijos būtinos. Per trumpą kelerių metų laikotarpį, reikalingą investicijoms efektyviai įsisavinti, reiktų investuoti apie 1 milijardą litų. Pirmiausia – į mokslo infrastruktūros ir biomedicininį, technologijos ir fizinių mokslų tyrimų bazių atnaujinimą. Investicijos turi būti labai tikslingos ir nedaromos lygiavos principu, o orientuotos į šalies ūkio plėtotės perspektyvą. Kartu turi augti kasmetinė parama mokslui siekiant Europos Sąjungos šalyse mokslui skiriamos bendrojo vidinio produkto (BVP) dalies bent vidurkio. Tai neatidėliotina. Uždelsus investicijas įsisavinti greit nebus kam.

Literatūra

1. *Thurow L. C.* The future of capitalism. Penguin books, 1997.
2. Lietuvos mokslo tikslai ir plėtotės principai // Lietuvos mokslo tarybos dokumentai. Informacinis leidinys. Vilnius, 1994. Nr. 7. P. 14–21.
3. Lietuvos mokslo ir studijų plėtotės strateginės nuostatos // Lietuvos mokslo tarybos dokumentai. Informacinis leidinys. Vilnius, 1997. Nr. 11. P. 25–38.
4. Lietuvos mokslo ir studijų plėtotės strateginės nuostatos // Lietuvos mokslo tarybos dokumentai. Informacinis leidinys. Vilnius, 1999. Nr. 16. P. 28–42.
5. Lietuvos mokslo ir technologijų baltoji knyga. Projekto santrauka. Vilnius: Mokslo ir studijų departamentas prie ŠMM, 2000. P. 37.
6. Lietuvos mokslo ir technologijų baltoji knyga. Vilnius: Mokslo ir studijų departamentas prie ŠMM, 2001. P. 191.

2. INFORMACINĖS VISUOMENĖS IŠŠŪKIAI RENGIANT TEISININKUS

Kelis pastaruosius dešimtmečius pasaulyje vyksta sparti informacinės visuomenės plėtra. Nuo pirmų rimtų žingsnių šioje srityje, kai 1969 metais pradėjo funkcionuoti eksperimentinis tinklo ARPANET fragmentas Jungtinėse Amerikos Valstijose ir pirmųjų prof. Masudos darbų 1972 metais Japonijoje, iki šių dienų praėjo ne tiek daug laiko, bet įvyko labai ryškių pokyčių. Tie pokyčiai turėjo didelę įtaką Lietuvai, ir ateityje ši įtaka tik didės. Tai visoms pažangos siekiančioms valstybėms meta rimtus iššūkius. Vienas svarbiausių iššūkių – iššūkis specialistus rengiančioms įstaigoms, visų pirma – aukštosioms mokykloms. Kartu tai iššūkis tiek patiems studijuojantiems, tiek ir jau parengtiems specialistams. Įvairiapusis modernių informacinių ir komunikacinių technologijų pritaikymas bei interneto panaudojimas studijų procese, greita informacijos paieška, dideli prieinamos informacijos srautai, elektroninės bibliotekos, šiuolaikinis distancinis mokymas ir kitos informacinės visuomenės naujos neabejotinai spartina civilizacijos pažangą ir atveria naujas galimybes studijuojantiems. Tačiau šie procesai kartu meta neabejotinus iššūkius visuomenei. Studijų procese prie svarbiausių iššūkių būtų galima priskirti:

- Būtinybę susipažinti su dideliais sparčiai besikeičiančios informacijos srautais, šią informaciją atrinkti, „filtruoti“, analizuoti, išskirti tai, kas svarbiausia.
- Įgytų žinių greitą kitimą ir senėjimą, būtinybę jas nuolat atnaujinti, numatyti, ko gali prireikti ateityje atsižvelgiant į svarbiausias mokslinės techninės pažangos tendencijas.
- Reikalavimą nuolatos atnaujinti studijų procesą, studijų programas, įsisavinti naujas mokymo ir mokymosi technologijas; tam tikrą

mokymo proceso konservatyvumą, sustabarėjimą, nespėjimą su gyvenimu.

Bene rimčiausias atsakas šiems iššūkiams būtų nuolatinis studijų proceso tobulinimas ir tam tikras jo pertvarkymas, prisitaikant prie gyvenimo keliamų reikalavimų.

Kaip nurodoma Lietuvos mokslo ir technologijų baltojoje knygoje, informacinės visuomenės sąlygomis atsiranda būtinybė ir sąlygos pereiti nuo principo „mokyti visam gyvenimui“ prie principo „mokyti visą gyvenimą“ [1]. Tai svarbu visų sričių specialistams, o teisininkams galbūt netgi svarbiau nei kitiems.

Pasaulyje sparčiai besiformuojant naujai informacinei visuomenei, ES Taryba, gerai suprasdama šio proceso svarbą ir siekdama skatinti informacinės visuomenės kūrimą Europoje, įkūrė specialius informacinės visuomenės padalinius ir pradėjo vykdyti įvairius šiam tikslui skirtus projektus [2]. Informacinės visuomenės kūrimo procese daug dėmesio skiriama stengiantis teisinę sistemą pritaikyti prie tokios visuomenės keliamų reikalavimų. Tai apima tiek teisinės bazės keitimą, tiek ir teisininkų parengimą – jie turėtų žinoti informacinių technologijų ypatumus bei darbe pasinaudoti jų teikiamomis galimybėmis. Šie klausimai labai aktualūs siekiančiai integruotis į Europos Sąjungą Lietuvai, tačiau šalies teisinėje mokslinėje literatūroje mažai nagrinėti. Todėl toliau glaustai aptariama informacinės visuomenės raida, jos keliami iššūkiai ir problemos rengiant teisininkus, sugėbančius dirbti išvysčiusios informacinės visuomenės sąlygomis, galinčius spręsti tuos uždavinius, kuriuos teisei kelia sparti informacinės visuomenės plėtra. Problemos analizuojamos Europos Sąjungos, Lietuvos ir Lietuvos teisės universiteto patirties bei perspektyvų kontekste.

Informacinės visuomenės kūrimas

Kalbant apie informacinę visuomenę, visų pirma reikėtų apibūdinti, ką mes tokia visuomene vadiname: tai visuomenė, kurioje svarbiausias produktas yra informacija, o pagrindiniai ištekliai – žinios, tuo tarpu kai industrinėje visuomenėje svarbiausi produktai yra pagamintos

prekės, o pagrindinis išteklis – kapitalas [3]. Platesnis ir išsamesnis informacinės visuomenės apibrėžimas pateiktas Lietuvos informacinės visuomenės plėtros strateginiame plane, patvirtintame Lietuvos Respublikos Vyriausybės [4]: „informacinė visuomenė – tai atvira, išsilavinusi, nuolat besimokanti ir žiniomis savo veiklą grindžianti visuomenė, kurios nariai – paprasti Lietuvos gyventojai ir visų lygių vadovai – gali, moka ir nori visoje savo veiklos srityse efektyviai taikyti šiuolaikinių informacinių technologijų priemones, naudotis savo šalies ir viso pasaulio kompiuterizuotais informacijos ištekliais, o valstybės ir savivaldos institucijos, įstaigos, pasiūlydamos šias priemones ir išteklius, priimti sprendimus, užtikrinti gyventojams prieinamą ir patikimą viešąją informaciją“.

Informacinė visuomenė, besiremianti sparčia modernių informacinių technologijų plėtra bei inovacijomis, sudaro naujas veiklos galimybes visose gyvenimo srityse, kartu iškelia naujus iššūkius tos visuomenės nariams. Vienas iš tokių iššūkių – vis labiau plintantys nusikaltimai informatikai, kai kompiuterinės sistemos naudojamos ir kaip nusikaltimo objektas, ir kaip nusikaltimo instrumentas. Tokie nusikaltimai pasižymi ypač dideliu latentiskumu ir visuomenei gali atnešti didelę žalą.

Šiuolaikinė visuomenė aktyviai naudoja kompiuterizuotomis sistemomis beveik visose gyvenimo srityse – nuo energetikos sistemų, skrydžių valdymo ir kontrolės iki medicininio aptarnavimo informacinių sistemų bei šalies nacionalinio saugumo užtikrinimo sistemų. Netgi maži tokių sistemų funkcionavimo sutrikimai gali būti labai pavojingi tiek atskirai institucijai, tiek šalies mastu. Sparti kompiuterių tinklų, visų pirma „tinklų tinklo“ interneto plėtra sudaro galimybę keistis informacija per telekomunikacines sistemas dideliais atstumais visame pasaulyje, tačiau kartu padidina šių sistemų pažeidžiamumą. Taip, pavyzdžiui, internetu plintantys kompiuteriniai virusai gali per labai trumpą laiką išvesti iš rikiuotės milijonus kompiuterių, tuo keldami grėsmę visai informacinei visuomenei.

Vienas iš pirmųjų žingsnių kuriant informacinę visuomenę buvo žengtas Japonijoje [5]. 1972 metais vyriausybei buvo pateiktas doku-

mentas „Informacinės visuomenės planas: Japonijos nacionaliniai tikslai 2000 metams“. Projekto vadovas buvo prof. Y. Masuda. Šiuo planu Japonijoje numatyta sukurti informacinę visuomenę. Jame buvo pateikta informacinės visuomenės kūrimo vizija ir koncepcija, kurią buvo siūloma įgyvendinti iki 1985 metų, taip pat pateiktas integruotas planas, jungiantis įvairius projektus, būtinus informacinei visuomenei sukurti. Plano tikslas – sukurti tokią visuomenę ir tokią valstybę, kurioje klestėtų intelektualų žmonių kūryba, o ne gausus materialinių vertybių vartojimas. Informacinė visuomenė – tai aukštos intelektualios kūrybos visuomenė. Šis planas buvo gana sėkmingai įgyvendintas. Reikia pabrėžti, kad tarp svarbiausių plano projektų nebuvo projekto, skirto teisiniams informacinės visuomenės pagrindams sukurti. Tačiau minėtame darbe [5] aptariamais ir nagrinėjamiems kai kurie svarbiausi teisiniai informacinės visuomenės klausimai, tarp jų asmens duomenų apsaugos problemos.

Šis planas svarbus ne tik Japonijai, nes kai kurios jo idėjos ir konkretūs darbai turėjo įtakos kuriant informacinės visuomenės koncepcijas bei projektus, o vėliau ir kuriant pačią informacinę visuomenę tiek Europoje, tiek ir pasaulyje.

Europos Sąjungoje pirmi darbai kuriant informacinę visuomenę buvo pradėti, kai buvo parengtas M. Bangemano vadovaujamos grupės pranešimas Europos Tarybai – „Rekomendacijos Europos Tarybai. Europa ir globali informacinė visuomenė“ [6]. Pranešimas buvo parengtas praėjus maždaug 20 metų po prof. Y. Masudos vadovauto informacinės visuomenės plano parengimo ir maždaug 25 metams po eksperimentinio ARPANET tinklo, iš kurio vėliau išaugo internetas, funkcionavimo pradžios. Pranešime nurodoma, kad būtina plėtoti kompiuterių ir komunikacijos tinklus, pateikiamos svarbiausios paslaugos, kurios turi būti prieinamos Europos Bendrijos šalių gyventojams. Pranešime išvardyta dešimt prioritetinių veiklos kryptių. Vienas iš svarbiausių mūsų dominančiu aspektu paliestų klausimų buvo tai, kad pranešime pabrėžta būtinybė sukurti bendrą suderintą valdymo mechanizmą, kuris reguliuotų intelektualinės nuosavybės teisių, asmens duomenų ir informacijos tei-

sinę apsaugą bei slaptumo užtikrinimą tiek Europoje, tiek ir prireikus visame pasaulyje. Pranešime pabrėžiama, kad šį klausimą galima išspręsti tik parengus ir priėmus tarpusavyje suderintus įstatymus. Ši mintis apie reguliavimo mechanizmo sukūrimą, išdėstyta Bangemano pranešime, buvo išsakyta labai laiku, gal net kiek per vėlai, turint galvoje audringą interneto plėtrą. Tuo metu (1993 m. pabaigoje–1994 m. pradžioje) internetas jau buvo galingas globalinis tinklų tinklas, jungiantis daugiau kaip 35 000 pagal interneto protokolus veikiančių tinklų, daugiau kaip 80 šalių, per 2 milijonus pagrindinių tinklo kompiuterių. 154 šalys internetu galėjo siųsti vienos kitoms elektroninius laiškus [7]. Įvertinant tinklo globalinį pobūdį ir milžiniškas galimybes perduoti didžiulius informacijos kiekius visame pasaulyje bei naudotis tolimais informaciniais ištekliais, galima teigti, kad patikimas teisinio reguliavimo mechanizmas jau tuomet buvo tikrai būtinas.

Bangemano pranešimas tapo pagrindu rengiant Europos Sąjungos naujų technologijų programos FRAMEWORK–4 skyrių apie informacinės visuomenės plėtrą (1994–1998).

Dabar priimta ir vykdoma penktoji FRAMEWORK programa (1998–2002). Šioje programoje dalyvauja ir Lietuva.

Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę vienas pirmųjų darbų, susijusių su informacinės infrastruktūros kūrimu, buvo Valstybinio informatikos vystymo kompiuterizavimo pagrindu koncepcijos [8] parengimas.

Koncepcijoje, parengtoje kūrybinio kolektyvo, vadovaujamo prof. L. Telksnio, buvo išanalizuotos ir suformuluotos prioritetinės veiklos kryptys, kurias valstybė turėtų plėtoti, vykdydama valstybinio informatikos vystymo politiką ir įgyvendindama jos strateginius tikslus:

1. Sukurti ir plėtoti valstybinį duomenų perdavimo tinklą, atitinkantį tarptautinius standartus ir užtikrinantį nepriklausomą ryšį su užsienio tinklais.

2. Kompiuterizuoti bankų sistemą.

3. Mokyti specialistus, studentus ir moksleivius naudotis informatikos priemonėmis.

4. Kurti nacionalines duomenų ir žinių bazes, integruoti jas į tarptautinius informacinius tinklus.

5. Pertvarkyti ir išplėsti informatikos priemonių (skaičiavimo technikos ir programinės įrangos, duomenų perdavimo aparatūros) kūrimą ir gamybą.

6. Sukurti ir įgyvendinti valstybinio informatikos vystymo reguliavimo mechanizmą (juridinius aktus, ekonominių svertų sistemą).

Ši koncepcija neabejotinai turėjo įtakos tolesniems šios krypties darbams Lietuvoje, nustatant ir formuojant prioritetines veiklos sritis. Labai svarbus akcentas buvo būtinumas sukurti juridinių aktų sistemą, suformuluotas šeštojoje kryptyje.

1991 m. lapkričio 13 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba ir Vyriausybė patvirtino nuostatą kurti vientisą Lietuvos valstybinę informacinę infrastruktūrą (LÉVII). Tai buvo svarbus žingsnis, reiškęs, kad Vyriausybės lygmeniu pradedama formuoti valstybinę informatikos vystymo politiką.

Ryšių ir informatikos ministerija parengė „Valstybinę ryšių ir informatikos plėtojimo programą“, ją 1993 m. gruodžio 2 d. patvirtino Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Programoje buvo nustatytos Lietuvos ryšių ir informatikos vystymo kryptys, numatytos ekonominės įgyvendinimo prielaidos. Vėliau Programa buvo patikslinta 1996 metais.

Per praėjusį dešimtmetį Lietuvoje įvyko gana ryškių pokyčių sprendžiant informacinės visuomenės kūrimo klausimus. Tą akivaizdžiai rodo ir jau anksčiau minėto Lietuvos informacinės visuomenės plėtros strateginio plano [4] parengimas ir patvirtinimas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu. Strateginiame plane nurodoma, kad pagrindiniai prioritetai – sritys, kurioms bus skiriama ypač daug dėmesio plėtojant informacinę visuomenę, yra:

1. Lietuvos gyventojų kompetencija.
2. Viešasis administravimas.
3. Elektroninis verslas.
4. Lietuvių kultūra ir lietuvių kalba.

Vienas iš svarbesnių informacinės visuomenės kūrimo uždavinių yra palankios informacinių technologijų plėtrai teisinės aplinkos kūrimas. Aptarkime, kokios yra šio proceso tendencijos ir problemos.

Informacinės visuomenės teisinė bazė

Spartus informacinių technologijų vystymasis, didelių informacijos srautų perdavimas kompiuterių tinklais sukelia daug įvairių teisinių problemų visose teisės srityse, pradedant nuo autorinės bei baudžiamosios teisės ir baigiant konstitucine bei tarptautine teise [10].

Septintajame dešimtmetyje didelė kompiuterinių sistemų atmin-tis bei greitas priėjimas prie duomenų per kompiuterių tinklus sukėlė realų pavojų žmogaus privatumui. Todėl daugelyje Vakarų Europos ša-lių buvo priimti įstatymai dėl asmens duomenų apsaugos (1 lentelė, [11]).

1 lentelė

Šalis	Įstatymo pavadinimas	Įsigaliojimas
Austrija	Duomenų apsaugos aktas	1978
Danija	Danijos privačių registrų aktas	1978
	Danijos viešųjų registrų aktas	1978
Norvegija	Asmens duomenų registrų aktas	1978
Liuksemburgas	Asmens duomenų panaudojimo aktas apdorojant kompiuteriu	1979
Didžioji Britanija	Duomenų apsaugos aktas	1984
Suomija	Asmens duomenų failų aktas	1987
Airija	Duomenų apsaugos aktas	1988
Olandija	Duomenų apsaugos aktas	1988
Šveicarija	Federalinis duomenų apsaugos aktas	1988

Slovėnija	Duomenų apsaugos aktas	1989
Švedija	Duomenų aktas	1989
Islandija	Asmens įrašų apsaugos aktas	1989
Vokietija	Duomenų apdorojimo ir duomenų apsaugos aktas	1990
Portugalija	Asmens duomenų apsaugos aktas	1991
Belgija	Duomenų apsaugos aktas	1993

Kaip matome iš lentelės, atskirose Europos šalyse šios srities įstatymai buvo priimti labai skirtingu laiku – nuo 1978 metų (Austrijoje, Danijoje, Norvegijoje) iki 1991 metų (Portugalijoje) ir 1993 metų (Belgijoje). Tai parodo vieną iš informacinės visuomenės teisinės aplinkos kūrimo fenomenų – nors informacinių technologijų kaita atskirose šalyse vyksta panašiu laiku, netgi kaimyninėse, glaudžiai bendraujančiose šalyse atitinkamų informacinės visuomenės įstatymų priėmimo laikas skiriasi labai smarkiai. Štai Beneliukso valstybėse (Belgija, Olandija, Liuksemburgas) šis skirtumas siekia 14 metų, Šiaurės Europos valstybėse (Švedija, Suomija, Norvegija) – 11 metų, tarp kaimyninių Vokietijos ir Austrijos valstybių šis skirtumas yra 12 metų.

Tokie dideli įsigaliojimo laiko skirtumai sukėlė daug sunkumų bendraujant tarp atskirų valstybių. Todėl procesai buvo pradėti koordinuoti leidžiant Europos Tarybos direktyvas, kurias šalys – Europos Sąjungos narės privalėjo įdiegti į nacionalinės teisės sistemas per 18 mėnesių.

Aštuntame dešimtmetyje teisinio reguliavimo objektu Europoje tapo piktnaudžiavimai, padaryti panaudojant kompiuterines sistemas, bei pasikėsinimai į šias sistemas. Daugelio valstybių baudžiamuosiuose kodeksuose atsirado vadinamieji kompiuteriniai nusikaltimai. Apsaugos objektais, be tradicinių materialinių vertybių, tapo ir nematerialinės vertybės – informacija kompiuterine forma [16]. 1989 metais Europos

Tarybos Ministrų kabinetas priėmė rekomendaciją R 89(9) Europos Sąjungos šalių vyriausybėms, kurioje siūloma peržiūrint ar kuriant įstatymus atsižvelgti į Europos komiteto nusikaltimų problemoms tirti pranešimą apie susijusius su kompiuteriais nusikaltimus [12]. Šiame pranešime pateikiami du sąrašai veikų, susijusių su tokiais nusikaltimais. Europos Sąjungos šalims leidžiama savarankiškai spręsti, kaip ir kiek pasinaudoti šiuo pasiūlymu. „Minimaliame sąraše“ išvardytos 8 pavojingės veikos, susijusios su informacinėmis technologijomis. Papildomas sąrašas apima keturias mažiau pavojingas veikas, kurios įtraukiamos į įstatymų leidybą, bet nėra privalomos. Šie sąrašai buvo reikalingi suvienodinant ES šalių teisinės sistemos kompiuterinių nusikaltimų atžvilgiu. Kadangi ET rekomendacijos atskiroms šalims nėra privalomos, iki dabar nacionalinės baudžiamosios teisės normos kompiuterinius nusikaltimus traktuoja labai įvairiai, ir tai sukėlė didelių sunkumų plėtojant internetą. Todėl prieš porą metų buvo pradėta rengti ir jau priimta Elektroninės erdvės nusikaltimų konvencija (*Cyber-crime convention*). Pasirašiusios šią konvenciją šalys privalės nacionalinės teisės sistemose ne tik vienodai traktuoti kompiuterinius nusikaltimus, bet ir suvienodinti atitinkamas baudžiamojo proceso normas.

Apie suderintą valdymo mechanizmą, kuris reguliuotų intelektinės nuosavybės teisių, asmens duomenų ir informacijos teisinę apsaugą bei slaptumo užtikrinimą tiek Europoje, tiek prireikus visame pasaulyje, kalbama šiame darbe cituotame Bangemano pranešime [6] ir kitame Europos Bendrijos Komisijos dokumente – *White Paper* [13]. Apskritai *devintajame dešimtmetyje* Europoje prasideda teisinių būdų, kaip išspręsti problemas, susijusias su kompiuterinių programų ir duomenų bazių apsauga, informaciniais tinklais bei telekomunikacinėmis sistemomis, paieška [10]. Tai įvairios teisinės priemonės, užtikrinančios intelektualios nuosavybės apsaugą kompiuterinėse sistemose ir internete, duomenų perdavimo saugumą elektroninėje komercijoje bei skaitmeninio parašo autentiškumą elektroninių dokumentų apyvartoje. Šis etapas tęsiasi iki šiol, o pastarieji penkeri šio etapo metai pasižymėjo itin sparčia

informacinių technologijų kaita, ypač interneto panaudojimo galimybių ir elektroninės komercijos srityse. Šiame etape susidurta su keliais fenomenais, kai kuriuos iš jų aptarsime toliau.

Jurisdikcijos ir įrodinėjimo problemos. Internetas kaip bendra elektroninė komunikavimo erdvė neturi geografinių sienų, kuriomis apribojamos atskirų šalių nacionalinės jurisdikcijos. Tuo tarpu šioje bendroje elektroninėje erdvėje galima atlikti ir nusikalstamas veikas, pavyzdžiui, apiplėšti kitoje šalyje esantį banką neišeinant iš savo kambario. Šiuo atveju ne tik gali kilti atskirų šalių jurisdikcijų kolizijų, bet ir labai sunku įrodyti, kas padarė tokį nusikaltimą. Tiriant galima nustatyti (tačiau, deja, ne visada) iš kurio kompiuterio padaryta nusikalstama veika, tačiau įrodyti, koks asmuo tai padarė, galima dažnai tik pagal netiesioginius įkalčius.

Kitas fenomenas – visa informacija – tekstai, dokumentai, garsai, vaizdai kompiuterinėje sistemoje verčiama į vienodą *skaitmeninę informacijos formą*. Tokia informacija laikui bėgant ar kopijuojant nesikeičia, nesensta (gali keistis tik informacijos laikmenos savybės) ir gali būti lengvai keičiama paprastu kompiuteriu.

Informacinėje visuomenėje kyla *prieštaravimai tarp tradicinio lėto teisėkūros proceso ir sparčios informacinių technologijų kaitos*. Tradiciniame teisėkūros procese įstatymai keičiami ar kuriami tik sukaupus tam tikrą (kartais dešimčių metų) patirtį, remiantis dažnai ilgametėmis tradicijomis. Sparti informacinių technologijų kaita dažnai reikalauja operatyvios įstatymų kaitos, neturint reikiamos patirties, todėl reikalauja nuodugnesnių mokslinių analizių bei prognozių.

Lietuvoje jau 1991 metais parengtoje Valstybinio informatikos vystymo kompiuterizavimo pagrindų koncepcijoje [8] tarp kitų svarbių uždavinių buvo numatyta būtinybė sukurti ir įgyvendinti valstybinio informatikos plėtros reguliavimo mechanizmą (juridinius aktus, ekonominių svertų sistemą).

Informacinės politikos formavimo ir informacinių technologijų teisinio reguliavimo mechanizmo kūrimo aspektai kompleksiskai buvo

išnagrinėti vienoje iš pirmųjų šiais klausimais Lietuvoje J. Galginaičio, A. Kero, J. Novicko ir kitų bendraautorių knygoje [14]. Tuo metu Lietuvoje dar nebuvo priimtų įstatymų, reguliuojančių informatikos sritį. Knygoje išanalizuota ir apibendrinta užsienio šalių patirtis, kuriant atitinkamus įstatymus, pateikta pasiūlymų, kaip reikėtų spręsti šias problemas Lietuvoje, kaip kurti atitinkamą teisinio reguliavimo mechanizmą.

Ryšių ir informatikos infrastruktūros teisinio reguliavimo klausimai buvo plačiau aptarti Valstybinėje ryšių ir informatikos plėtojimo programoje. Vykdam šią programą, buvo parengti ir Lietuvos Respublikos Seimo priimti kai kurie informatikos sritį reguliuojantys įstatymai.

Deja, numatytas valstybinio informatikos teisinio reguliavimo mechanizmas iki šiol taip ir nebuvo iki galo sukurtas ir įgyvendintas.

Reikia pažymėti, kad kartais operatyvus informacinės visuomenės įstatymų priėmimas atsisuka prieš pačius įstatymų leidėjus. Štai Vokietijoje elektroninio parašo įstatymas, gana smulkiai aprašantis šio parašo technologijas, buvo priimtas vienas pirmųjų Europoje. Tačiau pasikeitus elektroninio parašo technologijoms (*advanced digital signature*) įstatymas jau nebeatitiko realios būklės. Gal todėl tipiniame elektroninės komercijos įstatymo modelyje (UNCITRAL) rekomenduojama kuriant įstatymus laikytis, kiek įmanoma, technologinio neutralumo principo [9]. Tačiau šio principo laikymasis dar negarantuoja, kad informacinės visuomenės teisinės aplinkos įstatymas bus geras. Lietuva buvo viena iš pirmųjų Europos valstybių, priėmusių elektroninio parašo įstatymą (2000 m. vasarą). Lietuva jį priėmė praėjus trumpam laikui po atitinkamos ET direktyvos. Deja, šis įstatymas Lietuvoje ilgą laiką neveikė, nes tik neseniai buvo priimti būtini poįstatyminiai aktai dėl elektroninio parašo sertifikavimo centrų.

Viena iš svarbiausių informacinės visuomenės teisinės aplinkos kūrimo problemų yra ta, kad stinga tinkamai parengtų teisininkų, kurie pakankamai suprastų informacinės visuomenės ir informacinių technologijų plėtrą ir būtų pasirengę spręsti informacinės visuomenės jiems keliamus iššūkius – tiek kuriant naują įstatymų bazę, atitinkančią spar-

čiai besiplėtojančią informacinę visuomenę, tiek ir įgyvendinant šiuos teisės aktus realiaame, dinamiškai besikeičiančiame gyvenime. Šis atotrūkis tarp informacinės visuomenės reikalavimų teisininkams ir realaus teisininkų rengimo informacinių technologijų srityje vis didėjo, kol 1992 metais Europos Tarybos Ministrų kabinetas priėmė rekomendaciją ES šalių vyriausybėms Nr. R(92)15 „Mokymas, moksliniai tyrimai ir kvalifikacijos kėlimas teisės ir informacinių technologijų srityje“ [15].

Teisininkų rengimas informacinei visuomenei

Kiekvienos šalies teisinę sistemą sudaro ne tik įstatymai, bet ir teisininkai bei visos valstybinės ar kitokios institucijos, kurios šiuos įstatymus įgyvendina. Sparti informacinių technologijų raida kuria naują darbinę aplinką teisininkams, įneša ryškių pokyčių į teisėtvarką ir viešąjį administravimą, įskaitant ir efektingesnį teisingumo sistemos administravimą. Siekiant, kad teisinė sistema atitiktų informacinės visuomenės poreikius, daug dėmesio skiriama teisininkų rengimui ir jų kvalifikacijos kėlimui. Todėl ET rekomendacijose Nr. R (92) 15 išsamiai nurodoma, kokius su informacinėmis technologijomis susijusius klausimus būtina įtraukti į teisininkų mokymą ir kvalifikacijos kėlimą [15]. Ši rekomendacija labai svarbi stengiantis, kad teisininkų rengimas ir kvalifikacijos kėlimas atitiktų europinius standartus.

Analizuojant teisininkų rengimą informacinei visuomenei, būtina atkreipti dėmesį į šias kryptis:

1. Kompiuterinė sistema kaip efektyvus teisininko įrankis.
2. Pakankamos žinios apie teisės ir informacinių technologijų ryšį (informacinių technologijų teisę).
3. Pakankamai gilios asmeninės informacinių technologijų žinios ir įgūdžiai.
4. Supratimas apie sparčius informacinių technologijų ir teisininko darbo aplinkos pokyčius.
5. Kompiuterių ir interneto taikymas dėstant įvairias teisės disciplinas. Atskiras kryptis aptarkime informacinės visuomenės požiūriu. Kompiuterio kaip intelektualaus informacijos paieškos bei apdo-

rojimo įrankio svarba jaunoji teisininkų karta beveik neabejoja. Jie supranta, kad kompiuterinės sistemos kuria naują šiuolaikinio teisininko darbo aplinką. Gi dalis vyresnių teisininkų skeptiškai žiūri į kompiuterio kaip įrankio būtinumą. Tokių teisininkų požiūriu, kompiuteris yra tik pagerinta spausdinimo mašinėlė, kuria dirba pagalbinis personalas. Tačiau tokių teisininkų skaičius nuolat mažėja, nes vis daugiau jų įsitikina kompiuterinės sistemos kaip efektyvus teisininko įrankio svarba.

Dėl antrosios krypties svarbos išsakomos kelios visiškai priešingos nuomonės. Dalis teisininkų, besidominčių kompiuteriais ir naujomis technologijomis, garsina naujų teisės šakų, pavyzdžiui, e–teisės (elektroninės erdvės teisės) atsiradimą, mokslinėse konferencijose kalba apie skaitmeninę ar virtualiąją teisę (*digital or virtual law*). Įvairiomis kalbomis leidžiami kompiuterių, informacinių technologijų teisės žurnalai. Knygynuose galima atrasti nemažą knygų apie interneto teisę. Tačiau kitų, konservatyvesnių, teisininkų nuomone, pakanka praplėsti esamų tradicinių teisės šakų ribas. Tačiau jau pats ET rekomendacijų Nr. R(92)15 „Mokymas, moksliniai tyrimai ir kvalifikacijos kėlimas teisės ir informacinių technologijų srityje“ priėmimas rodo, kad informacinės technologijos turi didžiulės įtakos teisei, reikalauja naujų teisinių sąvokų, procedūrų, standartų.

Pakankamai gilių asmeninių informacinių technologijų žinių ir įgūdžių poreikis yra dar vienas informacinės visuomenės iššūkis teisininkams. Teisininkams nebepakanka žinoti, kad yra internetas, elektroninė komercija, elektroninis parašas – norint suvokti jų teisinį reglamentavimą dar reikia suprasti, kaip jie veikia.

Labai svarbu, kad teisininkai suprastų sparčius informacinių technologijų pokyčius ir kokios įtakos jie turės teisininko darbo aplinkai.

Informacinėje visuomenėje kompiuteriai ir internetas vis plačiau taikomi dėstant įvairias teisės disciplinas [18].

Šių kryptių žinias ir dalykus kai kurie universitetai pradėjo dėstyti jau prieš 10–20 metų. Tačiau tik prieš kelerius metus keli Europos universitetai pradėjo EULISP (*European University's Legal Informatics Study Programme*) projektą, kurio tikslas – sutelkti universitetų pajėgas ir suvienodinti reikalavimus rengiant teisininkus pagal ET rekomendaci-

jos R (92)15 reikalavimus. Tokių studijų diplomai parodys, kad teisininkas sugebės spręsti juridines problemas, susijusias su informacinių ir komunikacinių technologijų naudojimu informacinėje visuomenėje. Prieš dvejus metus prie šio projekto prisijungė ir Lietuvos teisės universitetas. Su užsienio universitetų profesorių pagalba buvo parengta ir oficialiai patvirtinta informatikos teisės magistrų studijų programa. Nuo šių mokslo metų Lietuvos teisės universitetas yra tarp septynių Europos universitetų, kuriuose rengiami informatikos teisės magistrai.

Apibendrinant galima daryti šias išvadas:

1. Informacinės technologijos daro įtaką teisei ir keičia teisininkų darbo aplinką. Todėl šiuolaikiniams teisininkams būtina suteikti pakankamai asmeninių informacinių technologijų žinių ir įgūdžių.

2. Viena iš prioritetinių sparčiai besivystančios informacinės visuomenės sričių – jos teisinės bazės kūrimas, paremtas moksliniais tyrimais ir prognozėmis. Todėl Lietuvoje tikslinga plačiau vykdyti informacinės visuomenės teisinės aplinkos kūrimo problemų mokslinius tyrimus ir prognozes.

Literatūra

1. Lietuvos mokslo ir technologijų Baltoji knyga. Vilnius, 2001.
2. *Euzen J. P.* The policy of the EU related to establishment of the Information society // Informacijos visuomenė 99. Vilnius, 1999. P. 113.
3. *Gwynn J.* Europa ruošiasi informacijos amžiui // European Dialogue, 1997/2 kovo–balandžio mėn. P. 2–4.
4. Lietuvos informacinės visuomenės plėtros strateginis planas. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. rugpjūčio 10 d. nutarimu Nr. 984 // Valstybės žinios. 2001 m. rugpjūčio 17 d. Nr. 71.
5. *Masuda Y.* Information society. Tokyo, 1980.
6. Recommendations to the European Council. Europe and the global information society // Members of the High-Level Group of the Information Society. Martin Bangemann, Enrico Cabral de Fonseca, Peter Davis ... Brussels, 26 May 1994.
7. *Rutkowski A. M.* The Present and Future of the Internet. Five faces. – Networld +Interop 94. Tokyo, Keynote Address, 29 July 1994.

8. Valstybinio informatikos vystymo kompiuterizavimo pagrindu koncepcija. Galutinis projektas. Prof. L. Telksnys (darbo vadovas), J. Novickas, A. Keras (vadovo pavaduotojai), J. Galginaitis, R. Petrauskas ir kt. Vilnius, 1991.
9. *Petrauskas R., Čėsna R., Štītis D.* International Legal Regulation Principles of. Electronic Commerce // The 2nd International Scientific Practical Conference „Information Society’2000“. Vilnius, 2000. P. 127–129.
10. *Štītis D., Petrauskas R.* Kai kurios teisinės interneto problemos // Informacinės technologijos’ 99. Konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 1999. P. 291–293.
11. *Lloyd I. J.* Information Technology Law. London, Dublin, 1993.
12. Computer-related crime. Council of Europe. Recommendation No. R (89) 9, adopted by Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 September 1989. Strasbourg, 1990.
13. Commission of the European Communities. Growth, competitiveness, employment. The challenges and ways forward into the 21st century. WHITE PAPER. COM(93) 700 final Brussels, 5 December 1993.
14. *Galginaitis J., Keras A., Novickas J. ir kt.* Informacinė politika ir jos teisiniai aspektai. Vilnius, 1994.
15. Teaching, research and training in the field of law and information technologies. Council of Europe. Recommendation No. R (92) 15, Adopted by Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 Oct 1992. Strasbourg, Council of Europe Press, 1994.
16. *Štītis D., Petrauskas R.* Criminal Acts in Computer Systems and their Legal Regulation // Databases&Information Systems. Proceedings of the 4th IEEE International Baltic Workshop. V. 2. ISBN 9986–05–403–6. Vilnius: Technika, 2000. P. 231–236.
17. *Čėsna R., Petrauskas R.* Elektroninio parašo teisinio reglamentavimo problemos // Kompiuterininkų dienos–99. I dalis. 9–tosios moksl.–prakt. kompiuterininkų konf. mokslo darbai. Vilnius: Žara, 1999. P. 33–39.
18. *Petrauskas R.* Kompiuterizuotas mokymas teisės studijose: ypatumai ir tikymo galimybės // Jurisprudencija. 1999. T. 14(6). P. 97–104.

3. SOCIOLOGINIO ŽINOJIMO PLĖTRA IR INTELEKTUALŲ PATIRTIS

Šiame skyriuje siekiama atskleisti, kaip įvairaus tipo visuomenėse kito sociologijos funkcijos, kaip naujų reiškinių iššūkiai veikė sociologijos turinį, analizuojamų ir viešumai pateikiamų žinių pobūdį. Sociologinė informacija gilėja ir plečiasi, į šio mokslo apyvertą integravus naujas paradigmas ir požiūrius, sociologijai suartėjant su kitais mokslais ir socialinėm praktikom. Straipsnyje atskleidžiama sociologijos pateikiamų žinių nuo pozityvizmo iki postmodernistinių gyvenimo istorijų metodo plėtra, žinių „gamintojų“ – intelektualų svetimumo ir nomadiškumo apibrėžtis. Taikydama neformalių interviu metodą, autorė nagrinėja konferenciją kaip mokslininkų komunikacijos formą.

Sociologinių žinių „gamyba“: nuo K. Šaulio iki postmodernybės naratyvų

Svarbus sociologijos tikslas yra atskleisti – t. y. surinkti – žinias, gausią informaciją iš pačių visuomenės narių apie jų požiūrius į įvairias gyvenimo situacijas, jų socialinę būklę, ją išanalizuoti, apibendrinti ir pateikti mokslinių išvadų pavidalu. Viena ar kita forma išreikštos atskiro individo mintys, požiūriai ar grupės lygiu suvoktas ir tik jos tipui priskiriamas patyrimas reprezentuoja to meto visuomenę, teikia pagrindo jos sampratai ir suvokimui. Sociologų surinkta ir apibendrinta medžiaga gali ir prieštarauti populiariems įvaizdžiams apie visuomenę, grupės bruožus. Jei sociologiją iš dalies mes suprantame ir kaip mokslą, turintį vertinimo funkciją, o kartais ir moralinį aspektą (padedantį susigaudyti, kas gerai ir kas blogai), tai kai kurių reiškinių ištyrimas (pavyzdžiui, savižudybių, aštrių konfliktų, kurie gresia socialinei realybei) parodo tų blogybių įsigalėjimo visuomenėje lygmenį, iškelia būtinumą užkirsti jiems kelią.

Tautinio atgimimo pradžia XIX amžiaus pabaigoje – tai ir mokslo žinių poreikio atsiradimas; Lietuvos švietėjai intelektualai iškelia ir bando spręsti tautai (o vėliau – ir valstybei) būdingas socialines problemas. To laiko sociologijai būdinga pozityvizmo idėjų, užsienio (Vakarų bei Rusijos) visuomenotyryninkų minčių įtaka, kai kurių apmąstymų apie Lietuvos visuomenę formulavimas.

Dar pirmieji Lietuvos sociologai sociologijos uždavinius siejo su humanistine šios disciplinos priederme; Kazimieras Šaulys (Nepriklausomybės akto signataras, bažnytinės teisės magistras, nuo 1944 metų gyvenęs Šveicarijoje) socialiniu klausimu vadina „krūvą arba rinkinį problemų apie esybę šių laikų visuomeniškųjų ir ūkiškųjų ligų ar ydų, apie jų priežastis ar gydymo priemones. Socialinio mokslo tikslas išrasti ir suteikti visuomenėms generalinius pamatinius dėsnius, atrasti priemones ne tik minėtoms ydoms prašalinti, bet sykiu praskinti kelią geresniems visuomenių santykiams“ [1: 4]. Autorius (daug kur remdamasis prancūzo Antoine'o veikalu „*Cours d'économie sociale*“) ieško socialinių ligų (kuriomis vadina didelių turtų sutelkimą mažos žmonių grupelės rankose, nesustabdomą konkurenciją, proletariato vargų didėjimą) trijose visuomenės gyvenimo srityse: „religiškai–doriškoje, ekonomiškoje, politiškoje“. K. Šaulys taip supranta socialinę tvarką: „Žmogui žemės turtai yra reikalingi dėl atlikimo pareigų maitinimo ir tobulinimo savęs paties ir šeimos“, „pralobimo darbuose negalima būti be saiko, o savo veikimą reikia taip apriboti, kad besirūpinant žemės daiktais, negaištų amžinieji“, „reikia, kad piliečiai ištikimai pildytų viešąsias pareigas ir rūpintūs visuomenės labu“ [1: 80–81]. Tad šiuo atveju sociologijos funkcijos yra sutapatinamos su krikščioniškų normų skelbimu ir teisingumo įgyvendinimu. Galime suprasti K. Šaulio nuostatą į visuomenę kaip pačių jos narių sutikimu ir sutartimi galinčią išvengti minėtų „ligų“. Reikia manyti, kad šiuo atveju sociologas yra tas visuomenės ydų ir socialinės būklės bruožų įžvelgėjas, kuris susirūpinęs mąsto apie jų išnykimą; tai tarsi visuomenės sergėtojas, stebintis jos vystymąsi, peršantis jos nariams taikų funkcionavimą, propaguojantis taikų sugyvenimą, tarpusavio su-

siderinimą. Toks požiūris iš dalies primena vėliau sociologijoje išplėtota principą žvelgti į visuomenės problemas būtent ne iš konfliktų, o iš galimo jos narių suderinamo taško (T. Parsons stabilumo ir funkcionalizmo teorijos). Minimalią tvarką bendruomenėje ir visuomenėje galima garantuoti, žinant vieni kitų reikalavimus, paremiant vienodus požiūrius. Reikia pažymėti, kad Lietuvos sociologijos istorijoje rasime ne vieną autorių, atstovavusį ir propagavusį taikų bendrabūvį, kuris skatinamas siekti kitų pažiūrų gerbimo būdu.

Sociologijos mokslo turinį galima apibrėžti kaip teikiantį visuomenėje vykstančių procesų, socialinių sąty atspindėjimą; nuo sociologų darbo gilumo ir kruopštumo priklauso, ar tas atspindys atitiko realybę. Dar Petras Leonas sociologijos paskaitų tikslu manė esant reikalą „duoti tam tikrą kai kurių svarbiausių problemų vaizdą“. Jo nuomone, visuomenės mokslas yra susietas tiek su grynų tiesų ieškojimu, tiek su praktiniais tikslais. Jis rašė: „Ne kartą tenka tamstoms išgirsti, kad tikrasis mokslas, kuris ieško tiesos ir ją radęs skelbia kitiems, visai neturi utilitarių tikslų. Sutiksime su tuo, bet negalėsime paneigti ir tos tiesos, kad kiekviena moksliška tiesa visuomet turi gausias pasekmes žmonių praktiskam gyvenimui, gerindama jo sąlygas“ [2: 18].

Sociologo, kaip pažįstančio įvairių sluoksnių būklę, jų gyvenimo būdą ir to priežastis (o kartu atstovaujančio skirtybėms, galinčioms jas paaiškinti, taigi suderinti įvairias prieštaraujančias reikšmes) funkcija visuomenėje yra svarbi kaip tam tikra vienijančioji galia. Pavyzdžiui, P. Leono bendraamžiai pastebėjo, jog savo darbais ir išreiškiamais požiūriais jis siekė „jungti visas veikiančias tautos jėgas“, jis nesistengė ką nors smerkti ar atmesti. Tad galima manyti, jog jis suprato visų socialinių jėgų reikšmingumą, jų teisę dalyvauti bendrame komunikaciniame lauke, išvėlgę ir skirtingų individų naudingumą visuomenei, jų suderinamumo galimybę. Išryškėjęs P. Leono požiūris į kiekvieno asmens reikšmingumą, atspindi sociologams būdingą pasitikėjimą žmogaus vertinimu, jų išvalgoje, jog visuomenė turi būti teisinga kiekvienam jos nariui, ginti jo teisę būti savimi, teigiant savo požiūrius ir išsaugant auten-

tiškumą. Ginamoji funkcija teigia demokratines nuostatas; P. Leono nuomone, „demokratas apskritai privalo kiekviename žmoguje matyti lygų sau asmenį ir gerbti jį tik dėl to, kad jis žmogus... daug kas nėra tikras demokratas, o vertina žmones ar pagal turtą, ar pagal visuomeninę padėtį ir t. t.“ [2: 14].

P. Leonas supranta mokslininko vaidmenį ir pabrėžia, jog reikia sąlygų, kad mokslininkas ir galvotojas galėtų reikšti savo nuostatas; per jas yra reiškiamas tiesa ir teisingumas. Tad visuomenės mokslų atstovas yra tarsi pašauktas suvokti ir išreikšti šias vertybes, įpareigotas „įsivaizduojamos bendruomenės“ (B. Andersono terminas) atstovauti jų požiūriams, juos suderinti. Anot P. Leono, mokslų (ypač taikomųjų, o toks ir gali būti sociologija) evoliucija yra socialinio gyvenimo pažangos varomoji jėga [2: 301–305]. Jo nuomone, „Sociologijos mokslas, o taip pat ir mano pateikiamas žinių žiupsnelis bus tuo pateisinamas, jei jis padės dauginti tokių tautos ir žmonijos draugų skaičių, prisidės jų išsimokslinimui stiprinti ir gilinti“ [2: 18].

Solidarumo idėjas propagavo tarpukario Lietuvos ekonomistas, sociologas, kooperacijos veikėjas, kunigas Fabijonas Kemėšis. Kaip rašo M. Treinys, visą savo gyvenimą jis nenuilstamai siekė tautos ir jos politinių jėgų, pirmiausia dešiniųjų, vienybės, santalkos bendram kuriamajam darbui. Jis – korporatyvinės tautos atstovybės šalininkas, ekonominių ir socialinių mokslų sintezės, tautos moralinio ugdymo, solidarizmo visuomenėje iniciatorius ir vykdytojas“ [3: 73]. F. Kemėšis buvo tikras tautos interesams atstovaujantis mokslininkas, kuris nepabūgo okupacijų metais iškelti ir propaguoti svarbiausias tautai vertybes: 1. susigrąžinti tautai laisvę, 2. atkurti sugriautą materialinę ir dvasinę kultūrą, 3. kiekvienam piliečiui sukurti materialinę gerovę, garantuoti sąžinės ir kultūros laisvę [3: 83]. F. Kemėšis buvo vienas iš socialinių mokslų atstovų, kuris sovietmečiu už savo idėjas buvo kankinamas ir nuteistas lėtai mirčiai gulage.

Sociologinis pažinimas nuolat gilina ir iškelia visuomenės svarstymams vis naujus šios ar praeities socialinės realybės bruožus; sociologai nuolat ieško naujų pažinimo ir žinojimo sričių, apibendrinę savo aplin-

kos patyrimą ar analizuodami teorinius dalykus, plėtoja bendrijos ar visuomenės savižiną. Sociologo įnašas į žinojimo plėtrą dažnai būna susijęs su jo pačio „naratyvu“, noru aprašyti jam artimą aplinką, pateikti praeities laikų arba naujas žinias apie jos raidą. Praeities žinios įtraukiamos į šiuolaikinio informacinio srauto formavimą, naująjį diskursą, pavyzdžiui, apie „įsivaizduojamą bendruomenę“. Valentinas Gustainis savo straipsnyje „Jankų apylinkė XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje“ atskleidžia kai kuriuos to meto bendruomenės ekonominio ir socialinio gyvenimo bruožus, būdingus jo gimtajam kraštui: „XIX a. pabaigoje dabartinė Jankų apylinkė galėjo būti pavadinta tipiška kaimiško proletariato apylinkė. Visame to meto Naumiesčio (Vladislavovo) paviete tai buvo skurdžiausia gmina. Ekonominį jos skurdą visų pirma lėmė nederlingos girių pagirių žemės, didelis grytelninkų ir mažžemių gyventojų nuošimtis ir bendras ekonominis šio kampelio atsilikimas. Anų laikų Naumiesčio „pavieto“ gyventojus paprastai vadindavo arba laukininkais, arba girininkais. Laukininkai gyveno į vakarus nuo girininkų iki pat sienos su Prūsais. Tikslios ribos tarp jų nebuvo... tikrieji laukininkai iš Paprūsės girininkais vadindavo visus tuos, kurie gyveno arčiau girių, blogesnėse žemėse, nors iki pačių girių būdavo dar po 5–8 kilometrus. Laukininkai būdavo turtingesni, augindavo geresnius gyvulius, turėdavo daugiau grūdų, ypač kviečių, kurie girininkuose beveik neaugdavo. Be to, laukininkuose būdavo daug daugiau stambesnių ūkių – šimtmargių arba „storkaklių“ ... Girininkus dažnai pravardžiuodavo „sakuotnugariais“. Nors toks pravardžiavimas turėjo savyje tam tikros paniekos elementų, bet patys „sakuotnugariai“ dėl jo nė kiek neišsižeisdavo, dažnai patys tokiais su tam tikro jumoro dalele pasivadindavo“. V. Gustainis, remdamasis savo stebėjimais ir įtraukdamas į savo analizę vietinių žmonių požiūrius ir nuostatas, apibūdina šių dviejų socialinių grupių socialinių sątygų pobūdį: „Girininkų santykiavimas su laukininkais buvo dvejojo pobūdžio – iš laukininkų girininkai pirkdavosi duonutei reikalingų grūdų ir dar šio to, kas buvo reikalinga maistui ir drabužiui, o patys pagamindavo laukininkams ir Naumiesčiui miško, dažnai apsiimdavo laukinin-

kams paruošti jų nupirktą miško medžiagą, iš jos suręsti stubą ar kitą reikalingą trobesį. Tačiau dar svarbesnis ir socialiniu požiūriu įdomesnis buvo jų santykiavimas samdomo darbo srityje. Laukininkams, ypač šimtamargiams–storkakliams, nuolat reikėdavo piemenų, mergų ir vyrų, ypač kol savo vaikai dar maži, negali ganyti, negali mergauti ir bernauti. Juo geresnė kur buvo žemė, juo stambesni buvo joje žemės ūkiai ir, atvirkščiai, juo blogesnė žemė, tuo smulkesni ir ūkeliai, o girininkuose dažnai ir visiškai bežemiai–grytelninkai... Kone visuose Zanavykuose samdiniai valgydavo prie bendro stalo su savo gaspadoriais tuos pačius valgius, bet jų drabužis ir poilsio sąlygos dažniausiai būdavo gana apverktinos. Gaspadoriai savo samdiniams duodavo kasdieninius drabužius – apatinius ir viršutinius... Sakuotnugariai–proletarai laukininkų stačiai laukte laukdavo, kad tik jie paimtų, maitintų ir bent šiek tiek tokias algas mokėtų piemenukams, mergoms ir bernams, kurie pas savo tėvus neturėjo ką veikti“. (Cituoja iš rankraščio, kurį maloniai pateikė autoriaus duktė Valentina Gustainytė 2001 m. liepą Griškabūdyje; plačiau su V. Gustainio filosofine kūryba bei visuomenės idėjomis galima susipažinti jo veikale „Raštai“, 4.) Tad, kas buvo iki šiol archyvine medžiaga, tampa aktualu palyginimui, įrodo išgyventos patirties vitališkumą. Sociologų „sugauta“ kadais informacija apie objektą rodo to meto jų pažintines galias ir tikėjimą, kad tas žinojimas bus kam nors reikalingas. Šio teksto rašymas 1970 m. rugsėjyje Griškabūdyje, autoriui jau iškentėjus Sibiro tremtį (1989 m. išleista jo atsiminimų apie lagerius knyga „Be kaltės“) buvo siejamas su noru dalyvauti žinių apyvartoje, tačiau tai buvo ir vilionė, ir bauginanti viltis; grėsmė įkliūti į tykojančių bausti, įžvelgti neleistinus dalykus seklių rankas. Ne visada žinias tad galima kurti ir jas skleisti laisvai, nevaržomai, nebijant cenzorių, „patarėjų“, „globėjų“, linkusių drausminti, nurodinėti ir bausti. Taigi tarp autoriaus kūrybinio polėkio, užmanymų, laisvės kurti ir publikuoti, keistis žiniomis nedomokratiniuose visuomenėse visada stūkso atpažinti ir neatpažinti cenzoriai, norintys atbauginti nuo kai kurių žinių dauginimo, jų skleidimo.

Objektyvistinė tendencija socialiniuose moksluose dabar nuolat

varžosi su tiesa, gaunama taikant atskirų atvejų metodą, kai analizė kuriama lokaliu kontekste, remiantis vietiniais interesais, kai ji nuspalvinta vietiniu suvokimu [5]. Subjektyvaus pažinimo sociologijoje orientacijos remiasi egzistencializmo, fenomenologijos idėjomis, kurios neatmeta mokslinio pažinimo galios ir svarbos, tačiau gilinasi ir į individualų subjekto pasaulį. Anot A. Maceinos, mąstymas egzistencinė prasme niekada nėra teorinis, nes jis liečia ne vieną kurią nors idėją ar problemą, bet pačią mūsų būti; mūsų Aš yra jo objektas.

Subjektyviosios sociologijos kryptys leidžia atsiskleisti žmogaus būčiai, pažinti savo autentiškumą, savojo Aš buvimo būdus, būties prasmę visumą. Subjekto egzistencijos prasmės įtraukiamos į dvasinės kultūros aprėptį. Per išgyvenimų patirties apmąstymą atskleidžiama vidinė žmogaus asmens plėtotė; tuo tarpu orientuotas vien pozityvistškai, sociologinis žinojimas yra ribotas, tai kiekybinio statistinio pažinimo būdas.

Konstruojant tyrimą, svarbu, kas, kur, kada, kokioms istorinėms aplinkybėms esant kalba, rašo, kokioms institucijoms priklauso. Kaip pažymi R. Stones'as ir kiti, polinkį į postmodernistinę sociologiją rodo tai, jog čia realus pasaulis jau nėra tiesiogiai reprezentuojamas nemąstant apie kultūrą ir kalbą, pripažįstama, jog egzistuoja perspektyvų pliuralizmas, ir nesuteikiama teisė vienintelei teisingai kryptčiai. Pirmenybę įgauna lokaliniai tyrimai, o ne didieji aprašymai ar universalios teorijos, be to, pabrėžiama chaosas, tinkle, tinkle, atvirumas, o ne tvarka, tęstinumas, apribojimas. Tekstualumas, literatūriškumas čia yra svarbiau už empirinį patikimumą [6: 861]. Pripažįstama subjekto kompetencija, suteikiant jam teorinį statusą, o tiriamojo asmens gyvenimo patyrimas pasakojimų ir istorijų forma tampa reikšminga sociologijos mokslo medžiaga [6: 299–311]. Tradicinį intelektualizmą čia išstumia vizualūs parametrai, vaizdiniai, dėmesys erdvei, griežtas struktūras – tinkle, stambias teorijas – mažos individų istorijos, kognityvius elementus – emocijų protrūkių fiksacija. D. Maines'as tvirtina, jog sociologijos kaip reiškimo tam tikros dalys sukurtos iš istorijų, o sociologai savo darbų atžvilgiu reiškiasi ir kaip naratoriai [7]. Pavyzdžiui, 1989 metais išleistoje V.

Gustainio atsiminimų apie lagerius knygoje „Be kaltės“ galima rasti daug pastebėjimų, sociologinių įžvalgų, ribinių, tremties sąlygoms būdingų žmogaus kančių, pažeminimų, traumų aprašymų; visa tai yra ir gyvenimo istorijos išraiška, ir priklauso egzistencinės sociologijos objektui. Ribinių situacijų (anot K. Jasperso, tai yra kaltė, kova, kančia, mirtis), kurios čia yra svarbūs prasminiai tyrinėjimo parametrai, išskyrimas šią sociologijos kryptį suartina su filosofija. Realistinės literatūros kūriniai (pavyzdžiui, K. Donelaičio, Žemaitės, P. Cvirkos ir kt.) taip pat atskleidžia gyvenimo realybę, ypač žmogaus išgyvenimus, todėl leidžia konstruoti humanistinės sociologijos kontekstą.

Kaip pažymi G. Pineau, gyvenimo istorijos graikų kultūroje pasirodė apie V amžių prieš m. e. ir vadinosi „bios“; tačiau tai nėra nei graikų, nei Vakarų kultūros atradimas – jau Egipte ir Asirijoje autobiografijos kaip literatūrinis žanras buvo labai populiarius. „Bios“ buvo paplitę graikų ir žydų visuomenėse (ypač kultūrinių ir politinių reformų metu, siekiant naujai sukonstruoti nacionalinę visuomenės identitetą ir integruoti socialinius sluoksnius į autonominę valstybę). Jos atsirado kartu su socialinėmis politinėmis istorijomis kaip priemonė, sujungianti skirtingo laikotarpio patyrimus ir prieštaravimus. Sugebėjimas papasakoti ir išspausdinti savo asmenybės istoriją buvo naujas savivokos reiškiny, tam tikras svarbus etapas civilizacijos istorijoje [8]. Gyvenimo istorijose atspindėjo individualios ir kolektyvinės sąmonės sandūroje gimstantis integracijos sambūvis, tai taip pat buvo to meto elitinių sluoksnių socialinės komunikacijos priemonė. Europos ir mūsų kultūroje savo gyvenimo istorijas (prisiminimų, geneologijos, išpažinčių ir kitokiomis formomis) iki pat XX amžiaus galėjo pateikti tik aristokratai, intelektualai, buržuazijos atstovai (kai kurių gyvenimo detalių galime rasti įvairiuose liaudies kūrybos žanruose). Prancūzų tyrinėtojai pripažįsta, jog didieji rašytojai (pavyzdžiui, O. Balzakas, sukūręs 95 romanus, primenančius socialinius etiudus, arba E. Zola) gali būti priskiriami etnologų ir sociologų sluoksniui. Daug gyvenimo būdo rūšių, socialinių sluoksnių tipų ir įvairaus laikotarpio gyvenimo istorijų galime rasti lietuvių rašytojų ir

etnologų darbuose. Mūsų laikais šis žanras tapo ypač populiarus Prancūzijoje. Net kelios leidyklos nuo aštuntojo dešimtmečio „*Terre humaine*“, „*Vecu*“, „*Temoins*“, „*Memoires du peuple*“, „*Couleur de la vie*“ serijose išleido daug įvairiems visuomenės sluoksniams priklausančių prancūzų gyvenimo istorijų. Šiuose humanitarinio pobūdžio darbuose paprasti vyrai ir moterys, jų gyvenimai parodomi kaip reikšmingi, įdomūs įvykiai, o jų istorijų atskleidimas įteisina požiūrį, jog istoriją ir gyvenamą laiką reikia gerbti ir vertinti. Tuo pabrėžiama ir kiekvieno visuomenės nario pareiga dalyvauti ginant savo laikmetį, būnant ne vien istorijos objektu, bet ir veikėju, o pirmiausia – aktyviu savo gyvenimo istorijos kūrėju. Tokia nuostata stiprina demokratinį požiūrį į istoriškumą. Susimąstydamas apie gyvenimą, žmogus plėtoja savo sugebėjimą suprasti ir pajauti save, įsisąmoninti savo atsakomybę istorijai. Tai savotiškas savo sąmonės pažadinimas, susimąstymas, savęs įprasminimo ir įvertinimo, savo laimėjimų skaičiavimo procesas. Pasak P. Bourdieu, gyvenimo istorijos – tai sąvoka ir tyrimų būdas, be triukšmo kaip kontrabanda įėjęs į etnologų, o vėliau ir į sociologų darbus. Gyvenimo istorijos yra svarbus sociologijos raidos parametras, o atskleidžiantys savo požiūrį sociologai irgi papildo šio mokslo žinias. Kalbėjimas apie kokį nors reiškinių yra savotiška kolektyvinė istorija (tik jos dėka kartais galima šį reiškinį suvokti), o žmonių grupės patyrimas sudaro prielaidas net sukonstruoti naujas mokslo kategorijas, kurios vėliau gali būti panaudojamos tyrinėjimų projektuose bei įtraukiamos į platesnį kultūrinį ir istorinį kontekstą. Gyvenimo istorijose atsiskleidžia socialinių problemų ašys, jų svarbumo eilė, vertybiškumas, gali išryškėti įvairių žmogaus gyvenimo etapų reikšmingumas, amžiaus tarpsnių ypatumai. Tyrinėtojo vaidmuo yra suvokti, kas pasakotojui yra svarbu, kaip į tuos pačius dalykus žvelgiama iš skirtingo amžiaus, vyro ir moters, skirtingo statuso žmonių pozicijų, kaip žmonės savo požiūriais bei veiksmais kuria socialinius santykius, o kartu ir visuomenę. Remiantis dichotominiu principu, galima išryškinti tokius nagrinėjimo pjūvius: suaugęs – vaikas, moteris – vyras, individas – visuomenė, grupė, kasdienybė – šventė, privatus – viešas, lokalus –

globalus, profaniškas – sakralus, žmogus – gamta, kultūra – materialinis gyvenimas, paklusimas – dominavimas, nuolankumas – priešinimasis, pasyvumas – aktyvumas, be to, ieškoti įvairaus turinio nuostatų, egzistencinių problemų atspindėjimo ir pan.

Lietuvos visuomenės (pavyzdžiui, įvairaus likimo, amžiaus, socialinio aktyvumo žmonių) įvairių laikotarpių gyvenimo istorijų analizė įneštų naujų aspektų į sociologijos mokslą, praturtintų jį įvairiomis kategorijomis (ypač egzistencinio pobūdžio), sąvokomis, būdingomis Lietuvos istorijai, tapačiomis tautos mentalitetui. Tekstų rašymas ir skaitymas, gyvenimo istorijų pasakojimas nėra neutrali veikla; gali skirtis jų estetinė, literatūrinė vertė, juose galima atrasti įvairių sluoksnių interesus, kintantį tapatumą, įtakas, poreikius. Dėl lokalinės kultūros poveikio atsiradę vietos žmonių naratyvai (dažniausiai atspindintys tradicinį, valstietiškąjį gyvenimo būdą) yra vertingi ne tik sociologijos, bet ir socialinės psichologijos ar etnografijos mokslams [9].

Žmonių gyvenimo istorijos parodo kultūrinę ir egzistencinę įvairaus statuso visuomenės narių vertę, tuo padidindamos gyvenamosios vietos simbolinę galią, atskleisdamos ir periferinio gyvenimo kaip lygia-verčio centrui prasmes. Istorijų atpasakojimas ir rašymas išryškina žmonių savijautą socialinėse struktūrose ir susikurtuose socialiniuose pasauliuose, atskleidžia jų kultūrinius panašumus ir skirtumus, anksčiau gal represuotus jų troškimus ir viltis. Gyvenimo permąstymas yra svarbi ir ateities numatymo sąlyga, žinias apie visuomenės subjektyviąją pusę gilinti ir plečianti veikla. Egzistencinės sociologijos objektą sudarančios žinios apie žmonių išgyventas kančias, patirtas traumas galėjo būti visuomenei laisvai pateiktos tik demokratijos sąlygomis, kai išnyko totalitarizmo, draudimų prielaidos. Šiandien galima mąstyti apie socialines psichologines tremtyje, karo ir pokario metais patirtas traumas (atskirų atvejų metodu tyrinėjant ir rašytus atsiminimus, ir papasakotas gyvenimo istorijas), ir kitų įvairių politinių, socialinių, istorinių lūžių, asmeninių išgyvenimų padarinius.

Filosofų bei sociologų įžvalgos praplečia žinojimą, leidžia įtraukti į visuomenės svarstymų ratą anksčiau nediskutuotas temas, o kartu pra-

turtinti žmonių mąstymą, jų suvokimą, informuotumą, išplėsti praktinį veikimą. Pavyzdžiui, nuo 9–to šio amžiaus dešimtmečio visuomenotyroje išryškėjęs dėmesys kūnui iškėlė daug problemų, susijusių su kultūriniu kūniškumo apibrėžimu. Feministinėse teorijose kūnas buvo pradėtas nagrinėti kaip moterų priespaudos objektas, taip pat galintis tapti pasipriešinimo priemone, svarstymų apie moterų išsilaisvinimą objektu. Tai praplėtė kūno kaip susijusio su biologiniu arba jėgos išraiškos apibrėžimu suvokimą. Dar prieš keliasdešimt metų mūsų visuomenėje kūno analizė, jo aktų rodymas foto ar meno kūriniuose buvo nepriimtinas ar kritikuojamas. Tad informacinėje visuomenėje gausėja įvairių prasmų, vaizdų, garsų, pojūčių, kuriuos individai ir tekstų ar vaizdų autoriai nevaržomai skleidžia, juos saugo, gamina, naudoja, jais keičiasi.

Lietuvos sociologijai šiame periode (kurį galima būtų pavadinti „skolinimosi“) būdinga peržiūrėti įvairių šalių atstovų teorinius požiūrius, jų socialinės analizės lygius, juos pritraukti prie mūsų visuomenės situacijos, mūsų būklę interpretuoti tais moksliniais požiūriais. Sociologams toks mokslinio darbo kelias yra malonus ir atitinka jų smalsumo poreikį – mat visada rasi ką nors naujo, įdomaus, gundančio, ką gali įtraukti į savo analizės lauką, kas bus patrauklu, naudinga ir kitiems sociologų bendrijos nariams, ir laikyti esant ir tavo „kultūriniu kapitalu“. Kita vertus, tai mažina savų ieškojimų ir atradimų, pasireiškiančių savos visuomenės analize, galimybes, siekiant atsakymų apie socialinių santykių raidą gimtoje bendruomenėje, remiantis savais sociologijos „tėvais“, diskutuojant su savais dalyko atstovais.

Intelektualų patirties ypatumai

Sociologijos indėlis dauginant ir plečiant žinias apie socialines grupes ypač susijęs su pačio tyrinėtojų sluoksniu apibrėžtimi ir savivoka. Jau XIX amžiaus pabaigoje Vincas Kudirka buvo vienas pirmųjų, suvokęs inteligentų ir intelektualų problemas, apibrėžęs jų tapatybę. Jį galime pavadinti „pasionariumi“, kuris išgyveno dėl tautos, troško sukurti geresnę bendruomenę. Jo raštuose tarsi įsikūnijo to laiko visuomenės

dvasia; jis apibrėžė ir parodė jos problemas. Jo asmenyje susitelkia visa to laikmečio dvasinė intelektualinė kultūra, gebėjimas būti Lietuvos reikalų žinovu ir vertintoju, laisvės idėjų skelbėju. Sociologams svarbūs jo pateiktų žmonių gyvensenos modelių vaizdai, mintys apie jų veiklos ir poelgių moralumą, jų poreikiai ir idealai. Mokslo sociologijai ir psichologijai yra reikšmingas jo kaip mąstytojo ir publicisto, tautinio atgimimo epochos veikėjo darbo motyvų, pozityvistinio tikėjimo šaltinių, išpareigojimų visuomenei paskatų pažinimas. Anot V. Kavolio, „Jisai susikūrė jokiai doktrinai neatsidavusio, iš individualios sąžinės ir sąmonės be galo ištvermingai dirbančio, laisvo intelektualo vaidmenį... Kudirka stovėjo ne prieš Nieką, bet prieš Nežinomybę, kurioje žmogus gali išskaityti tai, kam jis pajėgus... Gyvenimas prasmingas, kai jis pažymimas tokia savęs dovana“ [10: 61]. Anot Heideggerio, tiesa yra žmogiškoji būtis tiek, kiek atskleidžia pasaulį, kiek ji yra pats šis atskleidimas, pati žmogiškosios būtybės atvirybė pasauliui ir sutinkamoms būtybėms. Tyrinėtojas, ieškodamas tiesos, nuolat dalyvauja socialinių pasaulių egzistenciniame atskleidime, savo atvirumu būčiai ir kūrybai skatina tikrovės apraiškų patyrimą ir suvokimą. Sociologo mąstyta būtis ir patirta tikrovė perkeliama į darbus, paskleidžiamus visuomenėje. Visuomenės bėdų atskleidėjus (koks buvo V. Kudirka) galima vadinti savotiškais „rūpintojėliais“ ir „budėtojais“. O budintiesiems, kurie gyvena pasaulyje ne tik kūnu, bet ir širdimi, priklauso, anot Heraklito, tas pats pasaulis (tuo tarpu kiekvienas miegantysis kreipiasi į savo atskirą pasaulį).

V. Kudirka labai giliai pajunta ir savo sluoksnio ypatumus: sunkų jų kelią į mokslą, inteligento savimonės formavimąsi, jų atskirtį ir siekių neatitikimą tėvų lūkesčius. Jis rašė: „Jeigu žemesnis ir vidutinis mokslas dėl lietuvių turi daug trukdymų, tai jau aukštesnis turi prie tų pat trukdymų net per daug erškėčių. To drąsuoliaus, kurio troškimas mokslo didesnis už visas kliūtis... ką, nenustojęs ant 4 kliasių, eina tolyn ir, išbaigęs gimnaziją, įstoja į universitetą, dalis visai neužvydėtina... Mūsų žmonelės mato visą laimę iš mokslo tikrai tame dalyke, kai mokslas duoda įstoti į kunigus... kad iš pabaigusiujų daugiau kaip 4 kliasas retai

kuris eina į kunigus, taigi jau patys tėvai aukštesniųjų klasių neužkenčia“ [11: 490]. V. Kudirka išvelgė svarbią tarpusavio supratimo tarp išsimokslinusių jaunuolių ir kitos visuomenės dalies (ypač kaimiečių giminių) problemą: „Kuris veržiasi prie mokslo aukščiaus 4 klasių, junta kaip su kiekviena aukštesne klase šąla dėl jo tėvai ir giminės labyn ir labyn, o įstojęs į universitetą, pasijunta visai neturinčiu savo artimiausiųjų. Išvien su giminiškais jausmais nyksta ir materiališka pagelba. Beveik tiesiog galiu pasakyti, kad įstojusiems į universitetą tėvai ir broliai, apėmusieji namus, visai nustoja davę pašalpą. Jeigu nabagėliui „drąsuoliui“ priguli da šiek tiek dalies, tai ir tos neišgauna „geru“: arba turi visai išsižadėti jos, arba, prispaustas vargų, už kelias dešimtis rublių turi pakvituoti, būk išėmęs visą dalį... Tokiu būdu patekęs į universitetą turi rūpintis ir apie mokslą, ir apie „visų dienų“ duoną. Nešdamas per ištisus metus tokias dvi sunkias naštas, naikina savo jaunas pajiegas ir gale metų grįžta namon pailsėti. Tik čia iš visų pusių randa atšalimą: giminės, visi tamsuoliai ir žemesnieji inteligentai žiūri ant jo iš pasalų, keturklasiiniai inteligentai šalinasi lyg nuo užsikrėtusio kokia baisia liga“ [11: 490–491]. Taigi V. Kudirka išvelgia skausmingą intelektualo atsiskyrimo nuo kitų sluoksnių situaciją, svetimumo tarp jų atsiradimą.

Šiuolaikinė visuomenė dažnai sutapatinama su nepastovumu, jos nariai dažnai yra turistų, keliautojų statuso, laikini gyventojai. Svetimumo, marginališkumo studijos yra susijusios su tokiais reiškimais kaip „hibridiškumas“, „keliautojo vaidmuo“, „melagingas identiškumas“ ir kita [12]. Dar D. MacCannellis savo darbe „Turistas“ (*The tourist*) 1976 metais [13] pabrėžė, jog „keliautojo, turisto“ kategorija yra reikšmingas modernybės teorijos parametras. Socialinės psichologinės teorijos apie „svetimą“ ir „benamiškumą“ yra bene reikšmingiausios, aiškinant postmoderno laikų esmę. J. Shotter nuomone, šiuolaikinis žmogus kenčia nuo gilėjančių benamystės sąlygų, nuo „metafizinio namų netekimo“; tai yra susiję su šiuolaikiniu pačios visuomenės kaip „migracinės“ pobūdžiu [14]. Pripažįstama, kad kai kurių grupių, pavyzdžiui, intelektualų vaidmuo yra susijęs su buvimu tarp savos ir svetimos kultūros, savotiš-

ku ribų peržengimu, nuolatiniu kultūrinio ir intelektualinio kapitalo kaupimu ir perdavimu. Pabrėžiama, jog tiesa yra „benamė“, o benamiškumas kaip socialinio prieštaravimo forma savo ruožtu skatina mąstymą. Tad kai kurie intelektualai yra žmonės „be konkrečios vietos“ – nors privilegijuoti, bet svetimi savo vietinei kultūrai, savos parapijos papročiams, vertybėms ir įsitikinimams, tačiau atsakingi už globalią situaciją [15]. Intelektualai, nepaisant jų etninės priklausomybės, kartais yra savosios kultūros „kitoniškumo“ atstovai. Jie tarsi „išauga“ savo grupės kultūrinės normos, dėl savo interesų skirtingumo ir sugebėjimų ypatingumo atsiskiria nuo giminės, savo aplinkos, ieško kitų tapatumų ir grupių, atitinkančių jų mokslines ar idėines paieškas. Jie suartėja ir su kitų kalbinių, religinių, etninių grupių atstovais, kuriems būdingi moksliniai, tyrinėjimo tikslai ir intelektualiniai siekimai. Kiekvienoje visuomenėje susikuria socialinis mokslininkų pasaulis, su sava tam tikrų veiklos, elgesio, nuostatų, būdų sistema, normomis, savimone ir vertybėmis. Dėl savo ypatingumo, aukštesnio intelekto ar elitariškumo jie kartais tampa ne visai suprantami kitiems savo etninės bendrijos nariams, viešosios nuomonės atskiriami į „antžmogių, nežemiškiųjų“, kartais gerbtinų keistuolių rangą, traktuojami kaip „svetimi“. Mokslų daktarė pasakoja: „Baigiau universitetą, aspirantūrą, įgijau mokslinį laipsnį. Reikėjo daug dirbti bibliotekose, susikaupti ir savaitgaliais. Mano išvažiavimai į tėviškę Žemaitijos kaime tapo vis retesni. Pamažu vis mažiau galėjau bendrauti su ten pasilikusiais klasiokais, giminaičiais, kurie statėsi namus, kūrė šeimas. Nutolau, nes vis labiau skyrėsi mūsų interesai, darbai, siekiai ir lūkesčiai. Kadangi buvau uždaro būdo, mieste artimo draugo taip ir nesusiradau. Dabar esu jau penkiasdešimtmetė, gyvenu viena, nors bendravimo netrūksta. Turiu daug kultūrinių interesų, dalyvauju mokslinėje veikloje, lankausi užsienio šalyse. Tačiau jaučiu, jog su savo pirmine, etnine grupe (šeima, gimine, kaimynais) esu susvetimėjusi, nors ir jaučiu jiems nostalgiją. Esu pripažinta mokslo pasaulyje, tačiau jaučiuosi tarsi „išstremta“ iš savo vaikystės, jaunystės erdvės“.

Pastaraisiais metais Lietuvoje jaučiama stipri globalizacijos reiški-

nio įtaka, kuri veikia ekonomines, socialines bei kultūrines sritis. Tai leidžia kurti naujas socialinių ir erdvinių santykių formas, kurios įvairių pasaulio vietų gyventojus suburia į naujas solidarumo grupes – turistus, nomadus, iš įvairių kraštų atvykstančius legaliai ar nelegaliai dirbti megapoliuose. Kai kurie iš jų klajoja individualiai, kiti glaudžiasi prie jau svetur gyvenančių tautiečių, tretieji keliauja turistinėmis grupėmis. Keliauninkų, nuolatinių arba nenuolatinių migrantų grupės vienija bendri interesai (kartu praleisti laisvą laiką, įsidarbinti, gauti prieglobstį ar įsitaisyti naujoje gyvenamojoje vietoje) ir panaši jausena (netikrumo, baimės, naujų pojūčių, adaptacijos būtinumo, smalsumo, kultūrinių ir egzistencinių išgyvenimų ir kitos emocijos). Jų refleksijoje persipina savos ir lankomos šalies materialinių ir kultūrinių sąlygų vaizdiniai, istorija, gyvenamosios stiliai. Aukštesnio intelekto keliautojų apžiūrimi miestai apmąstomi kaip tam tikri kultūriniai istoriniai reiškiniai, stengiantis suvokti jų kultūrinius ypatumus, specifiką, gyventojų mentalitetą reprezentuojančias institucijas.

Mokslininkai kartais priskiriami nomadų sluoksniui, kuris dažnai susiduria su „kitybe“. Konferencijoje ar seminare susiduri su „kita, kitu“ – kitai kultūrai, tautai atstovaujančiu asmeniu, reikalaujančiu dėmesio, pripažinimo, pagarbos. Iš karto tai tik paviršutiniškas reagavimas, suvokimas. Tarptautinės konferencijos dalyvė pasakoja: „Ypač susipažinimo ir išsiskyrimo vakarai vyksta tarsi būtum ekstazės būsenos: mes spaudžiame vieni kitiems rankas, šypsomės. Mes atsigręžiamo į šią bendriją, pakludami bendrai tvarkai, teigdami savo sugebėjimus ir intelektines galias, atsiveriamo kitų savasties priėmimui“. Gilesnis „kitos, kito“ suvokimas leidžia pajusti jo(s) gyvenimo detales, nueitą kelią, emociją ir intelekto būklę, išsiauklėjimą, net patirtas kliūtis ir sunkumus. Konferencijoje susiduria ir visiškai skirtingų kultūrų žmonės, kurie turi vieni kitus pripažinti, tarpusavyje bendrauti. Kiekvienas iš jų savo išvaizda, veiksmais ir žodžiais sukuria vaizdinius ir simbolius – savo reprezentacijos formas, kurias ir pateikia komunikacijai. Skirtingos nuo mūsų kultūros, t. y. *kitokio* žmogaus, suvokimą paaiškina A. Lingis: „Tą kito-

kį jo arba jos regėjimą, tą jausmą, jog jo arba jos paviršiai valdomi kito dėsniu – dėsniu, kurį reprezentuoja savajam imperatyvui paklūstantis protas, – paskatina tiesiogiai pajusti jame ar joje veikiančią imperatyvą. Pajusti, kas užgula jo arba jos mąstymą kaip imperatyvas, o ne kaip natūralus savaiminis ryšys, – tolygu pajusti tai kaip imperatyvią jėgą man. Pasijunti ištiktas imperatyvo, įsakančio kitam. Pajuntu jo svorį kaip jėgą, prislegiančią mano paties protą. Suvokiu esąs priverstas matyti jo ar jos paviršius kaip valdomus, atvertus man ir man įsakančius, tai yra stojusius mano akistaton“ [16]. Būna, jog komunikacija ir atsivėrimas neįvyksta. Mokslininkė prisimena: „Prieš kelis metus buvau tarptautinėje kultūrologų konferencijoje. Čia aš jaučiausi antrarūšiu asmeniu – mat prastai moku anglų kalbą, be to, mano pranešimas buvo silpnesnis už kitų. Sesijoje visi tarpusavyje buvo labai draugiški, reagavo į viens kito pranešimus, bendraudavo ir kavinėse, juokavo, o aš buvau įsitempusi, sukaustyta. Jaučiausi prasta profesionalė, nežinanti jau seniai susiformavusios tyrimų krypties, nebuvau įsisavinusi jų vartojamų mokslinių sąvokų. Daug dalyvių buvo iš Vakarų šalių, tad neturėjau su kuo ir bendrauti. Man atrodo, jog jiems neįdomios mūsų problemos, jie jaučiasi esantys už mus gerokai aukščiau. Pastebėjau, jog kai kurie jų tyrinėtojai yra skatinami užsiimti postsocializmo problemomis, gauna net grantus Rusijos ar Baltijos šalių problemoms aprašyti, tačiau tie tyrimai būna bejausmiai, net su kažkokiu cinizmo atspalviu, kaip požiūris į „kitus“, „svetimus“, „spalvotuosius“, nevisaverčius. Ir pačiame Berlyne mane atpažindavo kaip „sovietikę, rusę“, kreipdavosi globojamu tonu, ne visai pagarbiai. Pasiteiravus kelio, vyresnių žmonių pora, patyrę, jog esu lietuvi, ištiesė man dešimt markių banknotą. Tad beveik visur jaučiausi kaip marginalė, turinti žemesnį statusą; mano orumas buvo nuolat pažeidžiamas“. Kita respondentė savo išgyvenimus taip apibendrina: „Dalyvavusi tarptautinėje konferencijoje, aš supratau, jog, gyvenant mokslo periferijoje, būtina lankytis centruose. Ten pajunti, kad esi tik smulkus paukštelis, čirenantis didelio vieškelio pakraštį ir kažin ar girdimas. Reikia suvokti vyraujančią mokslinio centro jėgą, kuri iš karto tave pritren-

kia, net sugniuždo, sukelia nerimą, nepasitenkinimą savimi ir visais, anominę nuotaiką, net neviltį. Tačiau jei sugebėsi atsitiesti, pradėsi visai kitaip dirbti – mąstyti kitom kategorijom, įsitraukti visai į kitą „tikėjimą“, į stabilią, turinčią tradicijas mokslo kryptį, tapsi daug saugesnė ir rezultatyvesnė. Tai reiškia, kad įsigysi draugų visame pasaulyje, ir ne taip skaudžiai reaguosi į vietinių mokslo biurokratų užgauliojimus, neraštingų kolegų pastabas“. Išvykimas į konferenciją suteikia galimybių susidurti su visai skirtingų sąlygų ir gyvenimo būdo šalimis. Mokslų daktarė pasakoja: „Buvau konferencijoje Izraelyje, visiškai mums svetimos kultūros šalyje. Jau oro uosto salėje pastebėjau kitonišką sociokultūrinę aplinką: toje erdvėje sukiojosi rytietišku bruožų žmonių kūnai, paklūstantys kitokiems fiziniams ir psichologiniams dėsniams, jų kalba ir judesiai buvo kitokios prigimties. Tas peizažas, gamtos sąlygų paveikto kitoniško gyvenimo būdo svetimumas man nebuvo nemalonus ar atšiaurus (išskyrus sunkų prisitaikymą prie didelės kaitros), nes mūsų kultūras jungia civilizacinis bendrumas. Pripažindama tą kitoniškumą, aš stengiausi išsiaiškinti šios valstybės kūrimosi aplinkybes, kultūros šaknis. Kaip rodo į šią šalį neseniai atvykusių žmonių patirtis, gebėjimas išgyventi kitoniškumą pamažu išsiugdo. Pamažu buvę svetimšaliai, jei atvažiuoja į savo *imago mundi*, tampa čionykščiais, t. y. pereina tam tikrą akultūracijos procesą, elgesio ir mąstymo formų pokyčių etapą. Analizuodama savo ir kitų turistų, laikinų keliautojų galimą požiūrį į šią šalį, aš galiu priskirti šiam svetimam pasauliui pavyzdžio ar priešo funkciją. Kadangi mano kultūra yra visiškai neutrali šiam tolimam kraštui, aš jaučiu malonumą patenkinus savo žmogišką smalsumą, nes *curiositas* ir buvo mano kelionės tikslas. Nemenkindama savo kultūros, aš linkusi pripažinti ir šitos, man svetimos, lygiavertiškumą ir įdomumą. Aš džiaugiuosi, jog sugebėjau čia atvykti ir pabūti, nes vaikščioti po Rytų miestą vienai moteriai kaip keliautojai ar ir piligrimei ankstesniais amžiais būtų visiškai neįmanoma, tai būtų tabu laikytinas dalykas. Peržengdama tam tikras ribas tarp savumo ir svetimumo, aš stengiuosi paaiškinti kitos kultūros fenomeną objektyviai kaip skirtingumo pasireiškimą. Maža to – pripa-

žindama kitoniškumą, įsidėmėdama jo bruožus, aš užmezgu ir kultūrinis ryšius: laikau savo atmintyje miesto architektūros, istorijos, peizažų vaizdinius, pasakodama įspūdžius platinu juos gimtojoje aplinkoje“.

Mokslinė konferencija kaip komunikacijos forma

Viena iš mokslinio darbo, naujų žinių pateikimo ir pasklidimo forma yra mokslinė konferencija. Laikui bėgant jų reikšmė kito; XX amžiaus pradžioje šio tipo susibūrimai negalėjo būti gausūs ir plačiai atstovaujami, nes akademiniai judėjimai nebuvo taip išsiplėtoję, be to, dėl transporto priemonių netobulumo dažnos ir tolimos kelionės buvo neįmanomos. Ypač socialinių mokslų būklė, galėjimas jų teiginius išsakyti viešai priklauso nuo šalies ideologinių ir politinių aplinkybių, demokratijos lygmens. Turintis didelį patyrimą sociologas prisimena: „Sovietiniais laikais konferencijos buvo labai griežtai reglamentuojamos, per metus dalyvaudavom gal dviejose trijose. Daug yra buvę įspūdingų, iškilmingų konferencijų, kur būdavo proga susirinkti, apsikeisti subrandintomis mintimis. Kita vertus, socialinių mokslų konferencijos būdavo ideologizuotos, reikėdavo laikytis tam tikrų taisyklių. Prisimenu vienos tokios konferencijos metu jaunas mokslo darbuotojas diskutuojant apie Sovietų sąjungos himną išreiškė nedrąsią mintį, abejonę apie jo frazę „tautų vienybė“: kaip tai gali būti, jei tautos suburtos ne savo valia. To užteko, kad jis būtų išmestas iš mokslinio darbo pareigybės, sudrausminti buvo ir jo vadovai. Šiandien, žinoma, konferencijos demokratiškumu, atvirumu dvasia ryškiai skiriasi nuo sovietinių, užtat turi persisotinimo įspūdį“.

Socialinių mokslų atstovė išsako savo nuomonę: „Konferencija, manau, yra aukšto lygio – pranešimų įvairovė, jų visapusiškumas išsamiu apibrėžė reiškinį, iškėlė daug socialinių bėdų. Buvo visiems įdomu, konferencija pasižymėjo demokratiškumu, prieinamumu. Pažintinė funkcija buvo labai svarbi“. Saviraiška daug kam svarbi; pranešėja pasakoja, jog „stengiuosi dalyvauti konferencijose, man svarbu patikrinti savo sugebėjimą skleisti žinias, populiarinti savo problemą. Lankausi ir

užsienio šalyse. Norėčiau, kad čia iškeltos problemos pasiektų ir valstybines institucijas, kad būtų atsižvelgta į mokslininkų tyrinėjimų rezultatus“.

Komunikacinė mokslininkų susibūrimo funkcija išlieka viena iš svarbiausių: „Labai gražus bendradarbiavimas užsimezgė konferencijos metu, labiau supratom šias problemas, toliau svarstysim jas pavieniui, kiekvienas savarankiškai ir grupelėmis, tarpusavio pašnekesiuose, rutuliosime toliau straipsniuose. Kibsimė į tų socialinių problemų sprendimą. Dėkojame, kad buvome pakviesti skaityti pranešimų. Patyriau didelį malonumą, galėdama pristatyti savo mintis, įdirbį, tyrinėjimo rezultatus“. Naujų mokslinių ryšių užmezgimas, įtakos ir mokslo srities autoritetų suvokimas yra svarbūs mokslinių susitikimų rezultatai; aukštosios mokyklos dėstytoja kalba: „Konferencija man patiko, nes jaučiau tiesiog specifinę aplinką, dalyvių išsakytos nuomonės, jų bendravimas, diskusijos sudarė tiesiog savotišką aurą, kuriai buvo būdinga intelektualumas, autoritetų dalyvavimas, geranoriškumas, tiesos ieškojimas. Man ypatingą įspūdį visada daro pirmieji, pačių garbingiausių mokslo atstovų pranešimai, kur dėmesys sutelkiamas į bendriausias, fundamentaliausias teorinio lygmens problemas. Dalykine prasme kai ką išgirdau pirmą kartą, mielai tas mintis pacituosiu savo studentams. Imponavo daugelio patyrusių tyrinėtojų pranešimų struktūra, medžiagos išdėstymas, apibendrinimas, išvados. Buvo ir prieštaringų pranešimų, kur požiūriai yra skirtingi“. Kita dalyvė aptaria šio susibūrimo metu patirtas įtakas: „Konferencija visad būna naudinga: užsimezga pažintys, atrandu bendraminčių, tyrinėjančių panašias problematikos ar metodų požiūrių problemas. Kai kurių pranešėjų mintys labai praturtino mano mokslinį bagažą, jau patys pranešimai buvo tarsi postūmis išplėsti savo darbą, padaryti jį gilesnį, rungtyniaujant su kitais. Iš vieno kolegės pasimokai kaip dėstyti medžiagą, iš kito – taikyti teorines prielaidas, įvairesnius metodus, žvelgti iš labiau apibendrintų pozicijų. Straipsnį dabar dėliosiu atsižvelgdama į konferencijoje paskleistų minčių, nuomonių visumą; savaime suprantama, mano medžiaga su tuo neturi konfrontuoti. Stengsiuosi išplėsti, pagyvinti savo minčių dėstymą, derindama su visu įvykusių diskursu.

Kartais ir kritiškas požiūris į mano ar kitų pranešimus sukelia apmąstymų, naujų minčių, idėjų. Apžvelgti anksčiau netirtus problemos aspektus paskatino ir į konferenciją atėjusi korespondentė, paprašiusi apibūdinti kai kuriuos dalykus, apie kuriuos ir nebuvau mąsčiusi. Taigi kitų dėmesys, žinių, kurios būtų reikalingos ir įdomios visuomenei, poreikis dažnai yra tyrinėjimo paskata“.

Konferencijoje dažnai susijungia teorinės ir praktinės problemos: „Tautinių mažumų departamentas kaip vyriausybinių įstaiga ir prie jos susibūrę aktyvistai, nevyriausybinių organizacijų atstovai yra dėkingi moksliniam institutui, kuris yra sukaupęs daug vertingos medžiagos (teorinės bei įvairių koncepcijų, tyrimų pavidalu), kuri padėjo nušviesti, apibūdinti mūsų problemą, išryškinti jos turinį ir kontūrus. Įvykusi konferencija yra puiki priemonė, kur susibūrė mokslininkai ir praktikai, kurie pagal konferencijos medžiagą, dalyvių mintis ir apibendrinimus parengs vyriausybei bei vykdomiesiems organams veiklos gaires, pasiūlymus, kaip spręsti socialines problemas. Vakar, šiandien išklaustytos mintys, pradėti darbai tęsis. Tokį bendradarbiavimą su kūrybine mokslininkų įstaiga plėtojame nuolat“. Konferencijose išryškėja tarptautinių ryšių svarba; dalyvis pasakoja: „Atvyko ir nuolatiniai mūsų darbų partneriai – filosofai ir sociologai iš Daugpilio, iš jų Pedagoginio universiteto. Visada smagu su jais aptarti bendradarbiavimą, nes atliekame bendrus tyrimus, lyginame respondentų požiūrius, jų padėtį, nuostatas, ieškome bendrų ir specifinių reiškinių veiksmų, raiškos“.

Konferencijos yra ypač reikalingos jaunimui; doktorantė, dalyvaujanti tik antroje konferencijoje, kalba: „Džiaugiuosi, kad dalyvauju, nes smagu, kad ir aš esu įdomi mokslo pasaulio atstovams, kad jaunimas reikalingas mokslo pasauliui, kad galima surasti ką nors bendra su kitais. Kitų pranešimai sužadina norą savo problemos objektą išplėsti, pažvelgti į ją dar ir iš kitų taškų, panagrinėti remiantis kitomis teorijomis. Kyla klausimai – ar mano požiūris ir metodika tikrai patikimi, vertingi, ar aš tinkamai pateikiu, išdėstau medžiagą. Todėl atidžiai klausau kitų, vyresnių, kolegų pranešimų, lyginu su savo patyrimu, jį gilinu.

Konferencija man sukelia ir tam tikrų išgyvenimų, jaudinuosi skaitydama pranešimą: nors neabejoju dėl savo surinktos medžiagos autentiškumo (to socialinio sluoksnio analizės dar niekas nėra pateikęs, tad ji savaime vertinga), tačiau kilo abejonių dėl dėstymo, vertinimo, išvadų formulavimo. Dalyvavimas konferencijoje padidino mano pasitikėjimą savimi, sustiprino jausmą, jog aš galiu tapti visaverte mokslo bendruomenės nare. Priartėjimas prie vyresnių kolegų praktikuojamos darbo formos, bendradarbiavimas mus suartino: išnyko atstumas tarp manęs – jaunos tyrinėtojos ir vyresnių kolegų. Dabar aš esu drąsesnė, galiu daugiau naudotis jų patyrimu, konsultuotis; padariusi pranešimą jaučiuosi ir vertingesnė, brandesnė mokslo atstovė, mano abejonės savimi sumažėjo“. Kita jauna mokslo darbuotoja kalba: „Smagu, kad jauni žmonės priimami, nes jiems reikia dalyvauti, iš jų reikalaujama publikacijų, tačiau stokoja informacijos apie mokslinius renginius. Malonu, kad jaunas žmogus, žengiantis į mokslą, neišskiriamas, jo požiūris neatmetamas, jis priimamas ir su skirtingom nuostatom. Konferencijų aplinka sudaro sąlygas atkreipti kitų dėmesį į jo problematiką ir sprendimo būdą, sulaukti vyresnių ir aukštesnio statuso (profesorių, mokslo daktarų) kolegų įvertinimo. Deja, kartais norėtusi pastabų, konkretesnių apibūdinimų, dalykiško žvilgsnio. Kai kuriuose pranešimuose pasigedau ir aštresnio požiūrio, tikslesnio situacijos apibūdinimo, pareiškimų, kaip, kokiais būdais galima išspręsti problemas“.

Ilgą mokslinį stažą turintis socialinių mokslų atstovas, MA narys ekspertas linkęs palaikyti konferencijas, kurios nėra panašios į forumą, o mokslinė problema apibrėžiama siauriau ir aiškiau. Anot jo, turėtų būti keletas pranešimų ir laisva, nekaustoma laiko trukmės diskusija. Konferencijose pateikiama koncentruota mintis, tai turėtų būti ypač naudinga jauniems mokslininkams. Tačiau dėl persisotinimo informacija, konferencijose nelinkę dalyvauti net tie doktorantai, kuriems jų tematika labai artima. Konferencijos reikalingos, nes dalyvaujančios asmenybės nuspalvina tokių susitikimų atmosferą: auditorijai svarbu net pranešėjo balso tembras, kalbos akcentai, asmenybė. Tai būna reikšmingas postūmis,

formuoja problemos suvokimą. Toks poveikis per asmenybę yra stipresnis, gali duoti postūmį kūrybai. Tai labai svarbu jauniems dalyviams, nors jaunoji mokslininkų karta nelinkusi pripažinti autoritetų, ypač vietinių. Daugelyje sociologijos disertacijų pateikiamos ir analizuojamos kitos visuomenės, nekritiškai remiamasi teorijomis, kurios sukurtos dažniausiai vakarietiškose visuomenėse. Sava kultūra ir savas kontekstas ignoruojami, nors visiems aišku, kad teorijos atsiranda tyrinėjant lokalinę padėtį. Vakaraš dažnai aklaivai sekama, gal siekiant įveikti savo nepilnavertiškumą ar provincialumą. Sulaukiu daugybės kvietimų į konferencijas: per mėnesį esu kviečiamas bent į kelias, o dalyvauju gal dviejuose. Mat nespėju, nes turiu daug darbų, neišmanau, kaip pasiegti, nes nepatogu atstumti kolegų prašymus. O juk kiekvieną kartą reikia apmąstyti pranešimų tekstus – temos juk skirtingos“.

Didelį patyrimą turintis mokslo darbuotojas, sociologijos dėstytojas mano: „Konferencijos būtinos, tai svarbi mokslo tiriamojo darbo dalis. Mat tyrimai atliekami ne kokiai nors įstaigai ar sau, reikia jų teorinę ir praktinę reikšmę parodyti visuomenei, pristatyti mokslo atstovams, kitiems kolektyvams (užsakovams). Tai gi svarbu, kad mokslininkas būtų vertinamas, pripažįstamas, pastebimi jo laimėjimai, pagaliau net ir nesėkmės. Ankstesniais, sovietiniais, metais atlikę praktinius sociologinius tyrimus tokiose įmonėse kaip Marijampolės „Fasa“, Alytaus šaldytuvų gamykloje, kitose Vilniaus, Mažeikių gamyklose, apdoroję duomenis, tuoj rengdavom konferencijas, kur supažindindavom su gautais moksliniais rezultatais, kolegoms ir įmonių atstovams atskleisdavom tyrimų išvadas. Dažnai gamyklų vadovai, netgi generaliniai jų direktoriai labai rimtai reaguodavo į mūsų darbo išvadas ir pasiūlymus: parengdavo įsakymus, kuriuose, remiantis mūsų tyrimais, įpareigodavo tam tikruose padaliniuose pagerinti darbo sąlygas, gerinti tarpusavio santykius ir panašiai. Mums būdavo smagu bendrauti, susitikti konferencijose; prisimenu, jog baigiantis visad būdavo vaišės, netgi „pirtelės“, kurios sukurdavo tam tikrą neformalią atmosferą, aurinės kultūros vietą. Jautėmės reikalingi vieni kitiems: jie mums suteikdavo bazę tyrimams, užsakyda-

vo darbus, mes galėjom pritaikyti savo žinias, pajusti savo kompetenciją, žinojimo vertę. Patirdavom praktikų pagarbą, pripažinimą, o tai mokslininkui labai svarbu. Dabartiniu metu konferencijų tikslai ir uždaviniai mūsų mokslo srityje nesikeičia, nors bendravimas su praktikais pakito, kadangi gamybinė sfera susilpnėjo, įmonės vos išsilaiko, yra ant bankroto ribos. Įmonėse vyksta nuolatinės pertvarkos, mes tapome mažiau reikalingi, ne tyrimai jiems dabar svarbu, vieni nuo kitų tarsi atitolome. Ateityje, kai ekonomika sustiprės, mūsų bendradarbiavimas, manau, vėl tęsis.

Neseniai vykusios konferencijos buvo dvejopos. Pavyzdžiui, baigę tyrimo darbą apie Ignalinos atominės elektrinės ir Visagino miesto socialines problemas, tyrimo rezultatus pristatėme Mokslų akademijoje – kitų mokslininkų (fizikų, botanikų) bendrijoje, nes dirbome vienoje programoje. Kita konferencija vyko Visagine, kur dalyvavo miesto ir gretimų rajonų atstovai, mokslininkai iš Daugpilio; čia pateikėme ir leidinį. Nė vieno didesnio konkretaus tyrimo nepalikom neaptarę konferencijoje. Konferencijose svarbu žmonių ryšiai, išsakytos teorinės mintys, tyrimų rezultatai. Jaunimui tai pamoka, kaip brandūs mokslininkai apibūdina savo darbo procesą, pateikia apibendrinimus. Čia doktorantams yra galimybė parodyti save, tai būtina išraiška, nors jie gal ir jaudinasi, nėra įgudę. Labai vertinu prof. J. Leonavičiaus kasmet organizuojamas sociologų konferencijas Kaune, KTU, kur savo darbo rezultatus pateikia šio mokslo atstovai iš Vilniaus, Kauno, Klaipėdos“.

Mokslininkų susitikimai turi ir kritikuotinų aspektų. Mokslo darbuotoja kalba: „Konferencija man pasirodė šiek tiek eklektiška, gal vertėtų darbą organizuoti sekcijose: viena tema glaudžiau sujungia pranešėjus, jie labiau jaučia ir supranta kitą. Kai pranešėjus jungia tik bendra konferencijos tema, o darbai gana skirtingi ir platūs, nepateikta tezių, iš kurių suvoktum problemą, pasireikštų bendrybės, net ir patyrusiems klausytojams sunku taip greitai persiorientuoti, nuo vienu problemų pereiti prie kitų, jas giliau suvokti, įsisąmoninti, dalyvauti aptariant jų privalumus ir trūkumus. Pranešimams skiriant po 20 minučių, kalbantysis spėja pateikti aprašomąją darbo dalį, metodiką, dažnai nespėja suformu-

luoti išvadų, praleidžia jas. Klausytojas nespėja to pranešimo įsisavinti, integruoti į savo žinojimą, sujungti su savo patyrimu. Nuo konferencijos organizavimo labai priklauso jos sėkmė. Reklamos reikėjo daugiau, nors per radiją pranešė, o per žinias kalbėjo konferencijos dalyviai, atskleisdami kai kurias problemas“.

Jaunas dėstytojas mokslo žmonių bendravimą supranta kitaip: „Konferencijos išlaiko iki šiol tebegyvuojančio mokslinio gyvenimo tradiciją – šnekėjimo vardan straipsnio; nėra parengiama ilgalaikių interneto puslapių (mokslinės grupės ar organizacijos), kur būtų darbų anotacijos, rezultatai, kur būtų galimi atsiliepimai, įvertinimai, diskusijos“.

Tad mokslo bendruomenė nuolat susiburia, jos nariai patiria vieni kitų įtaką, autoritetų reikšmę. Konferencija yra viešas mokslo rezultatų pristatymas, dalijimasis mokslo žiniomis su specialistais ir platesne visuomene, svarbi integracijos ir komunikacijos forma.

Sociologinių žinių kūrimas plečiasi, vystantis visuomenei ir jos refleksijai, į šio mokslo apyvertą integravus naujas paradigmas ir požiūrius, atsakant į socialinės praktikos iššūkius.

Objektyvistinė tendencija socialiniuose moksluose dabar nuolat varžosi su tiesa, gaunama taikant atskirų atvejų, gyvenimo istorijų metodą, kai analizė kuriama lokaliame kontekste; čia remiamasi egzistencializmo, fenomenologijos idėjomis, gilinamasi į individualųjį subjekto pasaulį.

Sociologijos kaip reiškinio tam tikros dalys gali būti sukurtos iš istorijų, tad sociologai reiškiasi ir kaip naratoriai, kai pačių autorių gyvenimiškoji patirtis gali padėti konstruoti socialinius realybės bruožus.

Intelektualai gali būti savosios kultūros „kitoniškumo“ atstovai, dėl savo interesų skirtingumo ir sugebėjimų ypatingumo atsiskiriantys nuo giminės, savo aplinkos, ieškantys kitų tapatumų ir grupių, atitinkančių jų mokslines idėjas ir gyvenimo stilių. Būdami ypatingesni, kartais jie tampa svetimi savo pirminei grupei, pasižymi nomadiškumu.

Mokslo bendruomenės susibūrimai konferencijose ir šiais modernių technologijų laikais yra reikalinga ir svarbi bendravimo forma, kur

patiriama vieni kitų įtaka, autoritetų reikšmė. Konferencija yra viešas mokslo rezultatų pristatymas, dalijimasis mokslo žiniomis su specialistais ir platesne visuomene, svarbus reiškiny, integruojantis mokslo darbuotojus.

Literatūra

1. *Šaulys K.* Sociologija. Trumpas to mokslo rankvedėlis. Kaunas, 1920.
2. *Leonas P.* Sociologijos paskaitos. Kaunas, 1939.
3. *Treinyš M.* Tautos suvienijimo vizija prof. F. Kemešio darbuose. Iš Lietuvos sociologijos istorijos. T. 1. Red. A. Vosyliūtė. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1996.
4. *Gustainis V.* Raštai. Vilnius: Mintis, 1991.
5. *Rosaldo R.* Culture and truth: the remaking of social analysis. Boston: Beacon, 1989.
6. *Stones R.* Subverting postmodernisms binary oppositions. Culture and identity. Free universitet Berlin, 1995.
7. *Maines D.* Narrative's moment and sociology's phenomena: toward a narrative sociology. Sociological quarterly. 1993. N 34.
8. *Pineau G.* Histories de vie et formation de nouveaux savoirs vitaux. Revue Internationale de l'éducation. 1994. N 40. *Kavolis V.* Žmogus istorijoje. Vilnius: Vaga, 1994.
9. *Vosyliūtė A.* Moterų istorijos: egzistenciniai rūpesčiai. Moterys: tapatumo paieškos. Vilnius: LFSI, 1999.
10. *Kavolis V.* Žmogus istorijoje. Vilnius: Vaga, 1994.
11. *Kudirka V.* Raštai. T. 2. Vilnius: Vaga, 1990.
12. *Mouffe C.* For a politics of nomadic identity // G. Robertson et al. (eds.). Travellers tales: narratives of home and displacement. London: Routledge, 1994.
13. *MacCannell D.* The tourist. A new theory of the leisure class. New York: Schocken books, 1976.
14. *Shotter J.* Rhetoric and the roots of the homeless mind // Theory, culture and society. 1993. N 10 (4).
15. *Pels D.* Privileged nomads // Theory, culture and society. 1999. Vol. 16. P. 67.

4. LITUANISTINIŲ MOKSLO ŽINIŲ VIETA INFORMACINĖJE ERDVĖJE: ISTORINĖ PATIRTIS IR DABARTIES TENDENCIJOS

Informacinės visuomenės plėtros sąlygomis daugelio šalių mokslininkai pažymi tautų kultūrų savitumų integravimo į bendrą visumą svarbą, tačiau naujos tarptautinės komunikacijos galimybės teikia ir fundamentalius iššūkius. Šiame kontekste tampa vis aktualesni lituanistinių mokslų informatyvumo, jų gebėjimo įsilieti į sparčiai besiplečiančią informacinę erdvę aspektai.

Lituanistikos terminas šiame leidinyje suprantamas plačiąja prasme – mokslo žinių apie Lietuvą ir lietuvių tautą visuma. Siekiama aptarti šiuolaikinę mokslinės informacijos sampratą, atskleisti istorinės lituanistinių mokslo žinių sklaidos patirties svarbą ugdant šių dienų informacinę kultūrą, lituanistinių mokslų dalyvavimo mokslinėje integracijoje, jų informatizavime ir informacinės visuomenės plėtroje problemas. Tekste analizuojami skelbti darbai, archyviniai šaltiniai ir dokumentai, sociologinių apklausų duomenys.

Mokslas šiuolaikinėje informacinės erdvės sampratoje

Vykstant Europos valstybių integracijai vis daugiau matomos pastangos kurti bendrą šio regiono informacinę erdvę, galinčią tvirčiau įsilieti į globalinę informatizacijos ir komunikacijos procesą. Tuo Europa iš dalies siekia stiprinti savo tarptautines ir konkurencines pozicijas. Europos Sąjungos dokumentuose raginama tam sutelkti ne tik Vakarų, bet ir Centrinės bei Rytų Europos valstybių pastangas, parengti nacionalines informacinės visuomenės kūrimo strategijas bei jų įgyvendinimo veiksmų planus.

Pažymėtina, kad informacinės erdvės ir joje veikiančios informacinės visuomenės samprata visų pirma siejama su sparčia informacijos

apdorojimo ir perdavimo technologijų kaita, kurios jau padarė pasaulį be sienų. Pasaulio kompiuterių tinklai (pirmiausia internetas) sumažino išlaidas ir technines kliūtis plačiu mastu skleisti įvairaus turinio informaciją.

XX amžiaus paskutiniais dešimtmečiais jau ryškėjo informacijos poreikių diferenciacija. Ji skatino naujų informacinių sistemų atsiradimą. Tai visų pirma turėjo įtakos duomenų bankų ir bazių vaidmens didėjimui, jie tapo esminiais informacinės infrastruktūros visuomenėje elementais. XX amžiaus pabaigoje daugelio šalių ir ypač JAV patirtis parodė didėjančią duomenų bazių įtaką visoms ūkinės ir dvasinės veiklos sferoms.

Jau 9-ojo dešimtmečio pradžioje pradėta pabrėžti informacijos produktų ir paslaugų marketingo svarbą, buvo išskirti esminiai jau plėtojamų duomenų bazių tipai: bibliografinės, kiekybinės, viso teksto, faktografinės. Turinio prasme išsiskyrė verslo ir komercijos, mokslo ir technikos naujienų, taip pat iš dalies socialinių bei humanitarinių mokslų tematika. Informacijos kūrimo strategija perėjo nuo informacijos kaupimo ir saugojimo prie jos atvirumo ir prieinamumo. JAV informacinio aptarnavimo sistema, atvirumą propaguojanti tris dešimtmečius, suformavo net atskirą paslaugų sferą „*online industry*“ [1; 2].

Technologijų kaitos procesai, taip pat informacinės erdvės plėtra yra skatinami ir informacijos poreikių individualizacijos.

Su tuo siejama ir informacinės visuomenės formavimo esmė. Šių dienų teoriniuose darbuose informacinė visuomenė apibrėžiama kaip kokybiškai naujas visuomenės lygmuo, kai visi jos subjektai savo kasdieninėje veikloje aktyviai naudoja informaciją bei naujausias jos apdorojimo ir perdavimo technologijas. Dalis autorių daugiau pabrėžia informacinės visuomenės dinamiškumą, t. y. informacinė visuomenė suprantama kaip procesas, fundamentinių permainų metas. Pažymėtina, jog informacinė visuomenė nėra ateities dalykas, bet tai, kas vyksta [3: 31].

O šiuo metu itin stebimos ir analizuojamos permainingos Europos Sąjungos šalyse, teikiančios valstybėms ir jų piliečiams ne tik naujų galimybių, bet ir iššūkių. Nuo to, kaip bus atsiliepta į šiuos iššūkius bei

sugebėta pasinaudoti pranašumais, priklausys šalių ir piliečių likimas.

Informacinės visuomenės tapsmas siejamas su naujos produkcijos ir išteklių – informacijos ir žinių, kurios turi būti prieinamos kiekvienam nariui, dominavimu. Čia svarbią reikšmę įgauna ne tik technologijos, techninių galimybių, bet individo gebėjimų bei jo žinių poreikio plėtojimas. Žmonės, vadinamosios „*know-how*“ technologijos, tampa pagrindiniu naujos visuomenės kapitalu.

Dėl sparčių mokslo ir kitų pokyčių edukologai vis dažniau pažymi kiekvieno visuomenės nario mokymosi visą gyvenimą būtinybę [4: 490]. Tai itin pabrėžta jau prieš dešimtmetį skelbtame JAV švietimo reorganizavimo projekte „Amerika 2000–aisiais“, kuriame, konstatavus švietimo sistemos spragas, iškeltas „besimokančios“ nacijos formavimo tikslas, pabrėžta tęstinio mokymo svarba [5: 15–20].

Europos Sąjungos šalyse šiuo metu švietimo tikslai tiesiogiai siejami su informacinės visuomenės formavimu. Sakykime, Vokietijos vyriausybės sudarytoje informacinės visuomenės ugdymo, inovacijų diegimo politikos programoje edukologiniai aspektai aptariami tarp pačių svarbiausiųjų [6].

Itin svarbią reikšmę įgauna mokslo vaidmens informacinių technologijų raidoje įprasminimas. Ekonomiškai stiprioje šalyse mokslo ir technologinei pažangai apibrėžti skirti specialūs dokumentai: baltosios knygos, inovacijų ir kitokios programos. Japonijos vyriausybė dar 1981 metais paskelbė Mokslo ir technologijų Baltąją knygą, kurioje mėginta lyginti savo potencialą su JAV, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos. Išanalizavus buvo konstatuota, kad japonų technologijų plėtos galimybės menkesnės, negu galėtų būti jų technikos lygio sąlygomis. Todėl nutarta daugiau dėmesio skirti ne vien taikomiesiems, bet ir fundamentiniams tyrimams, pažymėtina mokslo ir naujų informacijos technologijų sąveika [7: 19–21].

Nors Europos Sąjungoje šiuo metu esama bendrų programų, tačiau šalys narės turi ir vienokią ar kitokią savąją mokslo ir technologijų politikos strategiją. Lietuva, siekdama narystės šioje organizacijoje, gali

analizuoti ir remtis ne vien unifikuotais projektais, bet ir specifine atskirų šalių informacijos kaupimo ir skleidimo visuomenėje patirtimi.

Lietuvos švietimo ir mokslo ministerija savo interneto svetainėje pristatė, o 2001 metais pavasarį išleido „Lietuvos mokslo ir technologijų Baltąją knygą“, parengtą Kauno technologijos universiteto ir kai kurių kitų mokslininkų [8]. Šiame leidinyje iš esmės rašoma apie technologinę integraciją, dalyvavimą Europos mokslinių tyrimų apyvartos erdvėje. Kelis kartus nurodoma, kokia naudinga Lietuvai Airijos ir Suomijos patirtis, tačiau paminėti tik kai kurie ekonominiai šių šalių pažangos vertinimo kriterijai, kurie rodo tik sėkmingą ūkio adaptaciją, pasirengimą ekonominės globalizacijos poveikiui. Neanalizuojama mažųjų šalių strategijos problematika eurointegracijos, mokslo ir naujos informacinės erdvės formavimo procesuose, savo kultūros atstovavimo pasaulyje galimybės ir svarba.

Mokslinių tyrimų, daugiau ar mažiau susietų su naujų technologijų kūrimu ir įdiegimu, perspektyva apibrėžtina jau žinoma patirtimi: ir japonų, ir daugelio kitų mažiau pažengusių šalių mokslininkai apčiuopiamų rezultatų pasiekia tik dalyvaudami tarptautiniuose moksliniuose projektuose. Panaudodami tarptautinį finansinį ir techninį potencialą, mokslininkai jį sparčiai stiprina, tampa jo „maitintojais“. Kartu mokslo žinios ir informacija darosi svarbesni už gamtinę aplinką, tradicinius ekonominius išteklius. „Įmokslintos“ technologijos veikia ir kitų mokslų, iš dalies ir socialinių bei humanitarinių, modernizavimą ir plėtojimą, skirtingų mokslų sąveiką, mokslo žinių skleidimo galimybes ir net vidinę atskirų mokslų specifiką.

Arūno Augustinaičio nuomone, mokslo žinių sistema tampa ne tik integruota, bet ir „negryna“, kadangi jungia ne tik conceptualius, teorinius bei metodologinius skirtingų mokslo sričių segmentus, bet dar ir vienija technokratinį ir humanitarinį mąstymą, vertybines orientacijas, dorovines bei estetines kategorijas, taip pat teorijos bei socialinės patirties sanpynas. Šiandieninis mokslas, minėto mokslininko teigimu, savo universalumu tampa kažkuo panašus į savo ištakas senovės graikų

filosofijoje, kurioje kiekvienos konkrečios problemos sprendimas rėmėsi viso tuometinio mokslo žiniomis [9: 9].

Pritartina A. Augustinaičio keliamai prielaidai, kad skirtingi mokslai turi ir specifinę informacijos problematiką, kurią turi tirti. Sakykim, istorija suformavo net specialiąsias informacines disciplinas – istoriografiją, šaltiniotyra [9: 13]. Informacijos problematika kas kartą vis daugiau išplinta mokslo viduje kaip sietimkūnis, kuris, autoriaus nuomone, nebūdingas moderniam mokslui [10: 63].

Informacijos procesų tyrėjai pažymi ir atvirkščią tendenciją, t. y. specifinių atskirų mokslų tyrimo objektų traktavimą informaciniu požiūriu. Tuomet informacija iš tiesų tampa socialinius, humanitarinius, technikos ir kitus mokslus jungiančia grandimi ir net tarpininke, kuri leidžia kalbėti apie vienodą informacinį komunikacinį požiūrį į žmogaus, visuomenės, gamtos pažinimą [9: 19].

Netapatintina, pasak Jūratės Morkūnienės, „žinojimo“ ir „informacijos“ sampratos, nes tik visa analizuojama, rūšiuojama ir įtraukiama į turimą žinių bagažą informacija tampa žinių sistema, kitu atveju, kad ir kokia didelė ir greitai ji būtų, tėra tik krūva neapibrėžtų duomenų [11: 36]. Minėta autorė išreiškia daugelio sričių šių dienų mokslininkų nuomonę, kad naujos informacijos ir komunikacijos priemonės tėra instrumentas, tik tyrimui tarnaujanti priemonė. Iš tiesų esmė yra ne pačioje informacinėje erdvėje, kuri veikia ir informatizuoja mokslo turinį bei formą, bet, anot J. Morkūnienės, „kur kas arčiau socialinės realybės“.

Mokslo žinių sąveikos bei skleidimo informacijos visuomenėje problematika turėtų tapti gerokai svarbesne Lietuvos mokslo sociologų analizės bei studijų dalimi. Deja, dar tik įvardijami tokie tirtini klausimai kaip Lietuvos mokslo integravimosi į Europos kultūrą veiksniai, komunikaciniai procesai moksle, mokslinių ryšių tipologija, asmeninių mokslinių ryšių vaidmuo mokslinės komunikacijos procese, neformalių mokslinių ryšių tinklai, jų charakteristika ir vaidmuo mokslinės komunikacijos procese, formalizuoti mokslinių ryšių tinklai, jų funkcionavimo ypatumai ir kita [12: 194–195].

Informacinė kultūra ir istorinė lituanistinių mokslo žinių sklaidimo patirtis XX amžiuje

Teoriniuose darbuose informacinės visuomenės ugdymo ir plėtros klausimais pradėta analizuoti daugialypę šių procesų aplinką. Iš dalies tai liečia ir informacinę kultūrą, kuri apibrėžiama kaip visuomenės vertybių, normų ir patirties visuma, leidžianti komunikaciniuose procesuose naudotis sukaupta informacine baze ir ją gausinti. Šia prasme išskiriami lygmenys, kuriais nusakoma informacinės kultūros struktūra: vertybių sistema, normų ir taisyklių sistema, informacinė patirtis [13: 56–57].

Vertybių pagrindas iš esmės siejamas su kryptinga žmogaus veikla. Tačiau vertybės, kaip svarbus žmonių gyvenimo ir veiklos komponentas, kinta, priklauso nuo aplinkybių. Nemenką įtaką, mano nuomone, tebedaro žmogaus ugdymo, savosios kultūros puoselėjimo tradicijos. Praeities kartų ugdytos vertybės dar realiai egzistuoja šių dienų aplinkoje. Nors kartais jos jau nebeatitinka tolesnės visuomenės raidos keliamų radikaliųjų sąlygų, tačiau svarbios saviraiškos išsaugojimui.

Naujai formuojama informacijos vartojimo sistema vis daugiau remiasi nauja tarptautine praktika, nors iš dalies taip pat perėmė tarpukario Lietuvos Respublikos formalių ir neformalių normų taikymo praktiką.

Tai sakytina ir apie informacinę patirtį, kuri apima ne tik šios žmonių veiklos technines galimybes ir mokėjimus, bet ir mokslo žinių kaupimo įgūdžius, kurie ugdyti Lietuvos visuomenėje ne vieną dešimtmetį net esant nepalankioms istorinėms aplinkybėms. Lietuvos kultūros, mokslo požiūriu visuomenės informatizavime prasminga yra tai, kad įdiegiant naujas informacines technologijas ir įrangą galima naudotis XX amžiuje sukaupta lituanistikos mokslų žinių baze, ją moderninti, gausinti ir skleisti.

Istorinės humanitarinių mokslų žinių sklaidos patirties reikšmė šių dienų integracinių aktualijų kontekste analizuotina dviem aspektais: tai pasaulio mokslo naujovių įtaka modernėjančiam XX amžiaus Lietu-

vos mokslui ir lituanistinių žinių skleidimas vidaus bei tarptautinėje aplinkoje.

Profesionalaus lituanistinių mokslo žinių propagavimo ištakos siektinos su XIX amžiuje Europoje sparčiai plitusiu tautinę savimonę ugdytąsį sąjūdžiu, kuris darė įtaką ir tautinių valstybių atsiradimui. Lietuvių tautinis pakilimas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje rėmėsi dviem kultūros vertybėmis – gimtąja kalba ir gyvąja tradicija, tačiau, mokslo istorikų teigimu, jų jau tuomet nepakako, kad būtų galima išugdyti intelektualines tautinės visuomenės pajėgas, galinčias kompetentingai kurti nepriklausomos valstybės struktūras ir ugdyti pilietinę visuomenę. Reikėjo trečiojo visuomenę ugdančio ir vienijančio elemento – išsilavinimo ir mokslo. Būtent išsilavinimas, žinių siekis ir mokslinė kompetencija, pasitelkusi į pagalbą analitinį žvilgsnį į pasaulio sandarą ir reiškinius, pasak J. A. Krikštopaičio, buvo tas kelias, kuriuo eidama visuomenė galėjo atkurti krašto valstybingumo funkcijas, dalyvauti visuose civilizacijos procesuose kaip lygiateisis, intelektualiai pasiruošęs socialinis darinys, kaip politinis ir istorinis subjektas [14: 22].

Visuomenės ugdymo kelią, grįstą kalba, tradicija ir mokslu, pradėjo tas branduolys, kuris telkėsi apie Joną Basanavičių, steigė Lietuvos mokslo draugiją.

Vis daugiau pabrėžta profesionalaus mokslininkų telkimosi, mokslinės sąveikos svarba. Tarpukario Lietuvos chemikas ir fizikas, mokslo žinių propaguotojas Vincas Čepinskis rašė, kad mokslo augimas, stiprėjimas „priklauso nuo bendradarbiavimo didelės armijos paprastų mokslininkų: tas bendradarbiavimas yra tiek svarbus, kad dažnai šimtmečiais pasilieka be jokios reikšmės gili mintis, mesta genialaus žmogaus, kol mokslo skruzdėlės sugebės ištirti visas smulkmenas tai minčiai išsiplėsti“ [15: 15].

Mokslo žinių kaupimas, analizė ir skleidimo modernėjimas Lietuvoje visų pirma sietinas su visuomeninės mokslo institucionalizacijos procesu, kuris, prasidėjęs XX amžiaus pradžioje, toliau plėtojosi 1918–1940 metais. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu Lietuvoje iš viso veikė daugiau kaip 20 mokslo draugijų ar joms artimų visuomeninių mokslo

organizacijų, kurios daugiausia telkėsi Kaune bei Lenkijos okupuotame Vilniuje. Mokslo draugijų mokslinės–informacinės veiklos šaltiniai [16] ir spaudos analizė [17] rodo, kad tarpukario draugijos skyrėsi ne tik organizacinės sistemos, finansavimo, steigėjų bei rėmėjų įtakos organizacijoms prasme, bet ir mokslinės–informacinės veiklos struktūra ir turiniu.

Pagal tai išskirtinos universaliosios, arba daugiaprofilinės, mokslo draugijos, kurioms būdinga mokslo žinių kaupimas, tyrimų organizavimas ir mokslo propagavimas įvairiose skirtingose srityse. Šioms draugijoms buvusi būdinga ne vien griežta pasaulėžiūrinė orientacija, bet ir tautiškumo bei universalumo sąveikos tendencijos, kurios darė įtaką mokslinės veiklos įvairovei. Sakykim, 1922 metais įkurtos Lietuvių katalikų mokslo akademijos nariai dirbo ne tik teologijos, bet ir filosofijos, pedagogikos, kalbotyros, istorijos, socialinių mokslų srityse. Kai kurios universalios organizacijos tiesiogiai neorganizavo mokslo tyrimų, bet kaupė ir skleidė naujas mokslo žinias, organizavo mokslo populiarinimo darbų leidybą (bendrovės „Žinija“, „Kultūra“), plėtojo mokslinę polemiką.

Kaip atskira grupė išskirtinos profiliuotos mokslo draugijos, kurios iš esmės telkė konkrečios mokslo srities tyrėjus ir praktikus, taip pat tuose darbuose dalyvaujančius gretutinių mokslų atstovus (Lietuvos gamtininkų draugija, Lietuvos technikų draugija ir kt.).

Lietuvos mokslo draugijų steigimas ir tolesnė plėtra Nepriklausomoje Lietuvoje vyko siauresnės specializacijos linkme. Lituaništes mokslo žinias kaupė, analizavo ir skleidė specialiai tam kuriamos organizacijos: Lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos draugijos, Jono Jablonskio fondas ir kitos.

Pažymėtina, kad jau tarpukario laikotarpiu visuomenės mokslo institucijos vis daugiau plėtė organizacijų veiklos atvirumą, mokslo žinių sklaidimo viešumą. Iš pradžių tai vyko tik draugijų narių susirinkimuose ir suvažiavimuose, tačiau augantis mokslininkų profesionalumas ir poveikio visuomenei siekiai skatino pirmųjų mokslinių konferencijų, įvairių kursų, viešų paskaitų, konkursų organizavimą platesniam inteli-

gentijos ir specialistų ratui. Tuo tikslu pradėta naudoti ir Radiofoną. Platesnei visuomenei buvo skirtos mokslo draugijų bibliotekos, muziejų ekspozicijos, teminės ir proginės parodos ir kita.

Itin svarbią funkciją skleidžiant mokslo žinias tarpukario metais atliko mokslinė ir mokslo populiarioji spauda, kuri taip pat kurta ir brandinta neformalioje draugijų aplinkoje, nors neretai buvo remiama ir valstybės institucijų.

Visų pirma pažymėtini tęstiniai ir periodiniai mokslo organizacijų leidiniai, kurie teikė informaciją ne tik apie organizacijų mokslinę veiklą, bet ir pristatė užsienio mokslo laimėjimus, akcentavo mokslo aktualumą to meto visuomenei. Daugelio draugijų moksliniuose periodiniuose leidiniuose siekta ne tik publikuoti tyrimų ir eksperimentų pagrindu parengtus darbus, bet ir praktinei veiklai naudingos medžiagos bei informacijos. Pavyzdžiui, pirmajame Lietuvos istorijos draugijos tęstinio leidinio „Praeitis“ tome buvo paskelbti ne tik straipsniai, bet ir pedagogams naudingi šaltiniai, referatai, bibliografija.

Kita leidinių kategorija – mokslininkų parengti arba inicijuoti veikalai ir rinkiniai, užsienio autorių darbų vertimai. Į mokslo organizacijas susitelkę mokslininkai inicijavo bei dalyvavo rengiant stambius informacinius leidinius. Tai itin būdinga Lietuvių katalikų mokslo akademijai, kuri su kitais intelektualais bei Spaudos fondu rengė ir leido Lietuvių enciklopediją, 1930 metais išleido Aleksandro Dambrausko Jakšto parengtą bibliografinį leidinį „Užgesę žiburiai“, rengė spaudai žymių Lietuvos mokslininkų ir kultūrininkų žodyną ir kt. Mokslo draugijų pradėtą darbą tarpukariu plėtojo ir 1922 metais įsteigtas Lietuvos universitetas (nuo 1930 metų – Vytauto Didžiojo), tapęs pagrindiniu mokslo žinių skleidėju Lietuvoje, taip pat kai kurios kitos mokymo ir mokslo įstaigos. Mano ir kitų mokslo istorijos tyrėjų atlikti tyrimai rodo, kad visuomeninė ir valstybinė mokslo institucionalizacija skatino žinių kaupimą, mokslo populiariosios, informacinės literatūros leidybą, neformalią švietėjišką veiklą visuomenėje [17]. Šis procesas pagerino ir tarptautinės mokslinės sąveikos galimybes, mokslininkų dalyvavimą tarp-

tautiniuose renginiuose, spaudoje. Užsienio šalyse pasirodė ir informaciniai leidiniai apie Lietuvos mokslą, jo organizacinę struktūrą [18].

Tarpukario Lietuvos mokslininkai siekė pateikti savo tyrimų žinias svetur, taip pat perimti ir skleisti užsienio mokslo naujoves. Pažymėtina, kad tarp humanitarų reiškėsi tiek slaviškos, tiek Vakarų kultūrų įtaka.

Nuo pat sovietinės okupacijos pradžios buvo nutraukta formali ir neformali mokslinė veikla, iki tol plėtoti tarptautiniai ryšiai. Pagal Sovietų Sąjungos modelį pertvarkyta mokslo sistema siekė išplėsti Lietuvos mokslą iš tarptautinio konteksto, apriboti svarbius lietuvių valstybės, tautos raidos tyrimus.

Jau sovietmečio pradžioje išryškėjo ne tik oficialioji mokslo transformacijos intencija, t. y. siekis pajungti ir pritaikyti politinei sistemai tinkamus mokslininkus, jų organizacinius gebėjimus, tyrimų bazę, bet ir neoficialioji, panaudojanti tarpukario neformalios mokslinės veiklos patirtį, siekianti išsaugoti mokslo palikimą, kadrus, tyrimų tęstinumą kitomis sąlygomis. Mokslų akademijos institutų formavimas prieškario Lituanistikos instituto pagrindu, mokslininkų telkimas tyrimams leido iš dalies įgyvendinti ir neformalius siekius: išsaugoti sukauptą mokslinę medžiagą, mokslinę informaciją ir ideologinio spaudimo sąlygomis plėtoti saviraišką.

Mokslinės informacijos rengimas ir skleidimas Tarybų Sąjungoje buvo unifikuotas, tačiau patikėtas pačių mokslo įstaigų ir jų tarnybų kompetencijai.

Informacijos teorijos raidą Tarybų Lietuvoje analizuojanti Ona Voverienė pažymi, kad mokslinės informacijos dokumentai buvo vis daugiau apdorojami mikroygiu: iš jų išrenkami faktai, koncepcijos pagrindinės idėjos, hipotezės, nauji tyrimo metodai ir t. t. bei parengiami faktografinio pobūdžio antriniai dokumentai – informaciniai referatai, referatinės apžvalgos, referatiniai žurnalai [19: 121]. Tai nebuvo naujas dalykas, nes, informatikos istorijos tyrėjų teigimu, atskira mokslinė informacinė veikla susiformavo jau tada, kada atsirado pirmasis pasaulyje valstybės remiamas referatinis žurnalas Prancūzijoje „*Le Journal des Savants*“ (1665 m.). Jau prieškario Lietuvos mokslininkai referavo užsie-

nio žurnalams, todėl iš dalies buvo panaudota ir tarptautinė, ir tarpukario Lietuvos mokslinės informacijos skleidimo patirtis, tačiau turinys buvo ribojamas to meto ideologinių nuostatų.

Sovietiniu laikotarpiu teoriniu ir praktiniu lygiais pradėta dirbti mokslinės informacijos ir bibliografijos skleidimo automatizavimo, informacijos paieškų sistemų tobulinimo ir kitose srityse.

Lituanistinė mokslinė informacija tuo metu iš esmės pasaulyje skleista rusų kalba. Nors tiesioginiai tarptautiniai humanitarų ryšiai buvo labai riboti, didesnės pasaulio mokslinės bibliotekos įsigydavo Lietuvos mokslinių informacinių leidinių.

Tuo metu Vakarų šalių humanitarų mokslinė informacija Lietuvos mokslininkams ir visuomenei buvo beveik neprieinama. Moksliniams darbams tokia informacija naudotasi tik gana turtingais Visuomenės mokslų mokslinės informacijos instituto Maskvoje ir kitų ten esančių Mokslų akademijos ir aukštųjų mokyklų fondais ir tinklais.

Taigi Lietuvos mokslo formalios ir neformalios mokslo institucionalizacijos procesas XX amžiuje ne tik suformavo profesionalų mokslą, bet ir to meto sąlygoms adaptavo bei pamažu plėtė mokslinę informaciją. Tarptautinė mokslo raidos patirtis rodo, kad organizacinė ir informacinė mokslo veikla formuojasi kartu ir viena kitą skatina (Paryžiaus akademijos, Karališkosios mokslo draugijos Anglijoje atsiradimas siejamas su pirmųjų mokslinių informacinių leidinių pasirodymu).

Lituanistinių mokslo žinių kaupimas ir skleidimas XX amžiuje sudarė vertybines ir praktines prielaidas šių dienų informacinės kultūros ugdymui, turimo mokslinio potencialo, mokslo žinių platinimo istorinės patirties panaudojimui.

Lituanistika informacinės visuomenės plėtroje

Istorinės lituanistikos mokslo žinių kaupimo ir skleidimo sudėtingomis sąlygomis patirties nauda (iš dalies ir propaguotos tautų integracijos sovietinėje erdvėje) šių dienų procesams pabrėžta neatsitiktinai. Vis garsiau girdimi intelektualų nuogąstavimai dėl kultūrinei įvairovei,

paveldėtai iš praeities ir gyvuojančiai kiekvienos kultūros kalboje ir etose, kylančio pavojaus.

Ypač pabrėžtinas kalbos funkcijų vaidmuo, stengiantis išsaugoti kultūros palikimą. Mažų ir plačiai paplitusių kalbų santykio klausimas tampa ne vien kalbininkų rūpesčiu. Pradėjus vis daugiau įsigalėti anglų kalbai, su ja, mokslininkų nuomone, neišvengiamai skverbiasi ir jos nešama kultūrinė įtaka, kuri gali sukelti visuomeninius pokyčius, neigiamai veikiančius jaunimo tautinį nusiteikimą [20: 190].

Kai kuriuos Lietuvos specialistus jau veikia ir tos Europoje plintančios interpretacijos, kurios kalbą vertina kaip laisvos rinkos objektą, t. y. siūlo suteikti kalboms galimybę rungtis ir išstumti silpnesnes. Šia prasme pažymėtina Algio Norvilo mintis, kad, siejant kalbą su ūkinės naudos mastu, nesunku rasti pagundai pereiti į labiau paplitusią kalbą [20: 195]. Beje, kai kurie airių mokslininkai pastebėjo, kad anglų kalbos įsigalėjimas neatnešė Airijai ūkinio pranašumo, tačiau Lietuvoje nepaliaujamai propaguojamas Airijos pavyzdys, kaip visapusiškai siektinas raidos etalonas, tačiau neanalizuojami specifiniai jų visuomenės raidos aspektai ir kultūriniai padariniai (sakykime, šios šalies jaunimas gerai įsisavina informacinius gebėjimus, naujas priemones, tačiau nebegali perskaityti savo senelių antkapių užrašų).

Optimistiškai nuteikia tai, kad tiek Europoje, tiek ir Lietuvoje, atrodo, įsitvirtina teoretikų ir praktikų siekis integruoti informacinės visuomenės plėtroje savo kalbas.

Formaliose ir neformaliose institucijose, iš dalies ir Pasaulio lituanistų bendrijos renginiuose jau keleri metai diskutuota apie tai, kaip racionaliau ne tik unifikuoti, bet ir lituanizuoti elektronines priemones, atkreiptas dėmesys, kad lietuvių kalbos atsisakymas programinėje įrangoje būtų tiesiog pražūtingas kalbai ir visai mūsų kultūrai.

Daugelis lituanistų siūlo internete propaguoti lietuvių kalbą, kultūrą, jos palikimą naudojant ne vien tekstus, bet ir garsą bei vaizdą, t. y. ragina naudojant šių dienų galimybes pradėti aukšto lygio „lietuviškąją ekspansiją“ [21: 79]. Iš tiesų keliamas kalbos kaip vertybės suvokimo,

kalbos visumos įsisąmoninimo klausimas. Kita vertus, pažymėtina ir praktinė prasmė – neįmanoma komunikuoti be sugebėjimo logiškai dėstyti mintis, be rišlaus ir vaizdingo mąstymo gimtąja kalba [21: 57].

Šiuo metu elektroninių priemonių lituanizacija jau pradėta, lietuvinama kai kuri programinė įranga, o tai sudaro prielaidas globalinės ekonomikos sąlygomis išsaugoti kultūrinius savitumus, kalbą, taip pat tam tikrą savarankiškumą.

Šalia technologinių lituanizacijos sprendimų iškyla ir lituanistinės mokslinės informacijos formos bei turinio klausimai.

Mano nuomone, naujos informacinės technologijos, ryšio priemonės nepanaikina, o gali išplėsti ir esamų mokslinės informacijos žanrų, leidybos galimybes, taip pat kurti naujas formas. Nepritariu kai kurių autorių teiginiams apie „knygos eros pabaigą“. Naujos technologijos išplečia tiek tradicinę, tie ir elektroninę leidybą. Gerokai platesnes vartojimo galimybes įgauna elektroniniai žodynai, žinynai, enciklopedijos ir kiti leidiniai, jų elektroniniai priedai. Juose turėtų kuo plačiau atsispindėti naujausios lituanistinių mokslų žinios, taip pat šaltiniai, lituanistinių mokslų raidos duomenys. Būtina panaudoti naujas elektronines priemones publikuojant antrinę mokslinę informaciją, pristatančią Lietuvos ir su ja susietų mokslininkų tyrimus, skelbtus darbus, taip pat naujus vertinimus, mokslines diskusijas ir kita. Iš dalies tai glaustai pateikiama kai kurių Lietuvos mokslo ir mokymo įstaigų interneto svetainėse, tačiau plėtojant lituanistinę mokslinę informaciją būtini ir šiuolaikiniai elektroniniai informaciniai periodiniai arba tęstiniai leidiniai.

Antrinė mokslinė informacija yra svarbi integruojant humanitarinius, socialinius ir kitus mokslus, ypač kai tyrinėjant susiliečia kelių mokslų ribos.

Mano atliktos istorikų pedagogų informacinių poreikių anketinės apklausos rodo, kad mokslo žinių integracija jiems dabar taip pat labai aktuali, tačiau 54 procentai respondentų nežino, kur tokią informaciją gali rasti, nenaudoja antrinės informacijos šaltinių.

Provincijos specialistams naujausia mokslinė ir mokslinė infor-

macinė spauda neprieinama, tačiau spartėjanti mokslo ir mokymo kompiuterizacija verčia skubiai kurti naujas mokslinės informacijos sklaidimo formas.

Pabrėžtina, kad didžioji dalis mokytojų nurodo, jog ir jiems prieinamoje mokslinėje spaudoje jie neranda pakankamai naudingos faktinės medžiagos, reikalingos mokant istorijos, o tai jau ne tiek mokslo žinių sklaidimo galimybių ribotumo, bet turinio, jo informatyvumo klausimas.

Mokslinės informacijos plėtrai itin svarbūs vidiniai mokslo pokyčiai, pačios lituanistikos sampratos plėtra, atviresnė sąveika su kitais mokslais. Ne visiems lituanistikos mokslų atstovams priimtinas J. A. Krikštopaičio teiginys, kad „jei ir toliau praradę kritinį mąstymą ignoruosime pasaulio mokslo novacijas, tai kažin ar išsikaptysime iš gilios pažinimo periferijos“. Humanitarinių mokslų, jo nuomone, dar nepalietė kardinalūs teoriniai pokyčiai bei naujovės, Lietuva liko abejinga ir struktūrinei antropologijai, ir semiotikai [22: 194].

Ar pajėgs lituanistikos mokslai atsinaujinti, tapti patrauklesni visuomenei, naudingi pedagogams, moksleiviams, studentams ir kartu išsaugoti lietuvių kultūros vertybes, priklauso nuo mokslininkų adaptacijos naujoje informacinėje aplinkoje.

Šiuo metu mokslininkų lituanistų ir visuomenės sąveika silpna. Sakykim, istorijos srityje, pasak Alfredo Bumblausko, mokslininkų tyrimai yra atitrūkę nuo mokyklos poreikių, nesvarstomos mokslo poveikio ir plėtos problemos, o tai riboja ir taikymo galimybes [23].

Akademinės istorijos poveikis visuomenei, istorinės sąmonės formavimas reikšmingas viso lituanistinio kultūros paveldo išsaugojimui ir plėtrai šiuolaikinėje visuomenėje.

Tik prasidėjus mokslo kompiuterizacijai Vakarų šalyse mokslininkai, remdamiesi žinomu sociologu bei istoriku Maksu Weberiu, teigė, kad fundamentalias permainas humanitariniuose moksluose sukelia istorinės sąmonės kaita, tai yra skirtingų praeities supratimų ir pažiūrų pokyčiai [24: 65].

Tam tikri pokyčiai jau fiksuojami Lietuvos gyventojų sąmonėje. Irenos Štutienės atlikti sociologiniai tyrimai rodo [25: 88], kad tautos praeities interpretacijose mažėja, pasak tyrėjos, „romantinio nacionalizmo“ požymių (menkėja tolimų laikotarpių, tautos kultūros, nepriklausomybės vertybių svarba), daugėja „biurokratinio nacionalizmo“ (interpretacijose didėja valstybės ir valdžios kaip vertybių, artimų istorijos laikotarpių reikšmė).

Tokios tendencijos nėra pozityviai vertintinos, nes vadinamieji „istorijos mitai“ šių dienų nepriklausomoje ir į stipresniųjų bendriją besintegruojančioje visuomenėje tebelieka svarbūs apibrėžiant tautinį tapatumą. Šia prasme iš dalies pabrėžtina ir XX amžiaus lituanistinio palikimo išsaugojimo, formalios ir neformalios mokslininkų patirties reikšmė. Tačiau šių dienų informacinė aplinka skatina gerokai racionalesnį mokslo atvirumą visuomenei.

Itin svarbią reikšmę šiame kontekste įgauna lituanistinių mokslo žinių skleidimo ir švietimo sankirta. Šių dienų edukologai vis dažniau atkreipia dėmesį į Seymouro Paperto teiginį, kad informacijos amžiuje „konkuruojantis sugebėjimas bus sugebėjimas mokytis“ [26: 57].

Civilizuotose šalyse darbinga visuomenės dalis, kaip teigia informacijos procesų tyrėjai, atsinaujina maždaug 2 procentus. Svarbu ir tai, kad informacijos kiekis atskirose mokslo srityse padvigubėja kas 5–15 metų. Šių dienų praktika rodo, kad nėra įmanoma išmokyti žmogų vieną kartą gyvenime visko, ko prireiks jo profesijoje. Todėl pabrėžiama ilgalaikio mokymo ir mokymosi svarba. Kadangi išskirtinę reikšmę naujoje informacinėje aplinkoje įgauna žinios, išsilavinimas, nuolatinis kvalifikacijos tobulinimas, todėl plėtojama informacinė visuomenė turi būti nuolat besimokanti visuomenė. Lituanistinė šviečiamosios veiklos prasmė ugdant informacinės visuomenės narius pirmiausia apibrėžtina itin informatizuotų šalių patirtimi.

Jau minėtame JAV švietimo pertvarkymo projekte „Amerika 2000–aisiais“ [5] apibrėžiant siektinas visuomenės raidos perspektyvas pabrėžtas pagrindinių 5 dalykų mokymas, tarp jų nurodoma anglų kal-

ba (kaip gimtoji kalba) ir istorija. Geografinė ir demografinė prasme artimesnė Lietuvai Suomija taip pat užima vieną pirmųjų vietų pasaulyje pagal pasirengimą gyventi informacijos amžiuje. To siekiama ne tik plėtojant švietimą, mokslą, bet ir integruojant savąją kultūrą į visuomenės informatizavimo procesą [27].

Lietuva nėra tokia turtinga šalis, kaip šiaurės Europos valstybės ar JAV, negali greitai laiku pasiekti jų mokslo ir švietimo informatizavimo lygio, tačiau, skirdama tam vis daugiau dėmesio ir investicijų, vienu iš švietimo prioritetų turėtų laikyti lituanistinių mokslo žinių skleidimą. Tai viena iš svarbiausių prielaidų ugdant žmogaus ir visuomenės sugebėjimą integruoti savo tautos kultūrą į bendrą visumą.

Pažymėtina, kad humanitariniai dalykai švietimo procese formuoja ne tik bendrą kultūrą, bet ir informacinius gebėjimus, į kuriuos itin atkreipiamas dėmesys plėtojant informacinę visuomenę.

Lina Makauskienė, remdamasi bendrojo lavinimo mokyklų mokymo standartų projektais ir programomis, analizuoja jose nurodomus informacinių gebėjimų formavimo aspektus humanitarinių bei tikslųjų mokslų sanglaudoje ir konstatuoja, kad mokant gimtosios kalbos siekiama puoselėti komunikacinius gebėjimus, išmokyti moksleivius naudotis įvairiais informacijos šaltiniais (katalogais, žodynais, žinytais, enciklopedijomis, kompiuterio kartotekomis ir kt.). Istorijos dalykas, pasak autorės, moko suprasti ir pažinti praeitį remiantis pagrindiniais istorinės informacijos tyrimo būdais: duomenų rinkimu, analize, hipotezių kėlimu, lyginimu, sinteze ir kita. Moksleiviai mokomi rinkti informaciją iš įvairių šaltinių. Siekiama atskleisti ir technologijos antropologiją: istorinės patirties reikšmę techninei žmonių pažangai ir ūkinio gyvenimo kaitai. Tačiau autorė konstatuoja informacinės kultūros ugdymo chaotiškumą ir nesistemingumą. Fragmentiški igūdžiai bei žinios, įgyjamos per įvairias pamokas, nesudaro darnios visumos [28: 50].

Spręstinių tarpdisciplininės integracijos, žinių sistemos formavimo problemų yra ir universitetinėse studijose.

Praktikoje pasiteisinusi ir, mano manymu, sparčiau perimtina edu-

kacinė civilizuotų šalių patirtis – informaciniais šaltiniais paremtas mokymas, kuris dar tik epizodiškai pradedamas naudoti lituanistinių disciplinų mokymo procese. Taikant tokį mokymo metodą pagrindinis krūvis tenka savarankiškam besimokančiojo darbui su informacijos šaltiniu. Šalia to vyresniųjų klasių moksleiviai bei studentai turėtų būti mokomi ir kritiškai vertinti šaltinių informaciją, ankstesnes žinias, gebėti ieškoti naujų tiesų. Tai galima analitiškumo, taip pat kūrybingumo ugdymo, platesnio visuomenės narių dalyvavimo mokslo atradimuose ir pažangoje prielaida. Lituanistinės mokslo žinios šiuo požiūriu yra svarbi ne tik švietimo, bet ir žinių visuomenės formavimo mūsų šalyje dalis. Šiame kontekste labai svarbūs ir visuomenės atvirumo, taip pat išorinio poveikio kultūrai padarinių aspektai.

Pastaruoju metu įvairių šalių mokslininkai vis dažniau kalba apie kokybiškai naują kultūrą, kuri integruoja savyje skirtingų planetos tautų kultūros laimėjimus. Tačiau tai, kas šiandien vadinama „pasaulinės kultūros vienybe“, anot Antano Andrijausko, yra greičiau ateities projektas, miglota vizija, o ne tikrovė [29: 7]. Iš dalies jau pastebimi, kultūrologų teigimu, „gyvos kultūros tapimo technokratine civilizacija“ požymiai, todėl šiuo metu aktuali atskirų šalių apsaugos nuo informacijos monopolizacijos ir neigiamų globalizacijos padarinių problema. Globalizacija tiesiogiai siejama su vesternizacijos, liberalizacijos ir demokratizacijos procesais, bet ne visuomet tarp šių reiškinių yra tiesioginė priklausomybė, ne visada jie plėtojasi proporcingai, o kai kuriose visuomenėse gali būti ir deformuotas jų turinys [29: 17].

Tai itin jaudina lietuvių intelektualus. Rašytojas Petras Dirgėla, analizuodamas austrų filosofo Karlo Raimundo Popperio ir kitų autorių pozicijas atviros visuomenės formavimo klausimais, įžvelgia įsitvirtinantį įvairių žmogaus veiklos sričių pajungimą tarnauti ekonomikai. Atviros visuomenės, kurią propaguoja ir kuria „rinkų šeimnininkai“, rašo P. Dirgėla, svarbiausia yda yra uždarumas, užsidarymas ekonomikos zonoje [30: 69].

Su tuo siejamas ir itin kritiškas kitos tendencijos vertinimas P. Dirgėlos esėje, t. y. globalizacijos, kuri traktuojama tik kaip kosmopolitinis

rinkos vienijimas, kuris siekia įveikti tautų savitumą, įtvirtinti vien „rinkos zonas“ [30: 71].

Sociologiniu aspektu šias tendencijas analizuodamas Romualdas Grigas pažymi, kad tai, kas tirpdo tautos savitumą, yra objektyvus, nuo tautos kolektyvinės valios nepriklausantis procesas, nes modernizacija reiškia atvirumą kitoms kultūroms ir visų pirma atvirumą „supranacionalumui“. Tačiau autorius pripažįsta, kad pasaulyje esama tautų, sugebėjusių derinti etnokultūrinį savitumą su universalumu, todėl turėtume labiau remtis savo autentiško vaidmens pasaulyje suvokimu [31: 205–211].

Filosofiniu požiūriu taip pat mėginama įprasminginti kultūrų sąveikos prasmę ir pavojus, mėginama ieškoti šioje sąveikoje vietos savosios kultūros išlikimui. Iš dalies remiamasi Claude'o Lévi-Strausso teiginiu, jog kuo didesnis skirtumas tarp kultūrų, tuo vaisingesnė sąveika, tuo turtingesnė visuomenių bendrija, tačiau, pasak J. A. Krikštopaičio, civilizacijos sustabarėjimas prasideda tuomet, kai pasisukama į kosmopolitinę unifikaciją, sukeliančią visuotinę požymių niveliaciją, nusivylimą ir pasitikėjimo vertybėmis nuosmukį. Kaip siektina alternatyva tokiam poveikiui visų pirma nurodomas savosios kultūros įtvirtinimas, o tik tada atsivėrimas kitoms kultūroms [32: 157, 159].

Ar galima tokia perspektyva siekiant sparčios informacinės visuomenės plėtros, kurioje kol kas, anot J. Morkūnienės, „informacinės technologijos ir komunikacijos revoliucija kuria tik kultūros hibridizaciją, santykinę tautinių kultūrų eroziją, kultūrų mutaciją“? [11: 37].

Mano nuomone, ši erozija reiškiasi vyraujančioje masinėje kultūroje, tačiau vis įtakingiau ir profesionaliau skleidžiama elitinė akademinė, mokslinė, meninė kultūra, kuri reprezentuojama ir išitvirtina tik jos suvokimui bei recepcijai pasirengusioje informacinės kultūros aplinkoje. Lituanistinės mokslo žinios, šiuolaikinis jų informatizavimas turėtų būti itin svarbi visavertės kultūrinės integracijos naujoje informacinėje erdvėje stuburo dalis, kurią turėdami galėtume optimistiškiau kalbėti apie naujas informacines technologijas ir instrumentus kaip apie priemones, padedančias ginti ir įtvirtinti lituanistinį palikimą žmonijos kultūrinėje įvairovėje.

Kiekvienos kultūros originalumą, kaip teigia lietuvių filosofų mėgstamas ir cituojamas Claude'as Lévi–Straussas, lemia savitas problemų sprendimo būdas bei vertybių, kurios visiems žmonėms beveik tos pačios, atskleidimas: nes visos be išimties tautos turi kalbą, įvairias technikas, mokslą, meną, religinius įsitikinimus, visuomeninę, ekonominę ir politinę santvarką, tačiau šių dalių santykis kiekvienoje kultūroje nebūna lygiai toks pat [33: 40]. Palaikant šio mokslininko ir jo pasekėjų jau kelis dešimtmečius įvairiose tarptautinėse institucijose ir renginiuose puoselėjamą pasaulinės civilizacijos, formuojamos kultūrų koalicijos pagrindą, poziciją, pabrėžtina svarbi lituanistinių mokslo žinių reikšmė ne vien mūsų kultūros, bet ir visų visuomenės materialinės ir dvasinės veiklos sričių tarptautinėje integracijoje.

Lietuvos valstybės institucijų informacinės visuomenės plėtros, švietimo programose iš dalies deklaruojamas siekis puoselėti Lietuvos kultūrą ir lietuvių kalbą pasaulio informacinės visuomenės veikimo aplinkoje. Tai daugiau siejama su programinės įrangos lituanizavimu, švietimo įstaigų kompiuterizavimu [34], tačiau nepakankamai apibrežiama lituanistinių mokslo žinių svarba ugdant naujos visuomenės piliečius, formuojant vertybes. Konkretūs lietuvių kultūros savitumų išsaugojimo ir puoselėjimo naujoje aplinkoje darbai bei perspektyvos neaptariama ir jau minėtoje „Lietuvos mokslo ir technologijų Baltojoje knygoje“. Joje tik paminėtas kultūros savitumo aktualumas ir tik lakoniškai išvardyti kai kurie lituanistiniai tyrimai bendrame mokslo įstaigų veiklos apžvalgos kontekste [8: 96 ir kt.]. Pažymėtina, kad gretimos Latvijos programinėje mokslo koncepcijoje latvistika įvardijama tarp 5 pačių prioritetiškiausių šios šalies mokslo sričių [35: 4].

Šiuolaikinis ir informatyvus lituanistinių mokslo žinių skleidimo programos pavyzdys iš dalies galėtų būti švietėjiška „Gyvosios istorijos programa“, kurioje siekiama mokslo žinių turinį susieti su šių dienų informacijos galimybėmis, informacinės visuomenės ugdymo perspektyvomis [36], tačiau tokiuose projektuose dalyvauja labai mažai mokslininkų.

Kadangi šių dienų mokslas vis daugiau vienija technokratinį ir humanitarinį mąstymą, vertybines orientacijas, tampa universalesnis, lituanistinių mokslų dalyvavimo mokslų integracijoje sąlyga – informatyvumas.

Iš pateiktos medžiagos darytinos kai kurios išvados.

Pastaruoju metu plėtojant glaudesnę tarptautinę sąveiką, didėja mokslo žinių įtaka visuomenės narių ugdymui, taip pat tautų įsitvirtinimui informacinėje aplinkoje. Spartėja ir skirtingų mokslo sričių integracija, kurioje lituanistinės mokslo žinios lietuvių tautai yra svarbi šiuolaikinės informacinės kultūros formavimo dalis, sudaro prielaidą naujomis formomis naudotis XX amžiaus istorine mokslo žinių kaupimo ir skleidimo patirtimi bei palikimu, vertybių puoselėjimo tradicija.

Lietuvių visuomenės ugdymo kelias XX amžiuje buvo grindžiamas kalba, tradicija ir mokslu. Tai padėjo įsitraukti ir į tarptautinius procesus tarpukario laikotarpiu, o naujojo atgimimo metu remtis visuomenės saviraiškos palikimu. Lietuvių kalbos ir lituanistinių mokslo žinių puoselėjimo ir išsaugojimo patirtis itin reikšminga šiuo metu sparčiai plėtojamos globalios informacinės visuomenės sąlygomis, didėjančią didžiųjų pasaulio šalių kultūrų įtaką.

Naujos informacinės technologijos sudaro galimybes plėtoti tiek tradicines, tiek ir elektroninės leidybos bei žinių skleidimo žanrus bei formas, tačiau mokslinės institucijos dar pakankamai nepanaudoja jau turimų galimybių.

Skleidžiant mokslo žinias svarbu ne tik galimybių, priemonių tobulėjimas, naujų formų įdiegimas, bet ir turinio informatyvumas, todėl svarbūs ir vidiniai teoriniai lituanistinių mokslų pokyčiai, atviresnė sąveika su kitais mokslais: filosofija, mokslo istorija, mokslo sociologija ir kita.

Išlieka itin svarbi lituanistinių mokslo žinių prieinamumo, patrauklumo visiems visuomenės nariams, jų platesnio taikymo visose švietimo grandyse problema, kuri susieta tiek su šiuolaikinėmis mokslo naujovių pateikimo formomis, tiek su turiniu. Lituanistinių mokslo žinių

skleidimo ir švietimo sąveika informacinėje ir besimokančioje visuomenėje įgauna itin svarbią praktinę reikšmę. Tai viena iš svarbiausių prielaidų ugdant žmogaus ir visuomenės gebėjimą integruoti savo tautos kultūrą į bendrą visumą. Antra vertus, liuanistinės disciplinos formuoja ir tobulina individualius informacinius gebėjimus, ugdo informacinę kultūrą. Ši kultūra mūsų šalyje vis dar pasižymi nesistemingumu ir chaotiškumu, iš dalies sudaro neigiamo išorinio poveikio galimybę, kuri vis daugiau jaudina lietuvių inteligentiją.

Literatūra ir šaltiniai

1. *Cuadra C.* History offers clues to the future: unser control returns // Online. Weston, 1987. Vol. 11. N 1. P. 46–48.
2. *Field A. Harris C.* The information business // Business week. 1986. N 25. P. 82–90.
3. *Ikamas A.* Europos Sąjungos informacijos visuomenės samprata // Informacijos mokslai. 1999. Nr. 10. P. 31–37.
4. Edukologijos idėjos Lietuvos švietimo sistemos modernizavimui. Kaunas: Technologija, 1998.
5. America 2000. An Education Strategy. Washington, 1991.
6. Innovation und Arbeitsplätze in der Informationsgesellschaft des 21. Jahrhunderts. Aktionsprogramm der Bundesregierung. <http://www.iid.de/aktionen/aktionsprogramm/index.html> .
7. *Anderson Alun M.* Science and technology in Japan. Harlow: Longman, 1984.
8. Lietuvos mokslo ir technologijų Baltoji knyga. Vilnius, 2001.
9. *Augustinaitis A.* Informacinė mokslo integracija // Informacijos mokslai. 1994. Nr. 2. P. 9–21.
10. *Augustinaitis A.* Postmoderniojo žinojimo ypatumai // Žinią Lietuvoje: neformali mokslo žinių sklaida XX amžiuje. Kaunas: Technologija, 2000. P. 60–65.
11. *Morkūnienė J.* Informacinė visuomenė kaip technologinė revoliucija ir kaip nauja visuomeninė sutartis // Filosofija. Sociologija. 2000. Nr. 4. P. 35–39.
12. *Dagytė I.* Mokslo sociologijos istorinė retrospektyva ir jos ataudai Lietuvoje // Iš Lietuvos sociologijos istorijos. 2 kn. Vilnius, 1999. P. 180–198.

13. *Urbonaitė D.* Informacinės kultūros teorinis pagrindimas // Informacijos mokslai. 1999. Nr. 10. P. 52–63.
14. *Krikštopaitis J. A.* Kelias, kurį pramynė Lietuvių mokslo draugija ir tęsė Lietuvos universitetas // *Žinija Lietuvoje*. Kaunas: Technologija, 2000. P. 22–25.
15. *Čepinskis V.* Mokslas // *Kultūra*. 1923, Nr. 1. P. 5–16.
16. Mokslo draugijų įstatai ir raštai. Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius. F 233–169; F 267–2815; F 12–1639; Mokslo draugijų įstatai ir raštai. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 402. Ap. 5, F. 1367. Ap. 1 ir kt.
17. *Juzefovičius R.* Lietuvos mokslinių draugijų klasifikacija ir jų mokslo žinių sklaidos formos 1918–1940 m. // *Žinija Lietuvoje*: neformali mokslo žinių sklaida XX amžiuje. Kaunas: Technologija, 2000. P. 39–43.
18. *Brensztejn M.* Nauka w Republice Litewskiej. Warszawa, 1934 ir kt.
19. *Voverienė O.* Informatikos teorinės minties raida Lietuvoje 1957–1990 metais. Vilnius, 1996.
20. *Norvilas A.* Lietuvių kalba pasaulyje ir jos ateities rūpestis // Priklausomybės metų lietuvių visuomenė. Vilnius, 1996. P. 187–200.
21. Lituaniaistika pasaulyje šiandien: darbai ir problemos. Vilnius, 1998.
22. *Krikštopaitis J. A.* Ar lituanistikai netrūksta naujų vėjų // *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse*. Vilnius, 1997. P. 192–196.
23. *Bumblauskas A.* Akademinės istorijos ir istorijos didaktikos sankirta // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Vilnius, 1997. P. 56–65.
24. *Kuhn A., Rothe V.* Geschichtsdidaktisches Grundwissen. München, 1980.
25. *Šutinienė I.* Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Vilnius, 1997. P. 66–89.
26. *Dagienė V.* Šiuolaikinės informacinės technologijos švietime // *Lituanistika pasaulyje šiandien: darbai ir problemos*. Vilnius, 1998. P. 55–64.
27. *Zalatorius J.* Informacijos visuomenė ir mokymas // Informacijos mokslai. 2000. Nr. 13. P. 53–61; *Duobinienė G., Tautavičienė G.* Informacinis raštingumas – kelias į informacinę visuomenę // Informacijos mokslai. 1999. Nr. 11–12. P. 200–206.
28. *Makauskienė L.* Informaciniai gebėjimai humanitarinių ir tikslųjų mokslų sanglaudoje // Informacijos mokslai. 1999. Nr. 10. P. 38–51.
29. *Andrijauskas A.* Metacivilizacinės kultūros metamorfozės ir globalizacijos prieštaraivimai // *Logos*. Nr. 25. 2001. P. 6–19.
30. *Dirgėla P.* Gyvenimo intriga. Vilnius: Algimantas, 2001.
31. *Grigas R.* Sociologinė savivoka: specifika, metodai, lituanizacija. Vilnius: Rosma, 2001.

32. *Krikštopaitis J. A.* Prievartą patyrusiųjų laikysena. Vilnius: Pradai, 1997.
33. *Lévi-Strauss C.* Rasė ir istorija. Vilnius: Baltos lankos, 1922.
34. Švietimo informacinei visuomenei programos // www.smm.lt ir kt.
35. National Concept of the Republic of Latvia on Research Development // www.lzp.lv/concept.htm.
36. Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui. Vilnius: Kultūros paveldo institutas, 1998.

SOCIETY OF INFORMATION TECHNOLOGIES: HUMANITARIAN INTERPRETATIONS

Summary

The proposed edition includes part of the questions, which arise to the society in the field of intensive information technologies. The new society, which uses high technologies, is been formed. It is common to call it “information society“. It is a global phenomenon. The time of fast changes bears along the shakes and crisis, and usually we fall behind to think about it. This book presents the analyses of the conception of information society.

The concepts of information, information society as knowledge society, etc. are analyzed in the first chapter “CONCEPTION“. The section “The Concept of Information: Commentaries and Interpretations“ presents a discussion on the main conceptions of information. It is emphasized their insufficient interpretations and argued that it is useful to enrich the notion of information by the analysis of concepts from sociology and humanities framework.

The second section – “The Information Society as Knowledge Society“ – introduces the general principles for understanding the sudden growth of information society and informs about specify of development of information society in Lithuania. The key question is: how far are populations on their way to participation in the information paradigm? First, creating the infrastructure of the information society will lead to an increased cultural suggestion of the poor countries and poor people. Second, the global culture will suffer erosion because of expansion of standardized

culture. The new tools of communication and information are neutral instruments. Only promotion of the equal access to the new information and communication technologies can guarantee the right of every individual to seek, to receive and to impart information and ideas. The question arises about the welfare state and the quality of life of its inhabitants.

The third section – “The Evolution of Information Society in Alvin Toffler’s *Futurology*” – analyses the transition of developed countries from industrial to post-industrial society. American sociologist and futurologist Alvin Toffler unravels the basic traits of the new civilization which is founded on the most recent scientific discoveries and technologies as well as on deep knowledge and elaborates skills of those taking part in production. The section surveys and elaborates on Toffler’s claims that in information society (or society of knowledge) diminishes the need of unskilled labor force, natural resources are used more economically, production transgresses boundaries of the nation state and acquires more and more global scope. The workers of the new economy who need a lot of expensive knowledge, skills and creativity become more and more autonomous and difficult to find a replacement for. Their relations with their superiors become more democratic. Mass media and culture become more and more global. According to Toffler, underdeveloped countries can solve the problem of poverty of millions of their residents only by doing their best in their attempt to obtain scientific and managerial knowledge, the most up-to-date technologies, and to raise their economical potential by co-operating with producers of the developed countries.

The second chapter – “SOCIETY” discusses of creation a strategy of the society, relations between information and legal society, problems of the personal expression in the network of the global information. The purpose of investigation – to research global manifestations of the phenomena, which are generated by an unstoppably expanding high technologies. The authors clarify the effects of globalization and its alternative – localization on the content of changing values and priorities. The results of this research relate to the survival problem of humans as unique individuals.

The third chapter – “SCIENCE” analyses the present situation of Lithuanian science and formation of the science’s strategy on the era of information technologies. The problems of the information technologies

and law in creating the information society in Lithuania are discussed in the section “Challenges of Information Society and Education of Lawyers“. The historical aspects of the information society development in the world, European Union and Lithuania are discussed. The problems of information society legal basis’ creation and the demands for the teaching and training of lawyers for information society are discussed also.

In the section – “The Development of Sociological Knowledge and Experience of Intellectuals“ – the changing functions of sociology are analyzed. It is displayed, how new paradigm of science and the revealing of new social phenomena enrich the sociological knowledge. The development of social section – “Lithuanian Studies in the Information Field“. The term Lithuanian studies are understood here in the broad sense – total scientific information of Lithuania and Lithuanian people. The section presents a discussion of the concept of modern scientific information. The importance of the experience of scientific information’s dissemination to the today’s culture is emphasized. The problems are revealed of Lithuanian studies, which participate in the interaction with sciences and information processes.

Under the influence of this, the result of scientists’ endeavors might be useful for the scientific community and for the readers – for all those, who are concerned with the problems of surviving of our culture in the process of contemporary globalization.

Autoriai

Bronius Deksnys, Kultūros, filosofijos ir meno instituto mokslinis bendradarbis, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius, lfsi@ktl.mii.lt

Romas Juzefovičius, humanitarinių mokslų daktaras, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius, lfsi@ktl.mii.lt

Antanas Keras, socialinių mokslų daktaras, Lietuvos teisės universitetas, Ateities g. 20, LT-2057 Vilnius, akeras@ltu.lt

Andrius Konickis, humanitarinių mokslų daktaras, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius, nrovuma@takas.lt

Juozas Algimantas Krikštopaitis, profesorius, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius, krikstop@ktl.mii.lt

Eugenija Krukauskienė, Sociologinių tyrimų instituto mokslinė bendradarbė, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius, ekrukausk@takas.lt

Romualdas Krukauskas, INFOBALT prezidentas, krukausk@infobalt.lt

Kęstutis Makariūnas, profesorius, Lietuvos mokslo tarybos pirmininkas, ViolaMT@ktl.mii.lt

Gediminas Mesonis, socialinių mokslų daktaras, Lietuvos teisės universitetas, Ateities g. 20, LT-2057 Vilnius, gedmes@ltu.lt

Jūratė Morkūnienė, humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos teisės universitetas, Ateities g. 20, LT-2057 Vilnius, juratem@ltu.lt

Rimantas Petrauskas, profesorius, Lietuvos teisės universitetas, Ateities g. 20, LT-2057 Vilnius, infdep@ltu.lt

Anelė Vosyliūtė, socialinių mokslų daktarė, Sociologinių tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius, vosylan@ktl.mii.lt

In47 **Informacinių technologijų visuomenė: humanitarinės interpretacijos –**
Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002 – 184 p.

Bibliogr. 32, 57, 72, 83, 92, 110, 117, 131, 157, 178 psl.

ISBN 9955–442–87–5

Knygoje svarstoma informacinių technologijų visuomenės samprata, ši visuomenė lyginama su tradicine visuomene, nušviečiama informacinės visuomenės kaip žinių visuomenės esmė, apmąstomos kai kurios globalizacijos problemos, informacijos sklaidos paradoksai.

Leidiny s skirtas skaitytojui, neabejingam dabarties visuomenei kylantiems iššūkiams. Įdomios medžiagos jame ras ne tik studijuojantis jaunimas, pedagogai, bet ir mokslo žmonės.

UDK 316.3

**INFORMACINIŲ TECHNOLOGIJŲ VISUOMENĖ:
HUMANITARINĖS INTERPRETACIJOS**

Monografija

Viršelio dailininkė *Stanislava Narkevičiūtė*
Maketavo *Aušrinė Ilekytė*

SL 585. 2002 09 30. 8,17 leidyb. apsk. l.

Tiražas 500 egz. Užsakymas

Išleido Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras,

Ateities g. 20, 2057 Vilnius

Spausdino SPAB spaustuvė „Aušra“, Vytauto pr. 23, Kaunas

Puslapis internete www.ausra.lt

El. paštas ausra@ausra.lt